

ГАЛИНА БІЛАВИЧ

**ОСНОВИ ОРАТОРСЬКОГО
МИСТЕЦТВА**

ГАЛИНА БІЛАВИЧ

ОСНОВИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

2020

УДК 811.161.2'276.6(075.8)
ББК 81.2 УКР-923
Б94

Рецензенти:

Н.М. Благун, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

І. М. Гуменюк, кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Білавич Г. Основи риторики і красномовства. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.

Структура та наповнення посібника відповідають типовій програмі курсу «Основи ораторського мистецтва» для студентів вищих навчальних закладів.

У навчальному посібнику «Основи ораторського мистецтва» висвітлено основний зміст понять класичної риторики. Розглянуто питання історичного розвитку риторики як науки, теорії риторики, а також подано теми, у яких розроблено основні положення практичної риторики. Посібник укладено відповідно до навчального плану та програми, він містить конспекти лекцій і теми практичних занять, теоретично-поняттєвий мінімум знань, перелік модулів та змістове наповнення до них, методичні рекомендації для самостійної роботи студентів, а також дидактичний матеріал та зразки ораторської майстерності.

Посібник «Основи риторики і красномовства» розраховано насамперед для студентів спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Початкове навчання», а також він може бути корисним для викладачів, аспірантів, магістрів, студентів ВНЗ, учнів ліцеїв, гімназій, коледжів, середніх загальноосвітніх навчальних закладів та стане в нагоді усім охочим оволодіти мистецтвом публічного виступу.

Г. Білавич, 2020

ПЕРЕДМОВА

Наука про красномовство виникла як спроба осмислити закономірності гарного прозового мовлення, яке в античному суспільстві цінувалося значно менше, аніж художнє, поетичне слово. І все ж, поруч з поетами, які говорили про речі високі, використовуючи форму вірша, поставали оратори зі словом на політичні теми, промовами в суді тощо. У зв'язку із цим виникла потреба вивчати закони ораторства, яке вже в античності стало справжнім мистецтвом.

Отже, риторика – це наука про способи переконання, ефективні форми мовленнєвого впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Сучасна риторика – це теорія та майстерність ефективного (доцільного, впливового, гармонійного) мовлення. Предметом сучасної риторики є загальні закономірності мовленнєвої поведінки, що діють за різних ситуацій спілкування, сферах діяльності, та практичні можливості використання їх з метою створення ефективного висловлювання. Гармонійна роль мовлення – у необхідності забезпечення найкращого взаєморозуміння між людьми, конструктивного розв'язання конфліктів, об'єднання учасників спілкування. Володіння цими якостями особливо актуалізується для майбутніх педагогів та соціальних працівників.

Риторика не є замкнутим у собі знанням. Це не тільки академічна дисципліна, предметом вивчення якої є теоретичні питання ораторства. Це й прикладна дисципліна, що має на меті виховання вмілого промовця, який би володів прийомами ораторського мистецтва.

Слушним є висловлювання Цицерона: «Скільки разів ми виступаємо, стільки разів над нами здійснюється суд».

Утім, сьогоднішня система вищої педагогічної освіти несправедливо мало уваги відводить формуванню риторичних умінь і навиків майбутніх освітян. За результатами нашого дослідження (2012/2015 н. р.; було охоплено близько чотирьохсот студентів Педагогічного інституту), 80

% респондентів визнали, що недостатньо володіють мистецтвом публічного виступу; 94 % осіб зазначили, що відчувають страх перед аудиторією, 95 % назвали себе «папірцевими ораторами», а всі 100% респондентів заявили, що воліли б вивчати риторику.

Отож мета викладання дисципліни «Основи ораторського мистецтва» – гармонійно розвивати творчу особистість студента, його мовленнєву культуру; ознайомити студентів із законами риторики як науки, основними жанрами риторики, спрямованої на розвиток мисленнєво-мовленнєвої діяльності оратора; підвищувати ораторську культуру студентів; ознайомити студентів з найкращим надбанням ораторського мистецтва минувшини і сучасності; формувати полемічну майстерність студента-оратора.

Основний зміст курсу «Основи ораторського мистецтва» становлять теми: Риторика як наука і навчальна дисципліна. Риторика і ораторське мистецтво. Культура мовлення оратора як складник його професіограми. Поняття про літературну мову. Норми СУЛМ. Жанри ораторського мистецтва. Монологічне й діалогічне красномовство. Інвенція. Диспозиція. Елокуція. Елоквенція. Меморія. Акція. Розвиток риторики за доби античності. Розвиток риторики в Україні. Він складається з лекційної та практичної частин, самостійної роботи студентів, спрямованої на опанування практичної риторики. Основні наукові праці з риторики, навчальні та методичні посібники з курсу «Риторика» уміщено у списку рекомендованої літератури до лекцій та практичних занять.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні: знати історію риторики, творчі надбання ораторів Древньої Греції, Риму, золотослів України; становлення і розвиток ораторського мистецтва; закони риторики (організація і управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю); оволодіти риторичною термінологією, теоретичними засадами практичної риторики (поняття про усний публічний виступ; риторичний образ; професіограму оратора; мовленнєву культуру промовця; полемічне мистецтво; основні жанри ораторського мистецтва). Окрім цього, студенти мають уміти вести

розгорнутий монолог з фахової проблематики; володіти всіма жанрами ораторського мистецтва; опанувати полемічне мистецтво; виробити власний ораторський стиль; виголошувати промову з використанням невербальних засобів впливу на аудиторію; чинити риторичний аналіз тексту; застосовувати численні прийоми виразності при підготовці тексту промови.

Звісно, що на не всі порушені проблеми вдалося дати вичерпну відповідь. Праця над посібником «Основи ораторського мистецтва» повинна стимулювати студента до подальших пошуків і вдосконалення своїх знань.

ТЕОЕТИЧНИЙ БЛОК

1. РИТОРИКА ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

План

1. Поняття про риторику та ораторське мистецтво.
2. Місце риторики з-поміж інших наук.
3. Педагогічне мовлення.
4. Комунікативна компетентність педагога як складник його риторичної обізнаності.

Для самостійного опрацювання: тема «Основні поняття риторики».

Мета: визначити предмет і завдання курсу «Основи риторики і красномовства», його місце і роль у системі гуманітарних дисциплін; ознайомитися з метою, завданням і змістом педагогічної риторики та усвідомити важливість курсу для формування риторичної (мовленнєвої) особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: риторика, ораторське мистецтво, мова, мовленнєва діяльність, педагогічна риторика, красномовство.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – С.5-16.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 3-12.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С. 9-18.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 6-20.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос / Г.С. Онуфрієнко. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 11-45; 232-283.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. — К., 2000. С.3-10.

Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С. 10-16.

І. Одна із головних функцій мови – комунікативна, тобто функція спілкування. Виступаючи публічно, людина виражає, утверджує себе, водночас впливаючи на інших.

Утім, фахівці відзначають в Україні риторичну кризу, дефіцит ораторської, полемічної майстерності, культури ділового спілкування. Водночас їх можна подолати, творчо використавши набутий поколіннями досвід, виробивши й шліфуючи власний. Активна робота з людьми вимагає гнучких, універсальних знань, умінь і навичок у сфері професійної та міжособистісної комунікації. Відомий московський ритор професор О.Є. Ножин зазначає, що навіть у технічних вишах успіх спеціаліста лише на 15 % залежить від його технічної ерудиції, інші 85 % – це його вміння спілкуватися і впливати на людей засобами усного слова. Учені довели, що той, хто слухає лекцію, доповідь, повідомлення, не засвоює до 30-40 % інформації, яка його цікавить, якщо жести, міміка, інтонація та темп промовця не відповідають текстові, не узгоджуються з ним.

Цікаво, що іноді використання мови може завдавати людині прикрощів. Англійські вчені, опитавши тисячу своїх дорослих співвітчизників у різних куточках країни, з'ясували, що багато хто з них дуже боїться публічних виступів. Загалом у десятці найбільших людських страхів страх виступати з урочистими промовами перед колегами чи навіть перед членами своєї сім'ї посідає восьме місце. Ця фобія англійців випередила тільки страх грошових боргів та переміщення за допомогою літаків, але поступається таким страхам, як побоювання комах, терористів, змій, висоти, смерті, стоматологів, ін'єкцій. Отже, не така вже це проста річ – говорити. До речі, проведені нами дослідження серед студентської аудиторії (250 респондентів – студентів Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника) засвідчили: 94% опитаних майбутніх педагогів відчують

страх перед слухацькою аудиторією; 90% мають боязнь перед виступом на семінарському чи практичному занятті.

З давніх часів ораторському мистецтву приділялася значна увага. Багато прикладів цього віднаходимо у Стародавній Греції та Римі, де, власне, два з половиною тисячоріччя тому й виникла класична риторика, яка вивчала питання теорії ораторського мистецтва, одне із найдавніших визначень якого подано в «Риторичі» 1620 року: «Риторика навчає правил життя і настановляє на корисну працю добрими словами». Важливим до наших днів залишається твердження Аристотеля про силу й користь риторики, яку він визначає як мистецтво, відповідне до діалектики

Відомий український ритор, професор, ректор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович свого часу слушно називав її «царицею душ», «княгинією мистецтв» за величезний вплив риторики на емоції, волю й розум слухачів. Як бачимо, оратор за всіх часів і в усіх народів був гідною, поважною людиною в суспільстві, користувався пошаною за мудрість думок, красу й дієвість слова, вміння переконувати божественним логосом (перекладалося як «слово», «думка», «Бог»).

Термін «риторика» походить від грецького слова, яке означає наука про ораторське мистецтво, красномовство. Латиною поняття «красномовство» як «мистецтво говорити» позначається словом *sloquentia* – словенція. Наука про красномовство виникла як спроба осмислити закономірності гарного прозового мовлення, яке в античному суспільстві цінувалося значно менше, ніж художнє, поетичне слово. І все ж поруч з поетами, які говорили про речі високі, використовуючи віршову форму, поставали оратори зі словом на політичні теми, промовами в суді тощо. У зв'язку із цим постала потреба вивчати закони ораторства, яке вже в античності стало справжнім мистецтвом.

Отже, **риторика** – це наука про способи переконання, ефективні форми мовленнєвого впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Ораторське мистецтво мовця - це володіння живим, усним, переконуючим словом як засобом багатоманітного й різноспрямованого впливу на слухачів, співрозмовників. Ораторське мистецтво ґрунтується на культурі мислення, глибокому знанні предмета мовлення, досконалому володінні ним (полілінгвістична культура включає володіння двома і більше мовами), знанні невербальних засобів ораторського мистецтва, культурі та етиці спілкування.

Як відомо, у світі існує багато шкіл, центрів, факультетів, кафедр, які займаються проблемами ораторського мистецтва, ораторознавства, риторики, еристики. Всесвітньо відомими стали імена Поля Сопера, Дейла Карнегі, їх послідовників у різних країнах, які формують риторичну культуру політиків, бізнесменів, банкірів, юристів, рекламних агентів, учителів, акторів. Школи бізнесу США, Японії, Західної Європи велику увагу приділяють формуванню комунікативної та ораторської культури своїх ділових кадрів. Виділяються значні кошти на їхню підготовку, перепідготовку, адаптацію до нестандартних умов роботи як у межах країни, так і на світовому ринку. Сучасний риторичний ідеал – це три основні ознаки мовлення і спілкування: доцільність, інформативність, добродійність. Отож риторична освіченість потрібна в кожній професії і в житті кожної людини.

Мета риторики — дати знання про те, як вести активне творче й громадське життя, користуватися благами демократії, розвинути творчу особистість з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням. Демокрит із цього приводу писав: «Для мене слово мудрості цінніше золота».

Сучасна риторика – це теорія та майстерність ефективного (доцільного, впливового, гармонійного) мовлення. Предметом сучасної загальної риторики є загальні закономірності мовленнєвої поведінки, що діють у різних ситуаціях спілкування, сферах діяльності, та практичні можливості використання їх з метою створення ефективного висловлювання. Гармонійна роль мовлення – у необхідності забезпечення найкращого взаєморозуміння

між людьми, конструктивного розв'язання конфліктів, об'єднання учасників спілкування. Провідний фахівець у царині риторики Галина Сагач трактує риторіку як науку про закономірності управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, тобто про закони, що визначають ефективність цієї діяльності.

На сьогодні серед науковців немає одностайності щодо витлумачення терміна «риторика», навіть щодо визначення самого поняття. Витоки різних інтерпретацій сягають Древньої Греції та Риму, саме там викристалізувалися два підходи до сприйняття риторики. Перша традиція репрезентована у творчих напрацюваннях філософа Аристотеля (IV ст. до Р.Х.). У її межах риторика визначається як «мистецтво переконання». Звідси і завдання оратора – переконання аудиторії. Друга традиція представлена школою Квінтіліана (I сторіччя від Р.Х.). У її межах ця наука трактується як «мистецтво говорити витончено». Відповідно до цієї традиції завдання оратора – краса, вишуканість, витонченість виразу думки. Переконання виступає як можлива, але далеко не головна мета оратора, цією метою виступає прикрашання мовлення. Тому в сучасних підручниках вирізняються два трактування терміна «риторики»:

Риторика – наука красномовства, ораторського мистецтва.

Риторика – наука про способи переконання, ефективні форми впливу (здебільшого мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей.

II. Риторика не є замкнутим у собі знанням. Це не тільки академічна дисципліна, предметом вивчення якої є теоретичні питання ораторства. Це й прикладна дисципліна, що має на меті виховання вмілого промовця, який би володів прийомами ораторського мистецтва. Тому риторика тісно пов'язана з іншими науками. Риторика – комплексна наука, вона перебуває на стику, пересіченні низки наук: мовознавства, літературознавства, стилістики, логіки, філософії, етики, психології, сценічної майстерності, ін.

Так, мовознавство озброює її знанням законів, за якими формується й розвивається людське мовлення. Літературознавство відкриває ораторські

закони творення художнього образу словесними засобами. Філософія вводить у світ інтелектуально-духовного пошуку людства, а окремі філософські дисципліни знайомлять з цінностями моралі (етика), принципами розуміння і творення прекрасного (естетика), законами мислення (логіка). Психолінгвістика допомагає зрозуміти, наскільки вибір слова зумовлено емоційно-вольовим станом людини, які саме лексичні засоби варто використовувати в певних психологічних ситуаціях. Психологія дає змогу ораторові контролювати власний духовний стан та настрої аудиторії. Фізіологія дає знання про мовленнєвий апарат, його можливості та принципи творення голосу. Методика виразного читання, основи режисури та акторської майстерності допомагають ораторові оволодіти голосом і поставою, жестикуляцією та мімікою.

Таким чином, риторика як наука інтегрує необхідні знання з багатьох наук:

лінгвістики, філософії, логіки, психології, етики, культурології, етнології, етнографії, естетики, поетики, теорії мовної комунікації, а також знання законів сценічної майстерності. Риторика як наука і навчальна дисципліна поділяється на такі основні розділи: риторичний канон, ораторія, еристика, етнориторика. Риторика активно сприяє іншим наукам у розвитку інтелектуального й духовного потенціалу людини через навчання вміння висловлюватися, слухати, спілкуватися, переконувати. Відтак знання з риторики допомагають і фахівцеві, і пересічному громадянину самоактуалізуватися, підняти комунікативну компетентність та поглибити мовну освіченість, а мовленнєва культура є одним з основних критеріїв оцінки професіоналізму.

III. Спілкування пронизує всі сфери життєдіяльності людини і соціуму загалом. Як відомо, у професійній діяльності є особливі зони посиленої комунікативної та мовленнєвої відповідальності. А мова – найтонший інструмент вираження думки і найдосконаліший засіб

спілкування. Недаремно кажуть: яка людина, таке і її мовлення; слова – це теж вчинки. Отож говорити – це впливати на людей, переконувати їх. Красномовство є мистецтво управляти умами, зворушувати душі і лікувати їх.

Риторика як лінгвокультурологічна наука і мистецтво ефективної переконуючої комунікації становить фундамент професіоналізму будь-якого фахівця: викладача, педагога, філолога, журналіста, соціолога, психолога, науковця, керівника, юриста, дипломата, політика, перекладача, і т.д.

Мовлення вчителя повинне забезпечувати розв'язання завдань навчання та виховання школярів, тому перед ним (мовленням) стоять, окрім загальнокультурних, і професійні, педагогічні вимоги. Учитель несе соціальну відповідальність і за зміст, якість свого мовлення, і за його наслідки. Ось чому мовлення вчителя є важливим елементом його педагогічної майстерності.

Вираз «мовлення вчителя» («педагогічне мовлення») уживають, коли йдеться про усне мовлення педагога. Під усним мовленням розуміють як сам процес говоріння, створення усних висловлювань, так і результат цього процесу – усні висловлювання.

Педагогічне мовлення має на меті забезпечити:

- а) продуктивне спілкування, взаємодію між педагогом та вихованцями;
- б) позитивний вплив учителя на свідомість, почуття учнів з метою формування, кореляції їх переконань, мотивів діяльності;
- в) повноцінне сприйняття, усвідомлення і закріплення знань у процесі навчання;
- г) раціональну організацію навчальної та практичної діяльності вчителя.

З терміном «педагогічне мовлення» тісно пов'язане поняття «комунікативна поведінка вчителя». У сучасній літературі – це не просто процес говоріння, передачі інформації, а така організація мовлення і

відповідної йому поведінки вчителя, які впливають на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування педагогів та учнів, на характер їх взаємин, на стиль роботи.

Для характеристики комунікативної поведінки вчителя мають значення такі чинники: тон мовлення; виправдане використання оціночних суджень; манера спілкування з учнями; характер міміки, рухів, жестів, що супроводжують мовлення.

Усне мовлення вчителя існує у двох різновидах:

а) монологічне мовлення (розповідь, шкільна лекція, коментар, тлумачення (правил, знаків, термінів тощо), розгорнуті оціночні судження (мотивація шкільної оцінки під час оцінювання знань; оцінка поведінки, позанавчальної діяльності учня тощо);

б) діалогічне мовлення (бесіди з учнями, які побудовані в формі питань та відповідей).

Щоб сприяти успішному виконанню педагогічних завдань, мовлення вчителя повинне відповідати певним вимогам, тобто мати певні комунікативні якості. Так, вимога правильного мовлення педагога забезпечується його нормативністю (відповідністю мовлення педагога до норм сучасної літературної мови – акцентологічних, орфоепічних, граматичних та інших), точністю слововживання; виразністю мовлення (образність, емоційність, яскравість тощо).

Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені його педагогічними функціями, до яких відносять такі: забезпечення повноцінної презентації (передачі) знань; забезпечення ефективної навчальної діяльності школярів; забезпечення продуктивних взаємин між учителем та учнями.

До особливостей усного педагогічного мовлення як одного з видів мовлення публічного належать адресний характер мовлення вчителя (воно звернене до учнів); зміст такого мовлення приймається учнями з двох каналів – звукового (через слово, інтонацію) та візуального (через міміку, жести, рухи вчителя); імпровізаційний характер усного педагогічного мовлення.

Звідси й окреслюються шляхи вдосконалення мовлення майбутнього вчителя: самоконтроль та розвиток культури мовлення, створення для себе установки на оволодіння правильним літературним мовленням у всіх ситуаціях мовленнєвого спілкування; самоконтроль та розвиток умінь виразного мовлення; розвиток загальних психологічних особливостей особистості, що створюють передумови для успішного оволодіння мовленнєвими навиками та вміннями.

Засвоєння норм літературної мови – тривалий процес, який починається з раннього дитинства і триває упродовж усього свідомого життя. Тому не лише бездоганне знання свого предмета, не лише педагогічна майстерність, досконалість методичних прийомів, але й словесно-естетичний рівень педагогічних знань формує особистість учня.

Виховання культури мовлення учнів – це справа не лише вчителя-словесника. Кожен учитель повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови, постійно стежити за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошення, слововживання у зв'язку з глибинним вивченням загальнонародної мови, діалектів, досягненням високого рівня мовленнєвої культури.

Слід говорити не лише про мовленнєвий етикет, але й про стиль мовлення педагога. Його визначальними рисами є відповідність чинним мовним нормам, бездоганне володіння невербальними засобами спілкування (мімікою, жестами, правилами членування мовного потоку, темпом мовлення, тембром голосу), майстерність виразного читання.

Слід прагнути оволодіти виразним, яскравим переконливим професійним мовленням з метою максимально ефективного комунікативного впливу в навчально-виховному процесі.

ІУ. Важливим складником діяльності будь-якого фахівця є його **комунікативна компетентність**, її розглядаємо як необхідну умову володіння риторичною обізнаністю. Модель професійної компетентності

педагога – це уявний зразок складників, що формують ідеального професіонала; еталон, який віддзеркалює суспільні запити й потреби, відображає вимоги до вчителя сучасної школи. До них належить комунікативна компетентність, яка трактується різними авторами з декількох точок зору. Учені визначають її як конгломерат знань, мовних і позамовних умінь і навичок спілкування, набутих людиною в ході природної соціалізації, навчання та виховання; основними компонентами в спілкуванні виступають компетентність людини щодо себе «Я – компетентність», тобто її адекватна орієнтація у власному потенціалі, а також у потенціалі партнера, компетентність у ситуації і завданні.

Комунікативна професіограма майбутнього педагога – це професійний портрет учителя з погляду володіння ним комунікативною технікою, котрий:

- 1) знає мовний етикет і вміло його використовує;
- 2) формулює цілі й завдання ділового спілкування;
- 3) організовує процес спілкування і управляє ним;
- 4) аналізує предмет спілкування;
- 5) ставить питання та конкретно відповідає на них;
- 6) володіє навичками та прийомами ділового спілкування, його тактикою і стратегією;
- 7) уміє вести бесіду, співбесіду, ділову розмову, полеміку, дискусію, діалог, дебати, диспут, «круглий стіл», ділову нараду, командну ділову гру, перемовини;
- 8) аналізувати конфлікти, кризові ситуації, конфронтації та розв'язувати їх;
- 9) володіти технікою мови, прийомами, що допомагають переконувати, критикувати, досягати рішень, компромісів і конвенцій;
- 10) знати службовий етикет та вміти його використовувати;
- 11) уміти за допомогою слова здійснювати психотерапію, знімати стрес, адаптувати клієнта до певних умов, коригувати його поведінку та оцінки;
- 12) створювати довірливі відносини і не «загравати» з партнером.

Таким чином, комунікативний потенціал особистості є важливою характеристикою її можливостей. До складу комунікативної професіограми входить комунікативна ерудиція особистості – система знань історії і культури людського спілкування. Важливою передумовою цього процесу є активна професійна орієнтація (окреслення етапів досягнення професійної мети й розкриття власного таланту); здібність до роботи, удосконалення навичок; самоконтроль, оскільки непотрібні емоції не дозволяють добре виконувати роботу; добрі стосунки з колегами; володіння мистецтвом перемовин тощо.

Щоб сприяти успішному виконанню педагогічних завдань, мовлення фахівця повинне відповідати певним вимогам, тобто мати певні комунікативні якості. Так, вимога правильного мовлення педагога забезпечується його нормативністю (відповідністю мовлення педагога до норм сучасної літературної мови – акцентологічних, орфоепічних, граматичних та інших), точністю слововживання; виразністю мовлення (образність, емоційність, яскравість тощо). Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені його педагогічними функціями, до яких відносять такі: забезпечення повноцінної презентації (передачі) знань; забезпечення ефективної навчальної діяльності школярів; забезпечення продуктивних взаємин між учителем та учнями.

Висновки. Отже, риторика є філологічною багатофункційною дисципліною, що виступає одним із найважливіших стабілізуючих інструментів культури, який організовує її мовну й комунікативну системи. Понад 2500 років риторика є одним із основних предметів навчання в багатьох країнах світу, з 60-х років ХХ сторіччя починається розквіт риторики, названої згодом неориторикою. Зміст сучасної риторики втілює риторична формула, яка становить цілісну систему семи логічно взаємопов'язаних законів організації (концептуальний, моделювання слухацької аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий) та управління (ефективної комунікації, системно-аналітичний) мисленнєво-

мовленнєвої діяльності; основоположним є перший (концептуальний) закон риторики, який формує і вдосконалює вміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього (здум і концепцію). Риторичний логос, риторичний пафос, риторичний етос – основні категорії риторики.

Питання і завдання для самоконтролю

1. Що таке риторика?
2. Яке місце вона посідає серед наук?
3. Що є предметом вивчення риторики?
4. Якими ознаками характеризується педагогічне мовлення?
5. Вивчіть чотири-шість афоризмів про мову, слово.

2. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ОРАТОРА

План

1. Роль мови в житті людини.
2. Українська мова як вища форма загальнонародної мови.
3. Культура мовлення оратора.
4. Техніка мовлення оратора.

Для самостійного опрацювання: тема «Риторичний ідеал».

Мета: розкрити питання про роль мовлення майбутнього педагога в гуманітарному розвитку школярів; ознайомити з нормами сучасної української літературної мови; виробити свідоме ставлення студентів до власного мовлення, до піднесення рівня мовленнєвої культури, спонукати їх до його вдосконалення.

Ключові слова: мова, мовлення, усний і писемний варіанти мови, літературна норма, орфоепічні, орфографічні, акцентні, фонетичні, лексичні, граматичні, стилістичні, синтаксичні норми сучасної української мови, виразність, стислість, лаконічність, доцільність, фразеологічне, лексичне багатство української мови.

Список рекомендованої літератури

- Бабич Н. Основи культури мовлення / Надія Бабич. – Львів: Світ, 1991. – 287 с.
- Білавич Г. Говорімо українською мовою правильно! / Галина Білавич, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ, 2012. – 60 с.
- Білавич Г. Наголошуймо правильно! / Галина Білавич, Тетяна Лисечко, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ, 2013. – 135 с.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 196 с.
- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович. – Л.: Світ, 2001. – 240 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник / А. Капська. – К.: Вища школа, 1990. – 320 с.
- Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення / К.Я. Климова. – К., 2007. – 238 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – 218 с.
- Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.
- Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. Поезії, вислови. – К., 1990.
- Олійник Г. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник / Г. Олійник. – К.: Вища школа, 1995. – 317 с.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.
- Пономарів О. Культура мови. Мовностилістичні поради / Олександр Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 238 с.
- Сагач Г. Золотослів. – К., 1993. – 340 с.
- Сагач Г. Золотослів: у 2-х томах. – К., 1998. – 345 с.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – 565 с.

Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С. 10-16.

I. У житті суспільства значення мови винятково важливе: без мови людство не могло б існувати, оскільки мова є тим унікальним інструментом, який забезпечує його життєдіяльність. Без мови неможливий розвиток літератури, науки, техніки, культури, мистецтва. Сьогодні навіть з'явилася нова професія – *спічрайтер* (автор промов для офіційних осіб).

Виняткову роль відіграє мова в системі освіти, оскільки саме за допомогою мови у середніх і вищих навчальних закладах здобувають освіту, набувають фах. Тому вільне володіння українською мовою є прерогативою кожної освіченої людини українського суспільства, причому мовою літературною. Словесне спілкування – одна з найголовніших психологічних потреб людини. Утім, як зазначає видатний американський психолог А. Маслоу, людська потреба в спілкуванні задовольняється лише на половину. Фахівці зазначають, що ми говоримо щодня в середньому одну годину, за все життя – два з половиною роки.

З-поміж майже десяти тисяч мов і діалектів, які налічуються в сучасному світі, більшість не мають писемності й державного статусу, ними послуговується незначна кількість мовців. Українська мова належить до давньописемних мов із понад тисячорічною писемною традицією. Нині вона входить до другого десятка найпоширеніших мов світу, нею розмовляє близько 45 мільйонів людей. Це мова не тільки тих, хто мешкає в Україні, а й мільйонів українців, розпорошених долею по всіх континентах.

Українська мова посідає унікальне місце: вона належить до східнослов'янської групи слов'янської гілки індоєвропейських мов; найближчою до неї є білоруська. Англійський мовознавець Р. Білсон у «Британській енциклопедії» зазначав: «Англійська мова та більшість індоєвропейських мов походять із прамови, що нею розмовляли 5 тисяч років тому на території сучасної України». Відомий німецький поет Боденштенд за

15 років до Валуєвського (1863) циркуляру, згідно з яким зазначалося, що «малороссийского языка не было, нет и быть не может», наголошував: «Малоруська мова – найгармонійніша серед усіх слов'янських мов і вирізняється великою музикальною звучністю». І справді, за милозвуччям українська мова посідає друге місце у світі після італійської. Вона є напрочуд евфонічною (милозвучною). А за розвиненістю входить до чільної двадцятки світових мов.

Українська мова пройшла доволі тернистий шлях. За підрахунками письменниці О. Забужко, у різний час за неповних 200 років було видано 173 урядові постанови, які обмежували вживання української мови, творили лінгвоцид.

Між тим, як уже йшлося, українська мова за кількісними показниками входить до двадцятки найпоширеніших та найрозвинутіших світових мов. Сучасні тлумачні словники налічують понад 250 тисяч слів.

II. Українська мова у своєму розвитку пройшла кілька етапів: мова української народності, мова української нації. Слушними є слова П. Мирного про те, що «найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова». Отож у поняття «**національна мова**» входить: а) літературна мова; б) територіальні діалекти; в) жаргони.

Ухвалення «Закону про мови», який почав діяти із 1 січня 1990 року, і 10-ї статті Конституції України, визнання української мови в Україні як державної забезпечує її усебічний розвиток і функціонування у всіх сферах суспільного життя. Однак на практиці українська мова потребує державного захисту. За даними мовознавців, сьогодні в Україні українська мова, на жаль, не набула того статусу, який декларований Конституцією держави, лише 47% громадян України послуговуються нею в побуті, це досить тривожна статистика. Видатний український драматург І.Карпенко-Карий зазначав: «Горе наше, що не маємо ще сильної інтелігенції, що ще багато людей лічать нашу мову мужицькою і соромляться скрізь нею говорити, а вона ж дзвінка і

блискуча, тільки треба уміти нею користуватися». О. Гончар із цього приводу зазначав, що «хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе».

Літературна мова – це вища форма загальнонародної мови, унормована, відшліфована мова, що має певний лексичний обсяг, певну граматичну будову і обслуговує основні сфери діяльності, культурні сфери, це мова освіти, радіо, преси, телебачення.

Першою рисою літературної мови є те, що вона є формою загальнонародної мови, обслуговує всю націю в цілому, і навпаки, використання діалектів обмежене вжитком населення певної території (до слова, у світі простежується тенденція до пошанування діалектів; в Італії, приміром, 80% мешканців користується діалектом, тому ними послуговуються при проведенні кінофестивалів та інших культурних заходів).

По-друге, вона вища форма спілкування народу, засіб вираження вищих культурних потреб. Сфера дії її безмежна.

По-третє, якість літературної мови. Це мова відшліфована оброблена, удосконалена і збагачена багатоміною практикою спілкування і майстрами слова.

По-четверте, унормованість. Норма (лат. правило) – це зразок, еталон, як потрібно. Мовна норма – це категорія історична, норма змінюється. Кожна з мовних сторін має свої норми. Тому є фонетичні, орфоепічні, акцентні, граматичні, синтаксичні, пунктуаційні, орфографічні, лексичні норми. Вони обов'язкові.

Таким чином, на відміну від діалекту літературна мова має наддіалектний характер; літературна мова має дві форми – усну і письмову; літературна мова також має уніфіковану граматичну будову; літературна мова характеризується багатством стилів.

Українська писемна літературна мова почала формуватися в XIV-XV ст. на основі традицій староукраїнської літературної мови. Протягом

наступних сторіч вона збагачувалася, віддаляючись від книжної мови і зближуючись з народною мовою. Поступово склалися лексичні норми, упорядкувалася графіка та орфографія. На початку ХІХ ст. загальнонародноговіркова мова переходить на вищий ступінь розвитку, утворюється нова українська літературна мова. 1798 рік – вихід «Енеїди» І.П.Котляревського – це рубіж, звідки йде відлік нової української мови. Хоча в його творі ще не цілком унормована лексика (жизнь, окаліє і помре тощо), не відбито чітко фонетичної системи, не унормовано граматичних норм, але використано невичерпне багатство лексики української мови: перекази, думи, пісні, народний гумор, засоби ліризму, іронії. Іван Котляревський вважається зачинателем нової української мови. Основоположником її є Тарас Шевченко. Він узагальнив усе найкраще, що було в національній мові і підніс її до зразка. Кобзар заклав основи для розвитку всіх стилів. У творчості Шевченка знайшов глибоке відображення фольклор, письменник увів багато слів на позначення культурних понять, уживав інтернаціоналізми. За словами академіка Л.Булаховського, Шевченкова мова і досі залишається в багатьох випадках мірилом законності того чи іншого українського слова. Час від епохи Тараса Шевченка і до наших днів вважається хронологічними межами сучасної української літературної мови.

ІІІ. **Культура мовлення** – це наука, що вивчає нормативність мови, її відповідність тим вимогам, що ставляться перед мовою у суспільстві. **Нормативність мови** включає такі якості, як точність, чистота, доречність, правильність. Мові високої культури властиві багатство словника, різноманітність граматичних конструкцій, художня виразність, логічна структурність.

На жаль, ще й досі мовознавці не мають єдиного погляду щодо необхідності виокремлення культури мовлення, зокрема культури ділового мовлення, в окрему навчальну дисципліну, не визначено її зміст, функції,

завдання та місце з-поміж інших мовознавчих дисциплін. Немає достатньої кількості відповідних підручників.

Культура мови – це прагнення знайти найкращу форму для висловлювання думок, яке ґрунтується на бездоганному знанні мовних норм. За словником лінгвістичних термінів, культура мови – це ступінь відповідності нормам вимови, слововживання та ін., установленим для певної мови; здатність наслідувати кращі зразки у своєму індивідуальному мовленні. Якщо норма існує на рівні «правильно-неправильно», то культура мови – на рівні «краще, точніше, доречніше». Відтак із поняттям «мовна норма» пов'язане поняття «культура мови».

Основними ознаками комунікативно якісного мовлення є його **нормативність (правильність), логічність, доцільність, точність, виразність, ясність, образність** тощо.

Українська літературна мова як вища форма національної мови характеризується наявністю ustalених норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв.

Унормованість (правильність) – одна з головних ознак української літературної мови. Правильність мовлення в лінгвістичному розумінні означає добре володіння орфоепічними, орфографічними, граматичними, стилістичними нормами сучасної літературної мови. Правильність у риторичному розумінні тлумачиться значно ширше. Окрім лінгвістичної правильності, вона містить насамперед правильне, неперекручене розуміння понять, термінів, якими передаються ці поняття, доречне вживання їх, зв'язок думок і понять у єдину теорію, ясність викладу. Правильність досягається ґрунтовним вивченням мови, виконанням вправ і щоденним вправлянням (тренінгом) у гарному мовленні, виробленим чуттям мови, вмінням і звичкою користуватися граматиками, правописом, словниками і мовними довідниками.

Чистота мови уявляється насамперед як відсутність у мові чужих їй елементів. До чужих літературній мові елементів відносимо неосвоєні

запозичення з інших мов, невластиві українській мові форми, що з'являються під впливом інших мов. Засмічують літературну мову не тільки чужі слова, а й свої вульгаризми, лайки, все те, що ображає вихований мовний смак, гідність людини і не відповідає моральним критеріям українського менталітету. Чистота мови має простежуватися на всіх рівнях її структури і використання: на рівні орфоєпії – літературно-нормативна вимова; на рівні орфографії – грамотне письмо; на рівні лексики – відсутність чужих слів, вульгаризмів, суржику, невмотивованих повторів; на рівні граматики – правильна, завершена будова речень, нормативні словоформи. Чистота мови є запорукою її виразності й естетичності.

Виразність є ознакою культури мови всіх мовців і виявляється через їх уміння користуватися всіма стилями мови. У наукових текстах вона досягається точністю слів і логічністю викладу, професійною лексикою і фразеологією. В офіційно-діловому стилі для цього використовують адміністративно-управлінську термінологію, сегментування тексту, різні рівні стандартизації, кліше. Публіцистичний стиль увиразнюється суспільно-політичною лексикою, ідеологемами, інформаційними штампами та експресивними художніми засобами. У художній літературі виразність формується майстерними художніми засобами: тропами і стилістичними фігурами, комбінуванням слів, що мають переносні значення, доречним використанням різноманітних синтаксичних конструкцій. Приємне враження справляє мовець, який уміло користується багатозначністю слів, синонімами, фразеологізмами, прикметниковими, дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами, мова якого є образною.

Різноманітність і багатство мови можна вважати однією ознакою, оскільки різноманітність – це наявність неоднорідних за змістом, значенням, формою, забарвленням одиниць, а багатство мови – це наявність у ній низки різноманітностей. Під цими поняттями розуміють різні тематичні групи лексики, багату синонімію (лексичну і граматичну), тропіку (метафори, епітети, порівняння, метонімії, синекдохи тощо), стилістичні фігури

(повтори, паралелізми, періоди, градації і т. ін.). Одноманітне мовлення втомлює слухачів, різноманітне – активізує увагу. Проте слід пам'ятати, що надто барвисте мовлення відволікає увагу слухачів від змісту, змушує захоплюватися не ним, а тільки формою. Одноманітний, нечіткий, невиразний, засмічений суржилом, випадковими словами текст ніколи не справить враження гарної, вишуканої мови і не викличе почуття естетичного задоволення. Для того **щоб досягти виразності й багатства індивідуальної мови, треба про це дбати**, а саме:

- розробити програму розвитку своєї мовної особистості (мовне навчання і спілкування, мовне виховання і мовна поведінка);
- постійно збагачувати свій інтелект, удосконалювати мислення, не лінуватися думати; немає думки – немає мови;
- вважати одноманітність мовлення неестетичною рисою, а бідність словника – ознакою поганого тону, тобто неетичним ставленням до співрозмовників, байдужістю;
- постійно збагачуватися новими мовними засобами зі сфери свого професійного мовлення і близьких фахів; мова – це засіб досягнення професійної досконалості і майстерності;
- виробити увагу до чужого гарного мовлення, намагатися аналізувати, чим воно гарне: багатством словника, інтонацій, особливостями тембру, різноманітністю синтаксичних структур, умінням будувати фрази і текст, індивідуальною образністю, порівняннями, епітетами, метафорами тощо;
- читати українську класичну і сучасну літературу та публіцистику, пресу, щоб мати «на слуху» рівень розвитку сучасної української літературної мови, розуміти динаміку лексичних норм, відчувати мовний смак епохи;
- постійно бути уважним до своєї мови і мови найближчих осіб, колег, не розслаблятися, дбати про автоматизм гарного мовлення;
- розширювати сферу спілкування, але уникати бездумної балакучості;
- бути уважним до життя, до розмаїття його форм, барв, явищ, процесів як у природі, так і в суспільстві, бо все це спонукає людину до мовотворчості;

- сприймати мову як свою людську сутність, як картину власного світу, як поради й помічників в суспільному житті;
- своє мовне вдосконалення розуміти як благородний мовний вчинок і поширювати це розуміння серед колег, близьких людей, особливо серед молоді.

Першою умовою **логічності мовлення** є логічність мислення, логічність міркувань як етапів розгортання думки. Вміння дисциплінувати своє мислення, міркувати послідовно, спиратися на попередні етапи думання, розвивати наступні, шукати джерела і причини явищ, висувати положення (тези), давати обґрунтування і пояснення фактам, вмотивовувати висновки – усе це необхідні умови логічності мовлення. Важливою умовою логічності мовлення є знання мовцями мовних засобів, за допомогою яких можна точно передати предмет думання і саму думку про нього, якими можна забезпечити смислову зв'язність мовлення, уникаючи таким чином суперечливості у викладі матеріалу, тобто кожен мовець повинен володіти не тільки логікою мислення, а й логікою викладу думки та мовними засобами, якими цього можна досягти. Логіка викладу думки залежить, окрім іншого, від ситуації спілкування, від рольових характеристик співбесідників, від призначення і мети спілкування. Вона досягається за допомогою внутрішнього плану відповіді: задум – основна думка – її членування – висновки. Відтак необхідно сформулювати тези відповіді, тобто основні положення, закономірності, правила, які ще треба буде аргументувати, розкрити або довести, «одягненими» у відповідну словесну форму. Кожна теза (якщо це не аксіома) потребує доказів, підстав, тобто таких пояснень, які підтверджують, доводять істинність думки. Кожне наступне положення має органічно впливати з попереднього й бути підґрунтям для наступного. Логічність підкреслюється логічним наголосом основних (ключових або домінантних) слів, інформативних стосовно певної теми. Логічний наголос – це виділення за смисловим значенням якогось слова чи словосполучення. Логічно наголошувати слово можна високим або низьким тоном, повільним або

пришвидшеним темпом, більшою силою голосу, тривалішою паузою перед важливим словом тощо.

Точність мовлення досягається вмінням узгодити знання матеріалу зі знанням мови, тобто вибрати найточнішу для певної ситуації форму відповіді чи розповіді. Точність – одна з найважливіших ознак культури мови. Вона утримує мовця від зайвого говоріння. Ця ознака складається з двох компонентів: адекватне мовне вираження дійсності, тобто несуперечливе життю; вживання слів і виразів, узвичаєних для мовців, які володіють нормами цієї літературної мови. У науковому та офіційно-діловому стилях точність досягається через систему термінів, а в художньому – через систему образних засобів мови. Точність передбачає граматичну правильність.

Доречність і доцільність залежить насамперед від того, наскільки повно і глибоко людина оцінює ситуацію спілкування, інтереси, стан, настрій адресата. Слід уникати того, що могло б уразити, викликати роздратування у співбесідника, вказувати на помилки співбесідника в тактовній формі. Комунікатор має пам'ятати, що доречний – це такий, що відповідає ситуації спілкування, організовує мовлення відповідно до мети висловлювання. Доречність (доцільність), за Н.Бабиц, – така ознака культури мовлення, яка організовує його точність, логічність, виразність, чистоту тощо, вимагає такого добору мовних засобів, які відповідають змістові та характерові експресії повідомлення.

Усі комунікативні ознаки культури мовлення тісно пов'язані між собою, зумовлюють справжню красу мови. Опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока культура мови є свідченням культури думки, загальної культури людини. Отже, досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини й визначає її культуру мовлення.

Таким чином, культура мовлення оратора передбачає передовсім досконале володіння нормами сучасної української мови, знання про стильове розмаїття мови. Мовець має володіти багатим лексичним запасом, постійно збагачувати його, вдосконалювати своє мовлення. Оратор має бути

ерудованим, знатися у всіх галузях науки, культури, мати базові з мистецтва полеміки тощо. Безумовною умовою його культурного потенціалу мають бути знання української та світової літератури, мовець має знати багато крилатих висловів напам'ять, а також поетичні твори української класичної літератури, щоб за необхідності скористатися ними, використавши у своїх промовах чи виступах. Узагалі, поняття культури мовлення вчителя визначається такими його комунікативними якостями: правильність; термінологічна точність; доречність; лексичне багатство; виразність; чистота.

Якщо звернутися до напрацювань учених, які досліджують проблему комунікативних якостей педагогічного мовлення, то можна уявити собі **ідеальну модель мовлення майбутнього педагога**. Це насамперед мовлення правильне, що відповідає нормам сучасної літературної мови, точне, зрозуміле. Мовлення, яке не допускає використання жаргонізмів, вульгаризмів та просторічних слів. Мовлення багате, лексично різноманітне, що відповідає цілям та умовам педагогічного спілкування. Педагогічно доцільне мовлення характеризують логічність, переконливість, спонукальність. Його інтонації, мелодичний рисунок різноманітні та виразні, ритм і темп оптимальні для кожної конкретної ситуації спілкування.

Ознаками культури мовлення, крім уже зазначених правильності і чистоти мовлення, лексичного і фразеологічного багатства, є логічність, доречність, впливовість як комунікативні ознаки, точність, стислість і доступність мовлення. Вагомими показниками мовлення оратора є виразність мовлення, а також читання. Технічними ознаками виразного мовлення (читання) є дикція, наголос, інтонація, паузи, темп мовлення. Мовець має досконало володіти технікою дихання.

Структурними особливостями мовлення педагога є: а) тривалість мовлення. Вона залежить від його жанрової належності (урок, бесіда, доповідь, повідомлення, лекція, мітингова промова та ін.) і визначається тим, хто говорить, на основі комунікативної інтенції (спрямованості), теми і ситуації спілкування; б) горизонтальне членування — розміщення всіх

частин виступу, змісту занять, організація матеріалу за певною системою, що створює відчуття логічної стрункості і динамічності мовлення, допомагає спрямовувати думку аудиторії в потрібне русло; в) вертикальне членування — підпорядкованість частин тексту за значущістю. Йдеться про те, що окремі підтеми головної частини включають певну кількість смислових сегментів, які з різною ефективністю доносять інформацію до адресата; г) використання тропів — вживання слів і висловів у переносному значенні, коли у свідомості промовця і слухачів їх пряме і переносне значення є найважливішим засобом створення виразності мовлення під час публічного виступу (використання оратором метафор, порівнянь, метонімії, іронії, парадоксу та ін.); г) використання риторичних фігур. Це підсилює виразність, експресивність мовлення, силу його впливу на адресата, чому сприяє і вживання особливих синтаксичних конструкцій: антитези, градації, повтору, анафори, епіфори, паралелізму, риторичного звертання та ін.

IV. Техніку мовлення інколи називають «музикою слова». Вона виявляється у таких ознаках: дикційна ясність, чистота, що забезпечується правильною вимовою звуків, звукосполучень певної мови; володіння голосом, уміння управляти його силою, використовувати всю широчінь його діапазону; забезпечення точних логічних наголосів, психологічних пауз, майстерне використання інтонаційного багатства мовлення; мовленнєвий слух (гучність, членороздільність мовлення тощо). Ступінь розвитку мовленнєвого слуху виявляється в таких ознаках: уміння співвідносити гучність голосу із вимогами певної аудиторії, ситуації комунікації; уміння членороздільно й чітко вимовляти усі мовленнєві звуки; навички правильної вимови, наголосу; навички правильного логічного наголосу, розстановки психологічних пауз тощо.

Оволодіння технікою мовлення перебувало в полі зору багатьох дослідників, письменників, видатних акторів, читців, дикторів та ін. Леонардо да Вінчі, зокрема, писав: «Модуляції голосу — найпрекрасніша з усіх чарівностей красномовства. Це музика мовлення».

Доречними вважаємо рекомендації російського спеціаліста А. Прянішнікова щодо техніки мовлення «вголос»:

- Запам'ятай, що перш аніж у слові почати вправлятися, треба клітку грудну розширити злегка й при цьому низ живота підібрати для опори диханню й звукові.

- Плечі під час дихання бути повинні в спокої, без руху.

- Кожен вірша рядок на однім видиху промовляй і простеж, аби груди не стискалися під час мовлення, бо при видиху рухається лише діафрагма.

- Рядочок читати скінчивши, не поспішай з переходом до наступного:

- витримай паузу коротку в темпі вірша й одночасно добери частку повітря, та лише користуючись диханням нижнім,

- стримай повітря на мить і тільки тоді вже читання продовжуй.

- Стеж чутливо, щоб кожне слово почуте було: пам'ятай про дикцію ясну і чистоту звуків приголосних,

- Рот не лінуйся відкривати, щоб для голосу вільним був шлях.

Підсумовуючи сказане, виокремимо такі умови правильного дихання оратора: 1. Вдихати повітря через ніс вільно, безшумно.

2. Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту; це позбавить від «позачергового» вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричиняє уривчастість, поверховість дихання.

3. Не допускати, щоб повітря витрачалось повністю (тобто не допускати повного звільнення легень від повітря), це призведе до аритмії, фальцетів тощо. Витрачати повітря слід економно й рівномірно. Доцільно скористатися кожною природною зупинкою в мовленні для дозбирування запасу повітря в легені (здійснюється так званим нижнім диханням: рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки і ребра нерухомі). Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно.

4. Необхідно пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже, сила звучання голосу.

5. Вдихати і видихати треба безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху і видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

Умови, за яких дихання під час мовлення буде правильним, можуть бути реалізовані систематичним тренуванням. Окрім цього, необхідно дотримуватися і деяких гігієнічних правил:

- Не слід читати вголос чи промовляти у непровітреному, душному, з надто сухим повітрям приміщенні;

- Дихання залежить і від розміру приміщення, його акустики; сила звуку залежить від якості дихання, яка зумовлена активною роботою реберних, діафрагмових і голосових м'язів;

- Оскільки надлишок повітря утруднює утворення звуку, не варто набирати в легені надто багато повітря;

- Поза має бути вільною (рівно сидіти, краще стояти), грудна клітка не стиснута, голова піднята;

- Не можна надмірно підсилювати голос (напружувати голосові зв'язки), бо це вимагатиме напруження і від дихального апарату, що призведе до розладу всього апарату мовлення;

- Не варто без належної паузи переходити від афективного до врівноваженого мовлення — у стані афекту дихання не може бути правильним.

З метою вдосконалення техніки мовлення можна записувати себе на плівку, слухати її, аналізувати можливості мовленнєвого вираження, беручи до уваги такі його параметри: тембр голосу (завжди високий, низький або варіюється?); сила голосу (як звучить голос: сильно, слабко, знижується наприкінці кожного речення чи ні?); ритм/швидкість (Ви говорите монотонно, з однаковою швидкістю або змінюєте ритм?); дзвінкість/повнота (як звучить голос: «рідкувато», зі «свистом», «рипить», чи у вас багатий,

повнозвучний голос?); дихання (чи робите Ви вдих без напруження? чи часто Вам не вистачає повітря, чи регулюєте Ви дихання під час мовлення?); вигуки (чи вживаєте слова, які не містять інформації, типу «ГМ», «е-е» тощо? чи просто витримуєте паузу?).

Для поліпшення мовленнєвої культури дотримуйтеся таких рекомендацій: робіть вправи на релаксацію (розслаблення) дихання і звучання голосу; під час розмови, бесіди користуйтеся можливостями голосу для надання додаткових нюансів вашим ідеям; формуйте багатий, різноманітний стиль мовлення через використання яскравих художніх образів, формування їх в уяві слухачів; застосовуйте паузи замість непотрібних слів - «бур'янів»; ретельно обдумуйте кожен фразу, збагачуючи свій власний досвід через ораторську практику інших; вичленовуйте головну думку, другорядні думки; виокремлюйте головну думку сильним логічним наголосом, уповільненням темпу мовлення, підвищенням голосу тощо; тренуйте, проговорюйте «про себе» і вголос свій виступ, на самоті і серед людей, виховуючи мовне чуття; постійно звертайтеся до словників, іншої довідкової літератури; учіться на ораторських, акторських зразках (прослуховування записів, аналіз дієвості виступів тощо); виробляйте власний, індивідуальний стиль.

Висновки. Отже, українська літературна мова належить до групи східнослов'янських мов. Вона розвинулася на основі загальнонародної мови з її невичерпними лексико-стилістичними можливостями. Літературна мова – це мова нормована. Існують норми лексичні, орфоепічні, граматичні й стилістичні, їх дотримання обов'язкове для всіх мовців. Мовлення повинне відзначатися такими ознаками: виразність, правильність, чистота, лаконізм, образність та ін.

Запитання і завдання для самоконтролю

Що таке літературна норма?

Які ви знаєте норми сучасної української мови?

Хто є основоположник сучасної української мови? Кого вважають зачинателем сучасної української мови?

Що таке літературна мова?

Які митці слова спричинилися до розвитку української мови. Відповідь аргументуйте.

Що включає культура мовлення? Схарактеризуйте найважливіші ознаки.

Що таке техніка мовлення?

3. ЛІТЕРАТУРНА МОВА. НОРМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

План

1. Поняття про літературну мову.
2. Норми сучасної української літературної мови (фонетичні, орфоепічні, граматичні, акцентні, орфографічні, лексичні тощо).

Мета: поглибити знання студентів про українську літературну мову; ознайомити студентів з орфографічними, фонетичними, орфоепічними, лексичними, граматичними, стилістичними тощо нормами сучасної української літературної мови; виховувати у студентів почуття краси і любові до рідного слова.

Ключові слова: українська літературна мова, норми сучасної української літературної мови: орфографічні, фонетичні, орфоепічні, лексичні, граматичні, стилістичні тощо.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: Підручник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
- Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1991. – 287 с.

Білавич Г. Говорімо українською правильно! Словник-порадник / Галина Білавич, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ: ПП „ТУР-ІНТЕЛЕКТ”, 2012. – 96 с.

Білавич Г. Наголошуймо правильно! Словник-порадник / Галина Білавич, Тетяна Лисечко, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ: ПП „ТУР-ІНТЕЛЕКТ”, 2013. – 135 с.

Білавич Г.В. Українська мова (Фонетика. Лексикологія): Навчально-методичний посібник для студентів 1-го курсу заочної форми навчання спеціальності «Дошкільна освіта» / Г.В. Білавич. – Івано-Франківськ: ПП „ТУР-ІНТЕЛЕКТ”, 2012. – 225 с.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Гол. редактор - В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2003. – 888 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2002. – 1428 с.

Головащук С.І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. – К.: Либідь, 1995. – 192 с.

Іржі Т. Мистецтво говорити / Томан Іржі. – К., 1998. – 293 с.

Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник / А. Капська. – К.: Вища школа, 1990.

Караванський Св. Російсько-український словник складної лексики / Святослав Караванський. – К.: Академія, 1998. – 710 с.

Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення / К.Я. Климова. – К., 2007. – 238 с.

Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.П. Коваль, В.В. Коптілов. – К.: ВШ, 1975. – 336 с.

Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. Поезії, вислови. – К., 1990. – 165 с.

Крилаті вислови. – К., 1984. – 150 с.

Сербенська О.Н. Культура усного мовлення. Практикум: Навч. посіб / О.Н. Сербенська. – К., 2004. – 216 с.

Словник української мови. – В 11-ти т. К.: Наук. думка, 1971 – 1981.

Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 750 с.

I. Національна мова – це мова, що є засобом спілкування нації. Це категорія історична, складається в період розвитку народності в націю. Власне, нація – це така спільність людей, що характеризується єдністю мови, території, економічного життя, культури. Отже, мова – це найважливіша й найнеобхідніша ознака нації. Без неї нація не існує. Як відомо, у поняття «національна мова» входить літературна мова; територіальні діалекти; жаргони. Літературна мова – це вища форма загальнонародної мови, унормована, відшліфована мова, що має певний лексичний обсяг, певну граматичну будову і обслуговує основні сфери діяльності, культурні сфери, це мова освіти, радіо, преси, телебачення.

II. Літературна мова – це мова нормована. Існують норми лексичні, орфоепічні, граматичні й стилістичні, їх дотримання обов'язкове для всіх мовців.

Орфоепія – це система загальноприйнятих правил літературної вимови відповідно до її національних особливостей. Слово походить від двох грецьких слів: *orthos* – правильний і *epos* – слово.

Орфоепія – навід'ємний складник культури мовлення. Унормованість кожної літературної мови у її писемній і усній формі є однією з найважливіших ознак, що відрізняє її від діалектів. Орфоепія вказує, як мають вимовлятися звуки, граматичні форми слів і навіть окремі слова. Однотипне звукове оформлення мови полегшує спілкування людей, тому ці правила є обов'язковими для всіх. Сучасні орфоепічні норми склалися на основі полтавсько-київських говорів.

Серед причин порушень орфоепічних норм є такі: діалектне оточення, вплив правопису на вимову (у тих випадках, коли між ними є розбіжність),

вплив російськомовного оточення тощо. Прийнято виділяти 2 типи вимовних помилок (за Л. Щербою):

1) фонематичні, пов'язані із сплутуванням фонем, що спотворює звуковий образ слів: важ хліп (ваш хліб), була гатка – була гадка; палити – полити, іди зо мною – іди за мною. Оскільки в українській мові **О** і **А** розрізняються, то такі помилки впливають на смисловий бік мови;

2) акцентні (суто вимовні) – помилки у варіантах фонем, при заміні одного відтінку іншим. Зміст не спотворюється, бо фонем не змінюються, а змінюється акцент: лектор, п'яць, б'юць, кроф, падаф.

2. Характерною особливістю вимови голосних в українській літературній мові, на відміну від російської, є завжди повнозвучна вимова їх не тільки під наголосом, а й у ненаголошеній позиції, напр., укр.: [голова], [дорога], [робота], [щасливий].

Норми правильної української літературної вимови голосних такі:

- усі голосні під наголосом вимовляються чітко і виразно, відповідно до їх орфографічних позначень (**а, о, у, є, и, і, я, ю, є, ї**), напр.: *вартість, гроші, брутто, вексель, кредит, ліміт; буряк, купюра, валюта, б'ється, в'їхати.*

- голосні **і, у, а** в ненаголошеній позиції вимовляються чітко і виразно, як і під наголосом: *договір, субсидія, купон, рахунок.*

- голосний **о** не під наголосом вимовляється здебільшого чітко і виразно: *ринок, депонент, рахунок, сировина, торгівля* тощо, тільки перед складом з наголошеним у він вимовляється з наближенням до у [o^y]: [ко^yжух], [со^yюз], [по^yдушка], [мо^yгу'т'н'ій] тощо.

- голосні **е** та **и** в ненаголошеній позиції можуть наближатися: **е** до **и**: [де^uржава], [бізне^uс], [броке^uр]; **и** до **е**: [пре^uватизація], [ве^uробництво], [кошторе^uс], [кре^uдитор] та ін.

Вимова приголосних у сучасній українській літературній мові, на відміну від російської, теж характеризується чіткістю як у позиції перед голосними, так наприкінці слів. Проте вимова окремих груп приголосних

має певні особливості, більшість з яких є специфічними для української мови:

- дзвінки приголосні перед глухими і наприкінці слів, на відміну від російської мови, вимовляються дзвінко (пор. укр.: [вклад], [арб'ітраж], [др'іб], [колодка] тощо. Глухо вимовляються тільки приголосний г: [к'іхт'і], [লেখко] (орф.: кігті, легко) і приголосний з у префіксах (перед к, п, т, ф, х префікс з перейшов у с на письмі: *сформувати, сказати, схопити*).

Глухі приголосні перед дзвінками одзвінчуються, тобто вимовляються дзвінко: [проз'ба], [коз'ба], [бород'ба], [вогзал] (орф.: *просьба, косьба, боротьба, вокзал*).

Усі приголосні української мови перед голосними е та и, на відміну від російської мови, вимовляються твердо: *рента, ревізія, професія, патент, вексель, криза, асигнація, приватизація* тощо.

Губні, шиплячі (неподовжені) та задньоязикові приголосні в українській мові в усіх позиціях є твердими (твердість губних приголосних — специфічна риса української літературної мови): *дріб, степ, верф, жити, шити, читати, кидати, гинути, хитрий*.

Напівпом'якшеними ці приголосні можуть бути тільки перед і: [в'іте^нр], [н'іс'н'а], [к'ім] та ін. Подовжені шиплячі вимовляються м'яко: [збіж':а], [н'ід:аш':а], [н'іч':у] (орф.: *збіжжя, піддашшя, піччю*).

Приголосний р наприкінці слова та складу завжди вимовляється твердо: *секретар, столяр, збір, зірка, гіркий, бур'ян, серйозний*.

Приголосний ц наприкінці слів є м'яким: *боєць, хлопець, вінець, палець*. М'яким він є і перед деякими голосними: *вінця, бійця, віці, птицю* тощо. Твердо вимовляється ц лише в іншомовних і українських звуконаслідувальних словах: *шліц, шприц, матрац, паяц, бац, плац* тощо.

Африкати дж і дз вимовляються як один злитий звук: *джерело, бдіжола, джміль, дзига, дзеркало, дзвінок* і т. ін., їх слід відрізнити від сполучень д і ж, д і з: *підживити, відзначити*.

Передньоязикові приголосні **д, т, з, с, ц, н** перед наступним м'яким приголосним та перед **і** вимовляються м'яко (асиміляція за м'якістю): *[n'is'n'a], [лаз'n'a], [моʒут'n'a]*.

Завжди пом'якшуються у вимові **і** на письмі приголосні **з, ц, с** у прикметниках на **-зький, -цький, -ський**: *[запор'із'кий], [ткац'кий], [пол'с'кий]*..

Типовий для української мови приголосний **г** вимовляється як горловий, щілинний, дзвінкий звук: *[гом'ін], [виг'ін], [гам'ір], [гар'ачий]* і т. ін., а приголосний **ґ**, що в українській мові вживається значно рідше, — як проривний, дзвінкий, задньоязиковий звук (подібно до російського **г**): *[ґанок], [дзиґа], [ґн'ім], [ґрати]* .

Дієслівні сполучення **-ться, -шся, -жся, -чся** вимовляються відповідно як **-цця, -сся, -зся, -ідея**: *[с'м'ійе'ц'а], [навчайес':а], [в'ідваз'с'а], [пробац'с'а]* (орф.: *сміється, навчається, відважся, пробачся*).

Шиплячі **ш** і **ч** вимовляються твердо *[час], [чудо], [чарка], [шчас't'a]*, (орф. чай, чудо, чарка, щастя).

На окрему увагу заслуговують акцентні норми СУЛМ. Нормативне наголошування слів — одна з обов'язкових і важливих ознак культури мовлення, його літературної сутності, комунікативної важливості, дієвості. Його дотриманням досягається також етика й естетика усного мовлення. У ненормативному наголошуванні слів виявляється мовленнєве безкультур'я. Проблема наголошування слів — одна з найскладніших і найактуальніших. В українській мові акцентуаційна норма цілком сформована, проте найменш усталена через вплив діалектів та інших мов, особливо російської.

Норми наголошення в сучасній українській літературній мові є нелегкими для засвоєння. Пояснюється це такими особливостями наголосу, як повсюдність і рухомість. Окремо зупинимося на правилах наголошування в українській мові.

Щодо наголошування іменників, то тут можна скористатися такими порадами: у власних іменниках на – щина наголос зазвичай падає на корінь

або суфікс (Київщина, Васильківщина) того слова, від якого іменник утворений: Харківщина, Полтавщина, Сумщина, Донеччина, Одещина, Львівщина, але Галичина.

В іменниках із префіксом ви- наголос падає на префікс: виняток, випадок, виклик, вихоплення, виробіток, вискочка, але: виховання, вігода і вигода (з іншим значенням), вимова, видавництво, вирощування. Так само наголошений і префікси по- у словах позичка, посвідка, посмішка, поділка, позначка.

У трискладових словах віддієслівного походження наголос падає на той склад, на якому він в інфінітиві (читання, питання, надання, навчання, завдання), а у двоскладових – на закінчення: життя, буття, знання, звання, пиття, спання, але: вміння, вчення.

У складних іменниках наголошується сполучний голосний: літопис, рукопис, гуртожиток, живопис, машиніпис, але: листопад, землемір, лісостеп, снігопад.

В іменниках іншомовного походження наголос переважно сталий. Іменники на –метр наголошуються на останньому складі: кілометр, сантиметр, дециметр, але: барометр, манометр, спідометр (прилади); за аналогією до анонім – псевдонім, але: антонім, синонім, паронім; до кварта́л – порта́л, універса́л; до цеме́нт – постаме́нт, докуме́нт; до диспансе́р – парте́р, стаже́р, шофе́р, револьве́р; до гастроно́мія – куліна́рія, агроно́мія, індустрі́я, але: поліграфі́я, хірургі́я; до моноло́г – діало́г, некроло́г, але: філо́лог, магніто́лог, фізіо́лог.

При зміні іншомовних слів наголос зазвичай не змінюється: костюм – костюма; а́том – а́тома – а́томи – а́томна; ава́нс – ава́нсу – ава́нси; фа́брика – фа́брики, але: ко́лір – кольоро́вий – кольору́, профе́сор – професору́.

У власних назвах (іменах та прізвищах) наголос здебільшого такий, як у мові, з якої їх засвоєно: у французькій – на останньому складі (Дюма́, Араго́н, Гюго́, Мопасса́н, Стенда́ль, Бальза́к); англійській – на першому (Ба́йрон, Ді́ккенс, Га́млет, Ра́ссел, але Шекспі́р); польській – на

передостанньому складі (Івашкévич, Ярошévич, Міцкévич, Словацький, Сенкévич, Костинський).

З-посеред прикметників чимало слів з подвійним наголосом: веснян́ий – весня́ний, повітря́ний – повіт́ряний, ясний – ясн́ий, кам'я́ний – камі́нний, коко́новий – коконóвий, кремéзний – кремезн́ий, малу́новий – малино́вий, уві́гнутий – увігну́тий.

Текстові́й і фахові́й наголошують за зразком прикметників, утворених від односкладних іменників: лісові́й, льодові́й, снігові́й, цехові́й (ліс, сніг тощо).

Більшість двоскладових прикметників мають наголос на закінченні: швидќий, низьќий, вузьќий, нов́ий, легќий, близьќий, але: т́ихий, дружн́ий.

Багатоскладові прикметники, утворені від іменників іншомовного походження, мають наголос переважно на тому складі, що й іменники: а́том – а́томний, гі́пс – гі́псовий, маші́на – маші́нний, але: курсові́й, цегельн́ий, цегля́ний, цехові́й, цукро́вий, кольоро́вий.

У числівниках щодо наголошення чітко діє закон аналогії: одина́дцять, чотирна́дцять, бо двана́дцять, тринáдцять (наголос падає на колишній прийменник на); сі́мдесят, ві́сімдесят, бо п'ятдеся́т, ші́стдесят (наголос на другій частині складного слова); п'яті́, десяти́ – то й два́дцяті́, три́дцяті́; одина́дцяти, двана́дцяти – то й ві́сімна́дцяти, дев'ятна́дцяти; п'ятьо́х, шістьо́х – то й два́дцятьо́х, три́дцятьо́х (наголос на закінченні).

У займенників щодо наголошення існує системність. Багато з них мають наголос на закінченні (менé, собі́, тебé, цьогó, тогó, тому), але, якщо з'являється прийменник, у багатьох займенників наголос переміщується на основу (до то́го, при цьо́му, після ньóго, біля ме́не, за те́бе, для ньóго, для се́бе, у то́му, для цьóго).

Дієсловам також властива системність у наголошенні, проте вона настільки складна, що в них, як у жодній частині мови, спостерігається порушення норм. До прикладу, у першій особі однини теперішнього і майбутнього часу у дво-, трискладових дієсловах наголошується переважно

закінчення (роблю, кажу, люблю, пишу, несу, кладу, знайду, ходжу, бережу, візьму, привезу, перекажу, зароблю, укладу, приведу), однак є багато винятків (раджу, співаю, маю, вболіваю, читаю, можу, дістану, опаную тощо).

Щодо наголошування прислівників, то тут треба пам'ятати про те, що потрібно вимовляти разом, а не разом (за аналогією до гуртом). Часто замість високо, широко, глибоко вживають високó, широкó, глибоко чи високо, ширóко, глибоко; таке наголошення припустиме лише в поезії. Деякі прислівники мають подвійний наголос: ба́йдуже і байдуже, га́роче і гарча́е, слідо́м і слідом, за́вжди і завжди тощо.

Найчастіше наголос порушується:

- у кількох словах з високою частотністю вживання: нові́й, близькі́й, тонкі́й, фахові́й, віпадо́к, нена́висть, сере́дина, одина́дцять;
- під впливом південно-західних, північних говорів та російської мови найчастіше порушуються норми наголошування у дієсловах: перший склад закінчень -емо, -имо, -ете, -ите не наголошується: (несемó, несетé). Але: підéмо;
- віддієслівні іменники середнього роду на -ання, у яких більше двох складів, мають наголос зазвичай на суфіксі: навча́ння, завда́ння, чита́ння. Але якщо в слові два склади, то наголос падає на останній: знання, звання;
- іменники, утворені від дієслів або інших іменників за допомогою префіксів ви-, від-, за-, на-, над-, об-, пере-, під-, не-, при-, про-, роз-, зберігають наголос на префіксі: відго́мін, за́клик, перéспів, прі́тінок, ро́звідка;
- в іншомовних словах з компонентом - метр наголос падає на останній склад: міліме́тр. А у назвах вимірювальних приладів – на передостанній склад: спідóметр;
- іншомовні власні назви здебільшого наголошуються так, як у тій мові, з якої вони взяті: Бальза́к (з фр. – на останньому складі), Га́млет (з англ. – на першому складі);

- у запозичених словах наголос є постійним для однієї моделі: бюрократія, демократія;
- іменники чоловічого і жіночого родів, які у множині мають наголос на закінченні, у поєднанні з числівниками два, три, чотири переносять наголос на основу: брат – браті́, два бра́та;
- за аналогією до другої і третьої особи однини часто замість кажу, пишу, стою, прошу, роблю, веду помилково вимовляють ка́жу, пі́шу, сто́ю, про́шу, ро́блю ве́ду;
- замість беремо́ – берете́, несемо́ – несете́ вимовляють беремо́ – беретé, несемо́ – несетé, ставлячи наголос на другому складі;
- неправильно наголошують двоскладові дієслова в інфінітиві. Замість везти, нести, брести роблять наголос на першому складі (вéсти, нéсти, брéсти), чого допускати не можна;
- неправильно вимовляють дієслова минулого часу однини жіночого роду. Замість взяла́, знайшла́, везла́, віддала́, плела́ чуємо наголос на першому складі: знайшла, взяла, везла, віддала, плела.

На письмі знак наголосу ставиться тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи при цьому своє значення: (образі – від «ображати»; образи – художні, літературні; образі – ікони).

Багато слів з одним і тим самим лексичним значенням мають по два нормативні наголоси: алфаві́т, амфо́ра (великий посуд), апо́строф, атраме́нт (чорнило); бавовня́ний, бавовнико́вий, бавовноочи́сний, багатові́ковий, багаточи́ліндровий, бажани́й, байду́же, басови́й, батьківщи́на (країна для тих, хто народився в ній і є її громадянином), однак тільки батьківщи́на (спадщина від батьків) та ін.

Щоб уникнути орфоепічних чи акцентуаційних помилок, необхідно звертатися до словників. На допомогу студентіві укладено словник «Наголошуймо правильно!».

Витіснення української мови на задній план з багатьох галузей публічного спілкування (освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, бізнесу

тощо) призвело до нехтування функціональних можливостей рідної мови, уживання великого арсеналу природних форм вираження, натомість появи спотворених, суржикових, зросійщених мовних зворотів. Студентство у своєму мовленні використовує суржик, уживає слова у невластивому їм значенні; спостерігається тавтологія, змішування однозначних і багатозначних слів, сплутування українських і російських слів (на їх основі нами укладено словник «Говорімо українською правильно!», де зібрано найтипівіші лексичні аномативи). До прикладу, в алфавітному порядку (за алфавітом), *стакан (склянка), утюг (праска), красити (фарбувати), юбка (спідниця), брюки (штани), остановка (зупинка), обумовити (зумовити), загрузені студенти (завантажені студенти), відредагувати текст (зредувати текст), заслуговує уваги (вартий уваги), в залежності від (залежно від), бувший (колишній), командировка (відрядження), блінчики (млинці), іменно (а саме), на кінець (отже), определити (визначити), примінити (застосувати), вияснити (з'ясувати), звідки витікає (звідки випливає), в кінці кінців (зрештою, нарешті) та ін.*

Студенти зловживають іншомовною термінологією, оминаючи українські відповідники, що ускладнює формулювання думки та сприйняття висловлювання. До прикладу, *креативний* – творчий, *ексклюзивний* – винятковий; *сайт* – сторінка; *апелювати* – звертатись; *прерогатива* – перевага; *домінувати* – переважати й ін. Здебільшого майбутні вчителі на заняттях намагаються свідомо вживати якомога більше іншомовних слів, мовляв, так звучить по-науковому і більш презентабельно. Однак вони забувають про те, що перенасиченість мовлення тексту іншомовними словами ускладнює його зміст та примушує слухача робити додаткові розумові зусилля для його сприймання та розуміння.

Що стосується недоліків на морфологічному рівні, то найтипівіші помилки трапляються у вживанні займенників, сполучників, наявні аномативи в межах лексико-граматичного класу іменників (порушення категорії роду, числа, відмінка), практично повне ігнорування кличного

відмінка, недотримання норм утворення ступенів порівняння прикметників, багато помилок допускається при вживанні прийменників. До прикладу, *на протязі часу (протягом часу), читати по складам (по складах), самий кращій вчитель (найкращій учитель). Морфологічні девіації.* Майбутні пеагоги припускаються таких морфологічних помилок:

- неправильне утворення відмінкових форм іменників, прикметників, числівників, займенників (*семи експертами* замість *сімома (сьома) експертами; зворотнього зв'язку* замість *зворотного зв'язку й ін.*);
- неправильне визначення граматичного роду іменників (*солідна рукопис* (ж.р.) замість *грунтовний рукопис* (ч.р), ін);
- неправильне утворення ступенів порівняння прикметників і прислівників (*більш складніша ситуація* замість *більш складна ситуація, найскладніша ситуація, найбільш ефективніше* замість *найбільш ефективно, ін.*);
- неправильна словозміна числівників (*від п'ятидесяти до шестидесяти відсотків* замість *від п'ятдесяти до шістдесяти відсотків*); порушення закономірностей сполучуваності дробових числівників з іменниками (*отримали 5,2 бали* замість *отримали 5,2 бала*);
- відхилення від морфологічних норм у межах лексико-граматичного класу займенників (*саме завдяки ньому* замість *саме завдяки йому*);
- порушення категорій стану, особи дієслів (*хотять* замість *хочуть*); неправильне утворення дієслівних форм (*говорючи, борються, починаючий дослідник* замість *говорячи, борються, дослідник-початківець*) тощо.

На стилістичному рівні виявлено такі найтипівші помилки: систематичне порушення норм милозвучності, невиправдана багатослівність, уживання слів і висловів різних стилів: *день в день (день у день), прийшов й запитав (прийшов і запитав), книги бувають різні: книги про культуру, про побут або книги про історію.*

Отже, існує нагальна потреба в удосконаленні умінь і навичок студентів правильного, безпомилкового вираження думок українською літературною мовою. Відповідно викладачі мають постійно дбати про

підвищення рівня культури фахової мови, організовуючи практичні заняття з оволодіння нормами літературної мови, здійснюючи моніторинг нормативності професійного літературного спілкування – писемного та усного, залучаючи студентів до участі в наукових гуртках та проблемних групах з питань культури мовлення.

Висновки. Важливим складником культури мовлення оратора є володіння нормами сучасної української мови: орфографічними, фонетичними, орфоепічними, лексичними, граматичними, стилістичними тощо. На особливу увагу заслуговує вивчення такого розділу мовознавчої науки, як орфоепія, що вивчає норми правильної літературної вимови. Власне, в них відбито національну специфіку усної української літературної мови, її милозвуччя та мелодійність. Вона зазвичай наочно показує рівень культури мовця, забезпечує високу культуру мовлення, сприяє попередженню вимовних помилок. Дотримання літературних норм усіма, хто використовує українську мову як засіб спілкування, оберігання її від засмічення, суржикового викривлення є обов'язком кожного мовця. Культура мовлення як складник загальної культури є одним із найважливіших показників цивілізованості суспільства. Мовленнєва культура включає в себе і звукову культуру, тому її формування є надзвичайно важливим етапом оволодіння культури мовлення загалом. Звукова культура – це не лише правильна і чітка вимова всіх звуків рідної мови, правильний наголос, а й уміння користуватися силою голосу, правильний темп, інтонація, виразність мови, мовне дихання та добрий фонематичний слух. Як засвідчило наше дослідження, проведене впродовж 2012-2015 років з-поміж студентів Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, чимало порушень норм сучасної української літературної мови трапляється саме в ділянці орфоепії і наголошування, а також на рівні лексики.

Запитання і завдання для самоконтролю

Що таке літературна норма?

Які ви знаєте норми сучасної української мови?

Що таке літературна мова?

Зафіксуйте 20 випадків порушень норм сучасної літературної мови із повсякденного життя (мовлення однокурсників, мешканців міста, журналістів, радіо-, телеведучих, виступи депутатів Верховної Ради тощо).

ЖАНРИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

План

1. Основні жанри ораторського мистецтва. Похвальне красномовство.
2. Академічне красномовство.
3. Суспільно-політичне красномовство.

Для самостійного опрацювання: тема «Академічне красномовство».

Мета: ознайомити з основними жанрами монологічного красномовства (суспільно-політичний, епідейктичний, академічний, соціально-побутовий, військовий тощо); запропонувати зразки промов як ілюстрацію до теоретичного матеріалу (написані самими студентами-старшокурсниками); розкрити суть академічного красномовства; підвищувати ораторську культуру студентів.

Ключові слова: жанри риторики, монологічне красномовство; суспільно-політичне, соціально-побутове, похвальне (епідейктичне), судове, академічне, рекламне, військове красномовство; лекція.

Список рекомендованої літератури

Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240.

Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 33-41.

Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.

Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – 232 с.

Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – 190-216 с.

Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 355-411.

Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.

Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С.35-44.

I. Ще у IV столітті до Р. Хр. Аристотель намагається узагальнити теоретичні досягнення риторики з філософської точки зору, поділяє всі промови на три види: дорадчі, судові і епідейктичні. Епідейктичне, або похвальне, урочисте красномовство поряд із судовим досягло великого розквіту ще в античній риторичі. В епідейктичних промовах хвалять, прославляють, возвеличують особу, факт, подію або, навпаки, гудять, осуджують, ганьблять. Огудливе красномовство мало значно вужчу сферу застосування. Найбільшу славу пожинали саме майстри епідейктичного красномовства (Перикл, Горгій, Ісократ, Демосфен, Цицерон).

Із занепадом демократичного ладу в Греції занепадає й політичне та судове красномовство, але епідейктичне продовжує розвиватися ще інтенсивніше. Це був час другої софістики. В похвальних промовах прославляли минуле героїв, керівників, захисників. На думку Цицерона, джерелом епідейктичних промов є оцінювання осіб, речей, предметів, подій; уславляти треба достойне в людині: родовитість, красу, силу, вроду, розум, багатство, талант, щедрість, чесність. Цицерон описав типи похвал для кожної добродійності. Терпіння в нещасті, стійкість, гідність – це також предмет для похвал. Похвальна промова має переконати, захопити, предмет похвал треба звеличити й ушляхетнити. Високе виявляється в інтелекті, благородності почуттів і вчинків. Для цього оратор повинен досконало володіти художніми засобами – тропами.

Скарби українського народного мовлення – золотослів – містять високохудожні взірці похвального мовлення. Частково цьому сприяли і сприяють такі риси української ментальності, як кордоцентризм (перевага емоцій над раціо), вроджена ліричність і поетизм сприймання, душевна м'якість. Найвищого розвитку похвальне красномовство досягло в Києво-Могилянській академії. До речі, похвальні промови спудеїв були патріотичними, уславлювали гетьманів, козацьких ватажків, політиків, учених. Такі промови називалися панегіриками, ораціями, виголошувалися на урочистих зібраннях.

Найбільшим майстром епідейктичних промов був Феофан Прокопович. У розділі «Про корисність красномовства» учений значно розширює сфери застосування красномовства порівняно з тим, як їх визначали античні риторичні. Восьма книга його «Риторички» присвячена епідейктичним промовам та засобам, якими можна прикрашати промови. Ритор вважав, що коли хвалити якусь чесноту, то вона збільшується і зростає не лише в душі того, кого хвалять, а й у інших, і закликав їх до наслідування. Стиль похвальних промов – квітуцій, дотепний, прикрашений незвичайними оповідками, порівняннями тощо. Похвальні промови дуже важливі і корисні, вони розвивають вміння бачити в людях гарне, створюють атмосферу довіри і доброзичливості.

Виокремлюють кілька типів похвальних промов залежно від того, кому, чому і з якої нагоди призначається промова.

У похвальних промовах особам треба враховувати (за Ф. Прокоповичем) п'ять основних джерел винайдення думки: 1) природа людини (тіло, душа, чесноти, пам'ять, знання тощо); 2) доля особи – рід, слава предків, друзі, почесні; 3) навчання – рівень знань: де, коли, в кого вчилася людина, кого перевершила у знаннях; 4) вчинки і діяння (розумні, мудрі, сміливі); 5) обставини, як вони сприяли величі людини.

У похвалах речам оратор описує красу і пояснює користь від них. Такі промови зазвичай мали тренувальний характер. Це могли бути похвали містам, краям, річкам, установам.

Промови з певної нагоди. Промови на пам'ятні дати: родини, хрестини, присвяти, привітання з успіхами і відзнаками, вступні і випускні промови, ювілейні. Всі вони мають вітальний і величальний характер, але кожний з видів таких промов відзначається своєрідністю мовного етикету, аргументації і композиції. Так, на думку Феофана Прокоповича, **вітальна промова до дня народження** може містити такі компоненти:

- щастя батьків з такої події;
- сім'я і держава чекають добра і щастя від народженого;
- у гарних батьків народжуються гарні продовжувачі роду;
- високоморальні, мудрі, благородні, справедливі, добродійні батьки;
- діти відтворюють і побільшують чесноти батьків;
- успадкують красу і фізичну та моральну силу;
- пора року, місце, час, супутні події додають позитивних аргументів народженому;
- висловлення своїх побажань і думок з цього приводу;
- на завершення піднятися думкою до Бога, щоб він нагородив народженого своєю ласкою й оберегами.

Говорити треба енергійно, стрімко (не відхилятися від основної ідеї), приємно, з радістю, з внутрішнім піднесенням, пафосом. До прикладу: «Щасливим і для всіх радісним повинен бути день, який дав світові на благо держави славного, статечного, розумного мужа... Отже, радію, неначе б це був мій власний день народження, і бажаю, щоб він повторювався протягом якнайдовшого часу і щоб наступав завжди щасливий...».

Промова до дня народження (іменин) може мати прославлення святих покровителів народженого (іменинника), його ідейних та моральних ідеалів і наставників.

Мова таких промов насичена урочистою образною лексикою, фразеологією, вдалими афоризмами, яскравими тропами (епітетами, метафорами, порівняннями), стилістичними фігурами.

Промову при складанні подяки називають **євхаристичною**. Цей термін походить з гомілетики (церковного красномовства), де промову-подяку Всевишньому називають євхаристією.

Подячні промови виголошуються при одержанні дипломів, нагород, відзнак, подарунків, звань, посад, допомоги тощо.

У такій промові, за Феофаном Прокоповичем, бажано:

- сказати про свою вдячність;
- скромно зазначити, що не бачиш великих заслуг за собою, вартих такої високої відзнаки;
- висловити сумнів, чи зумієш висловити свою вдячність;
- ти сам хотів вислужитися перед добродієм, але тебе випередила його ласка;
- ласка виявляється у наданні почесей, посад, звань; любов - у добродійності і промовах; щедрість – у матеріальній допомозі - кому і за що, за яких обставин і умов відбулася ця добродійність і яка за неї дяка;

На завершення годиться виразити почуття вдячності словами (тобто подякувати) або пообіцяти зберігати почуття вдячності (тобто бути вдячним) і пообіцяти віддячити, тобто заявити про свій обов'язок відплатити добром за добро, честю за честь; просити добродія, щоб і надалі не обходив своєю ласкою, і пообіцяти свою відданість у майбутньому, щоб добродій не пошкодував за своєю ласку.

Вітальна гостьова промова має виявити нашу радість і душевну прихильність до гостей. Феофан Прокопович радить так будувати ці промови:

- прибув той, кого чекали з великим бажанням;
- чутка не обманула, а принесла правду, втішила приємною звісткою;
- велике емоційне хвилювання перешкоджає нам гарно висловити свою радість, достойно привітати гостей;
- ми самі себе поздоровляємо з такою радістю, тому що душею завжди супроводжуємо цих людей, а душа більшає там, де любить, а тому ми ніби

повернулися самі до себе.

За Ф. Прокоповичем, джерелами винайдення похвали є:

- наше прагнення й очікування радості;
- заслуги гостя, його чесноти, достоїнства;
- любов до гостя, замилювання, захоплення;
- ми віддаємо гостеві наші думки, серця, шану;
- найкращі побажання гостеві.

Все слід оздобити епітетами, порівняннями, метафорами, стилістичними фігурами.

Прощальна промова залежить від ситуації: з якої причини прощання і як надовго. Рекомендується:

- висловити біль з приводу неминучої розлуки;
- сумнів, чи треба розлучатися, припущення, що можна відкласти розлуку;
- чи принесе від'їзд користь;
- розлука – це втрата половини себе;
- розлука – це втрата почуттів, коштів, узагалі всього милого і доброго;
- прохання не забувати;
- завіряння, що не забудеш і сам; розлучаємося тілом, а душею залишаємося разом;
- висловити надію, що буде повернення всьому, що знову буде зустріч.

Усі риторичні рекомендації – це словесні аргументи на користь спілкування, які сприяють гармонійним стосункам між мовцями і слухачами.

Похоронна промова випадає з низки названих вище похвальних промов, вона однобічна (адресат ніколи не зреагує і не відгукнеться). Ця промова позбавлена як лестощів, так і страху відповіді. Все вже в минулому, хай хоч і найкраще. Недоліків уже немає, бо їх не можна ні змінити, ні виправити. Не вони суть життя. А чесноти, достоїнства, гідність зможуть наслідувати інші; «про померлих або добре, або нічого».

Ф.Прокопович радить у такій промові ширшим робити вступ: невимовний жаль, неказаний біль, якого зазнали всі: держава, церква, громада, друзі, родина. Загинули «оплот Вітчизни, трибуна публічних зборів, опора правди, притулок нещасних, приклад чеснот, стовп церкви, нещадність щодо ворогів..» Стиль вступу має виказувати величезний біль втрати: переривання, умовчання, паузи. В основній частині розкриваються заслуги померлого, який заслужив, щоб його пам'ятали. Назвати конкретні чесноти і добрі діяння в один або в різні періоди життя. Треба прославити подвиги і героїчну смерть, якщо вона славна: у війні, в стихії, при захисті інших тощо. На завершення треба знову висловити свій жаль, поспівчувати близьким і втішити рідних. Небіжчик жив гідно, залишив їм честь і добру славу. «Бог покликав його для нагород».

Епітафії Феофан Прокопович вважав «десертом красномовства», оскільки вони є мистецьки виконаними творами на пам'ятниках, обелісках, могильних плитах, статуях, склепах, арках. Греки називали надмогильні написи елегіями, похвалами особам померлих і вважали, що ці похвали є невід'ємним обов'язком нащадків. Елогії – це лаконічні сумовито-ліричні панегірики, влучні, виразні, переконливі сентенції, що можуть стати афоризмами: «memento mori», «Світ ловив мене, та не впіймав».

II. Найважливішим і найскладнішим у риторичній практиці є публічне ораторство. Власне, антична риторика й виникла як наука про публічну (на площах, зборах, у судах) живу промову. **Публічне красномовство** (багатоаспектне, відповідальне і трудомістке) комбінує і синтезує в собі багато ознак. Це видно з таких його характеристик:

- а) за змістом воно є суспільно важливим і проблемним;
- б) за формою реалізації публічне мовлення є писемно-усним;
- в) за відношенням до форми мовлення є книжно-розмовним;

г) за функціональним типом мовлення публічна промова може бути синтезом елементів усіх функціональних мовних типів – розповіді, опису, міркування, монологу;

д) за характером реалізації публічне мовлення є підготовлено-імпровізаційним.

Змістом публічних промов обирають зазвичай дуже важливі і часто проблемні для їх вирішення питання суспільно-політичного, громадського чи виробничого життя. Це можуть бути проблеми, що потребують публічного ствердження чи заперечення, аргументації чи спростування, розв'язання конфлікту та обрання правильного вибору.

Писемно-усна форма реалізації публічної промови означає, що вся підготовча робота (задум, концепція, породження тексту: тези, положення, докази, факти, мовне вираження) фіксується на папері, тобто має писемну форму і належить тільки ораторові. Цей писемний етап необхідний для того, щоб промовець сам умів викласти хід своїх думок послідовно, логічно, несуперечливо, нічого не забути з основних думок («не загубити думку»), докладніше розібратися у власних судженнях і відчутти їх вагу. Д. Карнегі радить постійно занотовувати свої думки й обдумувати їх, розмірковувати: «значно легше аналізувати факти після їхнього попереднього запису: добре сформульована проблема – наполовину розв'язана проблема». На етапі виголошення промови підготовлений текст має відчужитися від паперу і стати ніби усномовним породженням. Тут настає зручний момент для мовної імпровізації, але вона буде легкою й природною, якщо промовець знатиме, що вона заземлена на уже відшліфований і готовий у голові писаний текст. І якщо через брак доброї настрою чи з іншої причини у процесі виголошення промови не виходить гарна імпровізація, то ніколи не станеться провалу, бо можна легко «опуститись» на надійну платформу – готовий і завчений писаний текст. Цю звичку добре виробити тим, кому промовляти доводиться дуже часто незалежно від бажання, а залежно від потреби (лекторам, викладачам).

Писемно-усна форма реалізації публічного мовлення надає промові книжно-розмовного характеру, що виявляється найбільше на підготовчому писемному етапі: у граматичній правильності, дотриманні норм літературної мови, у логічній послідовності, точності і стислості матеріалу, у доцільності добору художніх засобів. Книжний характер публічної промови залежить від галузевої сфери функціонального стилю: офіційно-ділова, виробнича, політична промова; навчальне, судове красномовство тощо.

Розмовний характер промови виявляється передусім у її усному проголошенні і використанні тих мовних виражальних засобів, зокрема емоційно-вольових, які впливають на слухачів і здатні активізувати їх сприймання та пізнавальну і творчу діяльність. Головна вимога до виголошення публічної промови — це природність, а не штучність спілкування. Природність виявляється у безпосередності мовного контакту, звертанні до слухачів та їхній адекватній реакції, невимушеності розмови, спонтанності виникнення і виголошення думки, відповідній інтонації, доцільності використання невербальних засобів спілкування (міміки, жестів, поз, рухів), у пристойному вигляді особи промовця.

Для слухачів сприймання виголошеної промови є важчим, аніж писаного тексту, бо відсутній зоровий образ мови (текст) і повертатися до сказаного неможливо, його вже немає. Така природа живого мовлення. Тому в процесі виголошення публічної промови можуть залучатися засоби усного розмовного мовлення, не передбачені писемним текстом: звертання і запитання, вставні слова, повтори, синоніми, пояснення окремих термінів чи інших слів тощо. Підготовчо-імпровізаційний характер публічних промов виявляється у тісному зв'язку двох основних етапів: підготовчого і виконавського. На виконавському етапі імпровізація неминуча, тому що прочитаний без неї текст не стане промовою, а буде читанням, яке створюватиме ефект штучності. Проте імпровізація буде вдалою тільки за наявності попередньої доброї мовної підготовки. На думку Д. Карнегі, «добре підготовлена промова – це 9/10 вимовленої промови». Публічне мовлення має

кілька різновидів за галузевим і жанровим критеріями. Основною формою академічного красномовства є лекція. Лекція є однією з форм пропаганди, передачі, роз'яснення суто наукових, науково-навчальних, науково-популярних та ін. знань шляхом усного викладу навчального матеріалу, наукової теми, що має систематичний характер.

Лекційно-пропагандистське красномовство має в своєму складі три види виступів (лекцій): а) власне наукові, теоретичні: лекції, наукові доповіді і повідомлення; б) науково-методичні: навчальні лекції; в) науково-популярні: лекція-огляд, лекція-екскурсія, кіно- чи телелекція тощо.

Наукові доповіді і повідомлення, наукові лекції містять теоретичні положення з теми якоїсь актуальної проблеми чи питання, докази і факти, ілюстративний матеріал. Виклад повинен бути об'єктивним, незалежним від суб'єктивних уподобань доповідача, добре аргументованим. Тут діють не емоції, а сила доказу, логічність міркувань і закономірність результатів. Стан промовця також має бути стриманим. Такі лекції зазвичай є монологічними.

Науково-популярні лекції до логічно викладеного об'єктивного змісту потребують ще емоційно-експресивних доповнень для того, щоб задіяти всі психічні можливості сприйняття у реципієнтів. Тому науково-популярні лекції мають багато підвидів. Залежно від того, які елементи мовного спілкування вводяться в лекцію, зокрема діалоги чи полілоги, виокремлюють лекцію-показ, лекцію-огляд, лекцію-бесіду, лекцію-інструктаж, лекцію-інформацію, лекцію-підсумок тощо.

Навчально-програмові лекції становлять систематичний виклад певної наукової дисципліни. Обов'язковим складником цих лекцій має бути огляд і коментар наукової літератури, акцентування уваги на ще не розв'язаних питаннях і проблемах. Кожний з різновидів лекцій має свої композиційні особливості і прийоми активізації перцептивно-пізнавальних можливостей реципієнтів, і кожний педагог як щоденний оратор має знати про них і володіти ними. Лекція-показ – це розповідь з демонстрацією того, що і як

треба робити. Лекція-інформація – це послідовний виклад теоретичних положень з великим фактажем. Треба знайти спосіб так подати його, щоб не змішалось все до купи. Лекція-бесіда – це вміла комбінація монологу і діалогу, що значно активізує увагу і мислення слухачів, робить їх співучасниками творчого пізнання. До якого б виду не належала лекція, вона має продумуватися і будуватися за певним планом, в якому треба передбачити риторичні засоби активізації уваги слухачів.

Ця форма публічного виступу вимагає більшої офіційності й академічності викладу. Зазвичай лекція має традиційно чітку структуру – вступ, основна частина, висновки. Вступ – своєрідний заспів, зачин до теми обраної лекції, її актуальності в часі, місці й аудиторії проведення; вступ мусить бути лаконічним, певною мірою інтригуючим. Згуртувавши й зацікавивши слухачів, лекторові слід докласти зусиль, щоб утримати їхню увагу. В основній частині повинно бути викладено, послідовно і логічно розкрито стрижневе питання лекції з увиразненням усіх причинно-наслідкових зв'язків кожної смислово-самостійної частини. Висновки мусять логічно впливати з усього змісту лекції: узагальнювати основне й займати близько 5% часу й обсягу всього виступу. Доречним буде у висновку й підсумковий та настановчий елементи щодо виконання певних дій. Лектор повинен бути готовий до запитань слухачів за темою виступу. Відповіді його мусять бути коректними, виваженими й лаконічними. Виступ зазвичай не готується завчасно, а є спонтанною реакцією на щойно почуте від промовця, доповідача. У лаконічному виступі промовець може порушити одне-два питання, чи дати на них конкретну відповідь, не відходячи від тематики порядку денного. Виступ на зборах, нараді, семінарі передбачає: виклад суті певного питання; акцентування на основному; висловлення свого ставлення й оцінки; підкреслення значущості, важливості й актуальності (чи навпаки); підкріплення своїх доказів прикладами (покликаннями на джерела). Адресувати своє звернення промовець повинен не лише доповідачеві чи президії, а й до всіх присутніх.

III. Серед розмаїття суспільно-політичного красномовства розрізняють **політичне** (парламентське) **та мітингове красномовство**. **Політична промова** – це заздалегідь підготовлений гострополітичний виступ з позитивними чи негативними оцінками, обґрунтуванням, конкретними фактами, з накресленими планами, перспективою політичних змін. Політичною промовою може бути парламентський виступ як публічне намагання переконати аудиторію в доцільності певної ідеї, заходів, дій. Для цього використовуються оригінальні пропозиції, аргументи, несподівані думки, емоційний виклад, швидка реакція, «рамка» мовного етикету. Мітингова промова – це запальний виступ, переважно на гострополітичну, актуальну для суспільства або певної частини громадян тему, дохідливою для мас мовою, з емоційно-експресивними оцінками. Промовець має на меті спонукати людей до певних, часто протиправних, дій або законотворців – до прийняття відповідних законів.

Публічний виступ серед населення стимулює ораторську творчість, позаяк він завжди має бути сьогоденний і часто в різних, іноді непередбачуваних умовах: на заводі, у полі, в порту, в аудиторії тощо.

Політичні промови майже завжди є гостропубліцистичними, тому що в них є ствердження якоїсь ідеї, погляду, напрямку, ідеологічної позиції, а це неминуче означає відсторонення інших позицій, якщо навіть вони й не називаються. Вираження ідейної позиції завжди потребує пафосу, який може виражатися по-різному: вдалими, «ударними» перифразами, порівняннями і зіставленнями, епітетами й метафорами, морально-етичними антитезами, ствердними запереченнями; повторенням певних ідеологем; гіперболами, актуалізацією окремих слів і виразів, влучних і дотичних до ситуації, експресивним мовленням. Попередньо підготовлена і написана політична промова завжди має бути розрахована на живе виголошення.

Мітингова промова зазвичай виголошується на злободенну тему й стосується суспільно значущої проблеми, яка хвилює широкий загал. Цей

короткий, емоційний виступ розрахований на безпосереднє сприймання слухачів. Завдання оратора – виявити нові, нестандартні аспекти теми, спонукавши присутніх по-новому сприйняти уже відомі факти і реалії. Успішність мітингової промови залежить від індивідуального стилю оратора, його вміння доречно використовувати весь арсенал вербальних і невербальних засобів спілкування та майстерності імпровізувати залежно від реакції аудиторії. Палка, заклична, актуальна, майстерно виголошена мітингова промова, як свідчить історія, - дійовий чинник впливу на свідомість слухачів.

Агітаційній промові притаманні практично всі складники промови мітингової. Торкаючись актуальних суспільно-політичних проблем, активно впливаючи на свідомість, промовець спонукає слухача до певної діяльності, до нагальної необхідності зайняти певну громадянську позицію, змінити погляди чи сформувані нові. В агітаційній промові зазвичай роз'яснюють чи з'ясовують певні питання, пропагують певні думки, переконання, ідеї, теорії тощо, активно агітуючи за їхню реалізацію чи втілення в життя.

Висновки. Ще основоположник риторичної науки в Древній Греції Аристотель спробував класифікувати види промов, виокремивши судові, дорадчі та похвальні (епідейктичні). Сьогодні в монологічному красномовстві низка вчених-риторів, узявши за основу класифікацію Аристотеля, виокремлює такі: суспільно-політичне, соціально-побутове, рекламне, дипломатичне, академічне, судове, військове красномовство, гомілетуку, ін. Кожен із означених видів «обслуговує» різноманітні суспільно-політичні, соціально-побутові чи життєві події і ситуації. Одним з найважливіших (і чи не найскладнішим) у риторичній практиці є публічне красномовство, що має декілька різновидів за галузевим і жанровим критеріями.

Запитання і завдання для самоконтролю

Назвіть основні жанри ораторського мистецтва.

На які підвиди поділяється суспільно-політичне красномовство?

Хто для Вас є зразком парламентського промовця?

Як поділяється академічне красномовство.

Схарактеризуйте методику підготовки лекції.

Що таке ювілейна промова?

На які підвиди поділяється епідейктичне красномовство?

ДІАЛОГІЧНЕ КРАСНОМОВСТВО

План

1. Форми діалогічного красномовства. Дискусія.
2. Методика проведення дискусій. Культура мовлення під час дискусії.
3. Дебати. Методика проведення дебатів.

Для самостійного опрацювання: тема «Еристика».

Мета: з'ясувати суть понять «діалогічне красномовство», «еристика», «диспут», «дискусія», «дебати»; підвищити загальний рівень мовленнєвої культури студентів; розвивати творчі здібності студентів у процесі виконання різних видів завдань; ознайомити з методикою проведення основних форм діалогічного красномовства; дати відомості про етичну культуру оратора.

Ключові слова: еристика, діалогічне красномовство, диспут, полеміка, дискусія, дебати, етика мовця.

Список рекомендованої літератури

Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240.

Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 33-41.

Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.

Зазуліна Л. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів / Л. Зазуліна. – К., 2000.

- Іржі Т. Мистецтво говорити. – К., 1998. – 386 с.
- Карнегі Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей. – К., 2000. – 421 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник / С. Коваленко. – Тернопіль, 2007. – 180 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – 232 с.
- Культура ведення дебатів. – Харків, 1988. –190 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – 190-216 с.
- Молдаван В. Судова риторика. – К., 1996. – 190 с.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 355-411.
- Прокопович Ф. Філософські твори. – Т. 1. – К., 1979.
- Сагач Г. Золотослів / Галина Сагач. – К., 1993. – 340 с.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.
- Сагач Г. Похальне красномовство / Галина Сагач. – К., 1996. – 150 с.
- Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С.35-44.
- Цицерон Избранные сочинения. – М., 1972.

1. Красномовство умовно можна поділити на монологічне й діалогічне. Докладніше це вивчає наука еристика (про ведення суперечок). Діалогічне (полілогічне) красномовство формується не одним промовцем, а двома або кількома. **Основні види** такого красномовства: бесіда, дискусія, суперечка, диспут, нарада, прес-конференція, інтерв'ю, ділова гра, вечір запитань і відповідей, вікторина, круглий стіл тощо. За умов правової держави, коли авторитарний стиль змінюється демократичним, зростає роль конструктивного діалогу не тільки в політиці та пропаганді, а й у інших сферах суспільного життя, зокрема в культурі, освіті. Невміння вести конструктивний діалог при-

зводить до непотрібного протистояння і протидії сил, до гальмування демократичного розв'язання проблем.

Діалог як вид красномовства є дуже давнім. Великим майстром діалогічного ораторства був Сократ. Власне, у Древній Греції і виникла еристика. Вона є складнішим видом, аніж монологічне красномовство, оскільки зазвичай учасникам діалогів і полілогів притаманні різні погляди, суперечливі думки й емоції, а це потребує неабиякої уваги співбесідників, підготовки, відповідного настрою, переконливих доказів, тактовності тощо.

У діалозі-полілозі може бути зіткнення учасників різних ідеологій, різних способів міркування, соціальних ролей, неоднакового життєвого досвіду, діаметрально протилежних душевних станів, різної міри вихованості, а в результаті все-таки треба дійти згоди і знайти прийнятне розв'язання проблеми. Тому оратори і педагоги, для яких також головною формою роботи з вихованцями є діалог-полілог, мають ураховувати всі аспекти підготовки діалогу: мовний, логічний, психологічний, педагогічний, аксіологічний (оцінний), політологічний і соціологічний.

Отож **еристика** – це риторика діалогічного мовлення. Вона виявляється в таких жанрах, як дискусія, полеміка, диспут, дебати, суперечка тощо.

Дискусія (від лат. – розгляд, дослідження) – це обговорення певної проблеми або групи питань чи одного дуже важливого питання з метою досягнення істини. Мовно-жанрові ознаки дискусії добре простежуються у зіставленні її з полемікою.

Полеміка (від гр. – військовий, ворожий) – це також обговорення певної важливої проблеми чи окремого питання. Проте якщо для дискусії головним є пошук істини шляхом вдалої постановки і зіставлення аргументів і контраргументів, то для полеміки головним є досягнення перемоги шляхом зіткнення різних поглядів, утвердження власного погляду, хоч і на шкоду істині. В дискусії протилежні сторони називаються опонентами, у полеміці – супротивниками, суперниками, конкурентами. У дискусії опоненти шукають

істину, компроміс, консенсус, угоду, злагоду; у полеміці – утвердження власного погляду, перемогу своєї позиції. Дискусія ведеться за певними правилами і за згодою її учасників. Тема дискусії формулюється заздалегідь або до початку дискусії. Учасники її по чергово висловлюють свої положення, думки, спростування, в результаті чого дискусія набуває логічного, зв'язного характеру. Мовні засоби дискутування мають бути прийнятними для всіх учасників дискусії, толерантними. Використання непередбачуваних засобів осуджується і може зупинити дискусію без висновків і завершення її. Натомість полеміка не дотримується таких правил. У ній перемагає ініціатива суперників, ситуативність спілкування, непередбачувані і раптово знайдені «під руку» засоби не завжди переконливої, але наполегливої і напористої аргументації.

Диспут (від лат. – досліджую, сперечаюсь) – це заздалегідь підготовлена і проведена у певний час на обрану тему (наукову, політичну, літературну тощо) публічна суперечка між попередньо визначеними опонентами. Тема обирається така, яка містить у собі складну проблему, різні тлумачення або різновекторні шляхи її розв'язання. Саме тому не менше двох промовців повинні опонувати один одному, щоб усебічно висвітлити проблему і знайти шляхи її розв'язання.

Дебати (фр. – сперечатися) – це представлення своїх ідей, поглядів, концепцій, програм, свого бачення розв'язання важливих державних, громадських проблем на противагу іншій стороні (учаснику) дебатів.

Оскільки наше життя так чи інакше містить різні форми прояву суперечок та дискусій, особливе значення мають професійні дискусії, які мають призводити до вирішення певних професійних питань тощо. У зв'язку із цим постає питання правильного ведення дискусій. Це передовсім стосується психології ведення дискусії, логічної та мовної культури дискусій.

Розглянемо **основні правила дискусії**.

1. Всі відкрито висловлюють свої думки.
2. Всі точки зору повинні поважатися.

3. Слухайте інших не перебиваючи.
4. Не говоріть занадто довго та занадто часто.
5. Водночас говорить лише одна особа.
6. Дотримуйтесь позитивних ідей та стосунків.
7. Не критикуйте себе та інших.
8. Незгоди й конфлікти відносно ідей не повинні бути спрямовані на конкретну особу.

Тут важливо, щоб всі погодились з кожним пунктом правил, «ратифікували» їх. Це дозволить відтак покликатися на ці правила як на «закон поведінки» під час дискусій. Зауваження щодо порушень не повинні бути брутальними або образливими (можуть бути застосовані в будь-якій формі). Перелік правил не є сталим і непорушним: учасники можуть змінювати та доповнювати його; утім важливо написати його разом. Це створить атмосферу «спільних зусиль», а не «накинутих настанов».

Формами організації дискусії можуть бути такі:

1. **«Дерево рішень»** (метод усіх можливих варіантів). Ця методика застосовується при аналізі ситуацій і допомагає досягти повного розуміння причин, які призвели до прийняття того чи іншого важливого рішення в минулому.

Учасники дискусії розуміють механізм прийняття складних рішень, а викладач з великою точністю заносить у колонки переваги і недоліки кожного з них. У ході обговорення учасники дискусії заповнюють таблицю, де вказують: проблему; варіант; переваги; недоліки.

Методика проведення обговорення:

1. Голова ставить проблему для обговорення.
2. Учасникам надається основна інформація щодо проблеми, історичні факти, дати, події тощо (це може бути частиною домашнього завдання).

3. Голова ділить учасників на групи по 4-6 осіб, кожній роздають таблиці та яскраві фломастери. Визначається час на виконання завдання (10-15 хв.).

4. Учасники дискусії заповнюють таблицю й ухвалюють рішення щодо кожної проблеми.

5. Представники кожної групи розповідають про результати. Викладач може порівняти отримані результати, відповісти на питання учасників дискусії.

2. Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу. Ця форма дискусії сполучає в собі переваги лекції і дискусії в групі. Група з 3-5 осіб веде дискусію на заздалегідь обрану тему в присутності аудиторії. Глядачі вступають в обговорення пізніше: вони висловлюють свою думку або задають питання учасникам бесіди.

Ток-шоу дає можливість чітко висловити різні точки зору за заданою темою, але для цього основні учасники обговорення повинні бути добре підготовлені. У всіх рівні умови – 3-5 хвилин. Ведучий повинен стежити, щоб учасники не відхилялись від заданої теми.

II. Розглянемо методикę проведення дискусії:

1. Ведучий визначає тему, запрошує основних учасників, виробляє основні правила проведення дискусії, регламент виступів. 2. Учасників дискусії потрібно розсадити так, щоб «глядачі» були навколо стола основних діючих осіб. 3. Ведучий починає дискусію: представляє основних учасників і оголошує тему. 4. Першими виступають основні учасники (20 хв.), після чого ведучий запрошує «глядачів» узяти участь у обговоренні. 5. По закінченні дискусії ведучий підводить підсумки, дає короткий аналіз висловлювань учасників.

При проведенні суперечок радимо скористатися такими рекомендаціями:

Способи доведення (за П. Пороховициковим). Не доводьте очевидного. Слухач завжди шукає у промові щось нове, невідоме, а не знайшовши, втрачає інтерес і до промови, і до того, хто говорить. Саме це відбувається, коли чують прописні істини або банальності.

Якщо вам вдалося знайти яскравий доказ або сильне заперечення, не починайте з них і не висловлюйте їх без відповідної підготовки. Ви виграєте, якщо спочатку наведете кілька інших міркувань, хоча й не стільки рішучих, але переконливих, і нарешті – рішучий доказ, найсильніший аргумент. Відкиньте всі посередні й ненадійні докази. Тільки найпереконливіші мають входити до промови, адже важлива якість, а не кількість. Не втрачайте можливості викласти сильний доказ у вигляді міркування «одне з двох», тобто дилеми: висновок, зроблений слухачем, більше вражає його, ніж почуте. Не бійтеся погодитися з противником, коли є можливість повернути його твердження проти нього або довести їх марність для тверджень опонента. Якщо аргументи сильні, краще наводити їх нарізно, детально розвиваючи кожен окремо; якщо вони слабкі, слід зібрати їх до купи. Намагайтеся підкріпляти один доказ іншим. Якщо є прямий доказ, облиште його і доведіть спірний факт непрямыми доказами. Зіставлення логічного висновку з прямим засвідченням факту є сильним риторичним прийомом. Не намагайтеся пояснювати те, чого не розумієте самі. Не намагайтеся доводити більше, коли можна обмежитися меншим. Не допускайте суперечності у власних доказах.

Є способи спростування (за П. Пороховщиковим), з-поміж них – такі: Заперечуючи опонентів, не виявляйте особливої старанності. Занадто наполегливе заперечення проти того чи іншого доводу, не підкріплене його спростуванням, може надати йому ваги в уявленні слухачів. Не залишайте без заперечення сильних доказів противника, але, заперечуючи, не слід розвивати їх або повторювати ті міркування, якими він ці докази підтверджує. Не доводьте, коли можна заперечувати. Відповідайте фактами на слова. Не заперечуйте проти безсумнівних доказів і правильних думок противника. Цей спір некорисний, а іноді й аморальний. Користуйтеся фактами, визначеними противниками. Якщо опонент обійшов певну обставину,

слід тільки звернути на це увагу й зазначити, що в опонента немає аргументів проти важливої обставини. Не слід при цьому звинувачувати опонента в недобросовісності або непорядності.

Дискусія «Мозковий штурм». **«Мозковий штурм»** – це ефективний метод колективного обговорення, пошук рішення в якому здійснюються шляхом вільного висловлювання думки всіх учасників.

Принцип «мозкового штурму» простий. Перед групою учасників дискусії ставиться проблема, всі учасники висловлюють свої думки із цього приводу. Власне, вже через декілька хвилин можна отримати велику кількість ідей, які слугуватимуть основою для вироблення найбільш виваженого рішення. «Мозковий штурм» можна вважати вдалим, якщо висловлені під час першого етапу 5 – 6 ідей слугуватимуть основою для розв'язання проблеми.

Методика проведення «мозкового штурму»: 1. Ведучий окреслює перед учасниками «мозкового штурму» проблему і розповідає про його правила: мета – запропонувати найбільшу кількість варіантів вирішення завдання. Для цього слід змусити працювати уяву учасників; не відкидати жодну ідею лише тому, що вона суперечить загальноприйнятій думці. Варто пам'ятати, що не потрібно намагатися давати оцінку запропонованим ідеям – цим слід займатися згодом. 2. Ведучий призначає секретаря, який буде записувати всі ідеї, що виникають, стежити за тим, щоб не порушувалися правила, за необхідності втручатися. Перший етап триває до тих пір, доки з'являються нові ідеї. 3. Ведучий оголошує коротку перерву, щоб учасники налаштувались на критичний лад мислення. Починається II етап. Тепер учасники «мозкового штурму» згруповують і розвивають ідеї, висловлені в ході I етапу (список ідей можна надрукувати і роздати або вивісити на дощі). Проаналізувати і вибрати ті ідеї, які можуть допомогти знайти відповіді на поставлені питання, учасники ухвалюють рішення. 4. Ведучий підводить підсумок дискусії. Якщо «мозковий штурм» не приніс потрібного результату, слід обговорити причини невдачі.

Важливе місце під час проведення суперечок посідає культура мовлення. Адже не так вже й багато людей у ході суперечки вміють дотримуватися елементарної культури мовлення. Це насамперед стосується використання необразливих, дипломатичних формулювань т. ін., це стосується вміння висловлювати лаконічно свою думку, не припускати двозначного трактування своїх висловлювань і позицій. Важливо стежити за часом виступів сторін, які ведуть дискусію. Не можна, щоб одна сторона мала більше часу для виступів. Не можна, щоб хтось зі сторін переходив на силові методи ведення дискусії. Сила голосу – це ще не розв’язання проблеми, це не наближення до найкращого розв’язання суперечки. Не можна у жодному разі під час дискусій використовувати недозволені методи ведення суперечок: ображати один одного, натякати на якісь певні негативні сторони один одного, не маючи конкретних доказів чи відносячи до суперечки речі, які не мають логічного відношення до питань, що розглядаються.

III. Дебати. Мета учасника дебатів – переконати інших у тому, що його підхід до розв’язання проблеми є правильний.

Проведення дебатів є ефективним засобом навчання учасників дискусії вміння зрозуміло й логічно сформулювати свою позицію, віднаходити переконливі факти й доводи їх.

Методика проведення дебатів.

1. Тему необхідно сформулювати у вигляді резолюцій. 2. Розподіл ролей. Розподілити учасників дискусії на 2 групи: одну - в підтримку резолюції і ту, що виступає проти. Нагадати учасникам порядок проведення дебатів. Вибрати голову і його помічника, який буде стежити за регламентом. 3. Підготовка учасників заняття. Учасники дискусії повинні підготувати “конструктивні аргументи” (які ґрунтуються на 3-5 положеннях, логічно викладені й підкріплені фактами). Вони повинні спробувати уявити, якими будуть доводи супротивника, і підготуватися спростувати ці доводи.

Учасникам треба пояснити користь від участі в дебатах: набуття навичок знаходити переконливі докази для супротивника, що не поділяє ваші переконання; вміння розуміти і поважати право інших на особисті переконання. 4. Проведення дебатів. Голова і учасники дебатів займають місця перед присутніми (праворуч від голови – група «за резолюцію», ліворуч – «проти»). Голова формулює проблему і зачитує резолюцію, встановлює регламент.

I етап. Голова надає слово першому виступаючому від групи, що підтримує резолюцію, і просить викласти конструктивні аргументи (помічник голови повинен попередити виступаючого про закінчення часу). Голова надає слово першому виступаючому від групи «проти резолюції». Голова надає слово другому...і так до тих пір, поки не виступлять усі учасники дебатів.

II етап. На цьому етапі кожному учасникові надається можливість спростувати доводи супротивника і відповісти на їх критику. Полеміку завжди починають представники групи, що виступає «проти резолюції». Процедура її проведення аналогічна процедурі проведення I етапу. Учасники дискусії на цьому етапі викладають причини, за якими вони займають ту чи іншу позицію щодо резолюції. Ведучий (голова) може записати на дошці ці причини. Учасники дискусії можуть відповісти на запитання, що стосуються причин, але не доводити свою правоту. Усі повинні вказати на ті аргументи, які, попри те, що не відповідають їх поглядам, змусили задуматися або звучали особливо переконливо. Наприкінці дебатів учасники повинні оцінити наслідки реалізації позиції супротивника.

Риторика діалогічного мовлення також виробила певні правила, технологію і культуру еристики. На основні та окремі з них варто звернути увагу особливо тим, хто готує себе до активної державної, політичної, громадської чи якоїсь іншої публічної діяльності, зокрема й педагогам.

Підсумовуючи сказане, нагадаємо про так звані **золоті правила еристики**:

—не слід дискутувати чи сперечатися з приводу тем, понять, що є аксіомами і не потребують доведення. Такі теми не дають простору, перспективи для розгортання думки, дискусія «захлинеться», опоненти не зможуть себе показати. Варто обирати теми, що «потребують роботи думки» (Аристотель);

—треба пам'ятати, що основною і найкращою метою всіх без винятку суперечок є змусити супротивника думати так, як ви, прийняти вашу позицію;

—ніколи не викладати відразу всі положення, тези чи аргументи (виберіть одне, але добре сформульоване положення, відтак послідовно додавайте по одному тези й аргументи, але завжди майте про запас що сказати);

—угамуйте хвилювання, страх, бо інакше вони пригальмують вашу думку (пам'ятайте: тут, як у монолозі, чим більше хвилюватиметеся, тим гірше думатимете і говоритимете; переляканого пожаліють, але не пошанують);

—будьте уважними до опонента, суперника, конкурента, запам'ятовуйте не тільки те, що він каже, а й те, що казав раніше (помітивши суперечність у його висловлюваннях, повертайтеся до раніше сказаного ним та вже забутого і методом сократівської іронії заженіть у кут: ставте запитання, поки він не стане сам собі заперечувати);

—не підмінюйте тему суперечки і не дозволяйте опонентові це робити, якщо сперечаєтеся чесно (перескакуючи з однієї теми на іншу, жодної не розглянете вичерпно і не буде з чого робити висновок);

—на початку розмови домовтеся про метамову (терміни, дефініції, поняття, категорії, класифікації, джерела тощо);

—не намагайтеся все заперечувати; використайте прийом *умовного схвалення*, при якому можна погодитися з певними положеннями опонента (станьте ніби на його позицію, але потім заперечте йому в найістотнішому, - так ви пом'якшите йому біль за втраченою позицією);

—уникайте суперечок про те, чого добре не знаєте. Вчіться вчасно

переводити розмову в інше русло (майте для цього якісь заготовки, свіжі новини, події, факти, сенсації, приказки, дотепи тощо; утім, не смійтеся зі своїх жартів, хай інші з них сміються);

—будьте завжди готовими не тільки до кроку вперед, але й до кроку назад, не соромтеся вибачитися, перепросити. Заспокойте себе тим, що, добре підготувавшись, ви іншим разом надолужите втрачене.

—якщо дискусія чи полеміка публічна, не забувайте про аудиторію, залучайте її до паритету (*колеги знають.., слухачі підтвердять.., студенти пам'ятають..*), але дуже шанобливо; не висловлюйте при цьому негативних оцінок. Намагайтеся основні положення, поняття, дефініції, ознаки повторити, підкреслити у різних контекстах кілька разів з тим, щоб ваша позиція запам'яталася і закріпилася;

—пам'ятайте, що, як і в монологічній промові, головним у діалогічному спілкуванні є тези й аргументи (вони мають бути дуже короткими, точними і «ударними»);

—аргументацію слід будувати на причиново-наслідкових зв'язках і законах формальної логіки (це є так тому-то...; якщо це є таким, то...). Найкращими аргументами у суперечці є доказові положення, точні факти і цифри, конкретні явища, події;

—завжди починайте розмову якомога приємнішим, спокійнішим і тихішим тоном, щоб був простір для наростання суперечки і щоб завжди відчували, що є можливість підвищення тону, але ніколи не підходьте до межі підвищення тону, не зривайтеся на крик, бо смішно виглядатимете в очах присутніх. Зробіть очевидну паузу і, якщо не зможете приємним, то хоча б байдужим тоном обов'язково завершіть розмову (*на жаль, Ви мене не зрозуміли; шкода, що ми не домовилися; це втрата для мене, як, можливо, і для Вас; продовжимо розмову наступним разом; шкода, що ніхто з нас не переконав іншого*);

—у розпалі суперечки, коли можуть злетіти з уст недобрі, злі, останні слова, негайно зупиніться (глибоко дихайте носом). Пам'ятайте, що після

будь-якого конфлікту із суперником доведеться миритися і щось прощати, тоді самому буде незручно за різні слова. Коли настрої погані, не дискутуйте, бо все одно програєте, й уникайте ситуацій «з'ясування стосунків».

— продумайте тактику відступу, відкладання на потім — на випадок неуспіху чи поразки (*Сьогодні справді ще не час, але...; Ми до цього ще повернемося пізніше, а зараз...; Ви самі з часом переконаєтеся...*).

— у разі поразки ведіть себе чемно і гідно. Придумайте варіанти: *вчуся дискутувати; хотів переконатися в тому, що Ви знавець; Ви для мене зразок для наслідування; я поступаюь Вам, залишаючись при своїх переконаннях; і все ж аргументи не вичерпані тощо*).

—у всіх випадках, навіть образливих для вас, пам'ятайте про мовний етикет. Мило привітавшись поширеним звертанням, зробіть опонентові комплімент, запевніть його у своїй повазі, почніть розмову з нейтральних коротких тем (погода, час, дорога, люди), непомітно і м'яко підходьте до основної теми. У процесі дискусії також не забувайте кілька разів звернутися до опонента (на ім'я, ім'я і по батькові, *шановний, друже, мій опоненте* тощо), перепросіть, запропонуйте щось, висловіть свої наміри в бажальній формі (*я б хотів прочути, чи міг би я спитати вас, я б хотів з'ясувати у вас*). Пам'ятайте про ввічливість і пошанні мовні формули навіть тоді, коли програєте суперечку. Програвайте красиво – це одна з ваших перемог.

Висновки. Діалогічне (полілогічне) красномовство формується двома чи кількома мовцями. Сюди належать бесіда, дискусія, суперечка, диспут, нарада, прес-конференція, інтерв'ю, ділова гра, вечір запитань і відповідей, вікторина, «круглий стіл» тощо. Сьогодні в суспільстві актуалізується еристика як наука про ведення суперечок. Риторика діалогічного мовлення виробила певні правила, технологію і культуру еристики. Важливе місце під час проведення різного роду суперечок посідає культура мовлення.

Завдання і запитання для самоконтролю

Назвіть діалогічні форми красномовства.

Схарактеризуйте дискусію. Опишіть методику проведення дискусії.

Що таке дебати? Розкажіть про методику проведення дебатів.

Які типові помилки трапляються при проведенні дискусії?

Чого треба уникати мовцеві при проведенні дебатів?

За яких умов дискусія буде успішною?

ІНВЕНЦІЯ. ДИСПОЗИЦІЯ

План

1. Поняття про інвенцію.
2. Підготовка до публічного виступу.
3. Диспозиція як розділ риторики.

Для самостійного опрацювання: тема «Закон моделювання аудиторії».

Мета: познайомити студентів з поняттями «інвенція», «диспозиція», «елоквенція», «елокуція», «меморія», «акція»; розкрити суть понять «інвенція», «диспозиція»; охарактеризувати ознаки аудиторії, класифікації слухачів за різними ознаками; з'ясувати типи підготовки до публічного виступу і навчити студентів вибирати для себе найоптимальніший залежно від конкретних умов.

Ключові слова: інвенція, диспозиція, елоквенція, елокуція, меморія, акція; аудиторія, підготовлена, непідготовлена аудиторія; прихильна, байдужа, конфліктна аудиторія; тип підготовки до публічного виступу.

Список рекомендованої літератури

Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240.

Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 170 с.

Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.

- Зазуліна Л. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів / Л. Зазуліна. – К., 2000.
- Іржі Т. Мистецтво говорити. – К., 1998. – 386 с.
- Карнегі Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей. – К., 2000. – 421 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник / С. Коваленко. – Тернопіль, 2007. – С. 74-76.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С. 21-81.
- Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
- Ломоносов М. Краткое руководство к красноречию // Ломоносов М. Полное собрание сочинений. – Т. 7. – М-Л., 1952.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 90-132.
- Молдаван В. Судова риторика. – К., 1996. – 190 с.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.
- Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К., 2008. – С.23-29, 44-46.

І. Основні розділи риторики відображають етапи (ступені) від появи ідеї через втілення її у мовний матеріал, підготовку – і до виголошення промови та одержання очікуваного ефекту від неї:

- винайдення задуму, ідеї, мети (інвенція);
- добір і розташування відповідного матеріалу (диспозиція);
- втілення змісту в мовні форми вираження (елокуція і елоквенція);
- тренування оперативної пам'яті, запам'ятовування (меморія);
- виступ, публічне виголошення промови (акція);
- самоаналіз власних успіхів та невдач (релаксація).

У конкретному виконанні цих ступенів підготовки промови їх межі можуть бути нечіткими, розмитими, «забігати» в попередні чи наступні ступені. Наприклад, працюючи на етапі елокуції над мовною, зокрема образною, формою вираження матеріалу, оратор оглядається на попередні етапи – інвенцію (яка ідея? чого треба досягти?), диспозицію (чи не порушується структура викладу предмета?) й водночас думає про такі етапи: меморію (чи запам'ятаю? чи не переплутаю?) та акцію (як звучатиме? чи не буде ця образність недоречною? чи досягну нею мети?). Етапи ніби «переливаються» один в одній, але в напрямі наступного ступеня. Ступеневість у риторичі є чітко вираженою.

Отже, **інвенція** – це розділ риторики, який вивчає розробку ораторської промови. На цьому етапі оратор визначає свою стратегію, оформлює задум промови, її тему через підбір відповідного матеріалу.

II. Важливо на цьому етапі здійснити аналіз аудиторії. У сьогоdnішній науці існує чимало класифікацій слухачів за різноманітними показниками. Тому ораторові слід зважати на такі чинники: кількість слухачів; рівень обізнаності в темі; соціально-культурні ознаки; ставлення до промови.

Щодо кількісного показника аудиторії, то тут виокремлюють **великі і малі аудиторії**. Велика (понад 30 осіб) більш схильна довіряти ораторові й практично не схильна критично оцінити промову. Мала ж аудиторія (від 12 до 30 осіб) налаштована більш критично. Якщо при великих аудиторіях ораторові слід розраховувати на монологічний виклад матеріалу, то при малих аудиторіях варто віддати перевагу діалогові.

Важливим є рівень обізнаності аудиторії в темі. Щодо цього розрізняють: підготовлені аудиторії; непідготовлені аудиторії.

Головний мотив, на який реагує **підготовлена аудиторія**, – це мотив «що нового?» В ораторській промові має переважати логос. Пафосом треба користуватися дуже обережно, лише для пожвавлення матеріалу промови.

Ораторові потрібно чітко викласти різні точки зору на проблему, а також пояснити, чому він дотримується саме такої позиції.

Непідготовлена аудиторія характеризується схильністю до таких модусів публічного виступу, як етос і пафос. Тобто емоційність промови має бути якомога більшою. Ефективними риторичними прийомами є приклади із життя, жартівливі історії, приказки, покликання на авторитети, а також повтори. Для того, щоб виступ у такій аудиторії став успішним, ораторові достатньо викласти свою точку зору і не викликати сумнівів там, де їх ще немає.

До уваги беруться й соціально-культурні ознаки. Щодо них виокремлюють чимало груп аудиторій (за гендерною ознакою, віком, національністю, віросповіданням тощо). Ці ознаки зазвичай і підказують промовцеві, як треба говорити з такими слухачами.

До прикладу, гендерна ознака істотно відображається на вмінні слухати. Розрізняють чоловічий та жіночий стилі слухання. Чоловічий стиль слухання характеризується підвищеною увагою до змісту промови; як тільки стає зрозумілим, про що мова, чоловіки більше зосереджуються на критичних зауваженнях або взагалі починають перебивати оратора. Жіночий стиль слухання характеризується підвищеною увагою до емоційного складника, до самого процесу спілкування. Жінки ліпше розуміють почуття співрозмовника, менше схильні перебивати.

Важливим є і такий чинник, як ставлення до промови оратора. Щодо цього розрізняють: прихильні аудиторії; байдужі аудиторії; конфліктні аудиторії.

У **прихильній аудиторії** потрібно застосовувати однобічну аргументацію, відразу переходити до головного, тезу формулювати із самого початку.

Байдужа аудиторія зустрічається досить часто. У таких випадках завдання оратора полягає передовсім у тому, щоб привернути увагу слухачів. Початок промови має бути захоплюючим.

Для успішного виступу промова має мати визначену мету, чітку структуру, пункти, які послідовно й доступно розкривають ідеї оратора.

Найбільш складним для оратора є виступ перед **конфліктною** (негативно налаштованою) **аудиторією**. У таких випадках потрібно рухатись поступово від аспектів згоди оратора з аудиторією до предмета розбіжностей.

Слід пам'ятати, що приблизно 10% будь-якої аудиторії негативно ставляться до самого оратора або до його промови. Причини цього можуть бути різноманітні. Згадаємо хоча б прагнення кожної людини до самозбереження, опору чужому впливу. Оратор мусить бути готовим до того, що йому не вдасться захопити всіх слухачів, тому варто розраховувати на більшість.

III. Типи підготовки до публічного виступу. Є три типи підготовки до публічного виступу: написання повного тексту промови; запис головних положень (тез та аргументів); виголошення промови експромтом.

Написання повного тексту промови певним чином дисциплінує оратора, адже тут є можливість ретельно продумати формулювання власних думок і точно розрахувати тривалість промови.

Виступ з попередньо написаним текстом промови може здійснюватися трьома шляхами:

- промову читають за рукописом;
- промову повністю вивчають напам'ять;
- промову виголошують з опорою на текст.

Найменш прийнятною для успішного публічного виступу є промова, яку читають за рукописом. Вона не є живим словом. Ораторові важко встановити контакт з аудиторією тому, що записи утворюють певний бар'єр між ним та слухачами. Погляд оратора в таких випадках зосереджений на тексті, а не на аудиторії. Відповідно, йому важко стежити за реакцією слухачів. Аудиторія навряд чи позитивно сприйматиме таку промову (згадайте вашу реакцію на виступи ораторів «з папірцями»).

Промова, яку повністю вивчають напам'ять, вимагає чималих зусиль від оратора. Вона сприймається більш позитивно, ніж промова, яку читають.

Однак під час виступу існує небезпека «застопоритися», адже точний словесний текст важко відтворювати, особливо великий.

Найбільш прийнятною є промова, яку виголошують з опорою на текст. В аудиторії створюється уявлення про вільне володіння оратором даним матеріалом. У досвідченого оратора в таких випадках є можливість під час виступу вносити зміни до промови залежно від реакції слухачів.

Між тим, на початкових етапах бажано писати текст промови. Такі вправи сприяють формуванню стилю та вдосконаленню навичок письмової комунікації.

Другий тип підготовки (запис головних положень) є оптимальним для досвідченого оратора. Текст не фіксується раз і назавжди. Промова допускає зміни під час виступу залежно від того, як аудиторія її сприймає.

Однак навіть за відсутності повного тексту риторика рекомендує певні положення записувати, а при виступі зачитувати. Це цитати й цифровий матеріал. Адже цитата, яку зачитують, сприймається заздалегідь як точна. Крім того, найменша неточність може змінити суть повідомлення.

Якщо оратор вибирає такий тип підготовки до промови, то йому варто записати:

- 1) перші та останні фрази промови,
- 2) формулювання тез та аргументів;
- 3) цитати й цифровий матеріал.

Третій тип підготовки (умовно) – це імпровізована промова. Проте, як відомо, найкращий експромт – це підготовлений експромт. Перевагою імпровізованої промови можна вважати розвиток упевненості в собі. Якщо ораторові вдалося підготувати промову за кілька хвилин і його виступ був успішним, то значення для нього подібного досвіду важко переоцінити.

Таким чином, для здобуття майстерності в мистецтві публічних виступів потрібно: готуватися до промови (писати текст або головні положення); читати промову тільки в тих випадках, коли вибір слів має

надзвичайно важливе значення (з політичної, юридичної або іншої точки зору).

III. Диспозиція – це розділ риторики, який вивчає структуру ораторської промови. На цьому етапі - наступному після інвенції, мовець має організувати матеріал, тобто поструктурувати його та забезпечити певну послідовність його частин у промові. На відміну від попереднього етапу підготовки промови, де визначальною була стратегія, при диспозиції важливою є тактика.

Вже за часів античності існувало доволі багато поглядів щодо членування промови (приміром, Аристотель вказував на 4 обов'язкові частини, інші – на сім). Сьогодні в риториці промову структурують на 3 складники: вступ, головна частина і завершення.

Мета вступу – це встановлення контакту з аудиторією. Тут існують три прийоми: привертання уваги аудиторії; «початок здалеку»; «несподіваний вступ». За таких умов оратор підкреслює своє право говорити на певну тему, вагомість теми виступу, значущість самого предмета промови. «Початок здалеку» використовується при конфліктних аудиторіях, завдання оратора полягає в тому, щоб налаштувати аудиторію на позитивне сприйняття промови. При «несподіваному вступі» оратор безпосередньо звертається до основної проблеми. Для цього має бути відповідно (прихильно й зацікавлено) налаштована аудиторія. Тут варто починати із сильної риторики фігури (наприклад, риторики запитання). Такий прийом застосовував Цицерон.

Загальна мета головної частини – обґрунтування тез оратора, тобто подання доказів слухачам. Аргументи повинні бути обґрунтовані твердженнями. Їх має бути достатньо (3-4). Вони мають відповідати тезі, яку обґрунтовує оратор. Сильні аргументи розташовують на початку і наприкінці промови, а слабкий – у середині.

Загальна **мета завершення промови** – закріпити свої положення у свідомості аудиторії. Можна узагальнити положення основної частини, підкреслити головну думку, викликати аудиторію на суперечку, оголосити наступну тему, виголосити заклик тощо. Прийоми можуть бути різноманітні залежно від виду й мети промови.

Найпоширенішими є формулювання висновків; розгляд перспективи; апелювання.

Останні фрази завершення мають бути ретельно продумані, наприклад, це можуть бути цитата, ілюстрація, подяка аудиторії, яка має вигляд розгорнутого компліменту тощо.

Не можна завершувати промову вибаченням, додатковими даними після того, як сформульовано висновки, безнадійною перспективою. Як і для вступу, тут доречна стислість викладу.

Висновки. Таким чином, у класичній риторичі розрізняють інвенцію, диспозицію, елокуцію, меморію, акцію. Інвенція – розділ риторики, метою якого є вивчення розробки ораторської промови. На цьому етапі мовець визначає свою стратегію, оформлює задум промови, її тему через підбір відповідного матеріалу. Відтак приступає до наступного етапу підготовки промови, що передбачає вивчення структури ораторської промови (диспозиція). Отож оратор має організувати матеріал, тобто поструктурувати його та забезпечити певну послідовність його частин у промові. На відміну від попереднього етапу підготовки промови, де визначальною була стратегія, при диспозиції важливою є тактика.

Питання і завдання для самоконтролю

Що таке інвенція?

Які Ви знаєте розділи риторики?

Що передбачає закон моделювання аудиторії?

Які бувають аудиторії?

Схарактеризуйте тактику оратора в непередготовленій аудиторії.

Назвіть соціально-культурні ознаки аудиторії.
Які бувають типи підготовки до публічного виступу?
Яким типом послугуєтеся Ви і чому (відповідь аргументуйте).
Який оптимальний тип підготовки до публічного виступу?
Що таке диспозиція?
Як розташовують аргументи в промові?
Як потрібно завершувати промову?
Чим, як правило, починають виступ?
Чого не варто чинити, завершуючи промову?
Придумайте мовні звороти подяки слухачам (у формі розгорнутого компліменту).

ЕЛОКУЦІЯ

План

1. Елокуція як розділ риторики.
2. Риторичні фігури, критерії їх виділення та розрізнення.
3. Види тропів і їх використання в публічних промовах.

Для самостійного опрацювання: риторичний аналіз промови В. Ющенка на Михайлівській площі у Києві з приводу відзначення 75-ої річниці Голодомору 1932-1933 років.

Мета: ознайомити з ознаками, які складають виразність ораторської промови; розкрити поняття прямої і непрямой форми мовленнєвого впливу; познайомити з основними риторичними фігурами (фігури скорочення, фігури додавання, фігури збільшення, фігури розташування, ін.) та прийомами виразності (евфемізм, метафора, алегорія, метонімія, синекдоха, іронія, оксюморон, ін.).

Ключові слова: елокуція, елоквенція, риторичні фігури, художні тропи, фігури скорочення, фігури додавання, фігури збільшення, фігури розташування.

Список рекомендованої літератури

- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 208 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.В.Коваль, В.В.Коптілов. – К.: ВШ, 1975. – 336 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С. 81-105.
- Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 133-166.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос / Г.С. Онуфрієнко. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 11-45; 232-283.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. — К., 2000. С.3-10.
- Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С. 29-32.
- Іржі Т. Мистецтво говорити. – К., 1998. – С. 65-69; 252-255.

І. Елокуція – розділ риторики, який вивчає виразність ораторської промови. На цьому етапі ораторові необхідно забезпечити виразність матеріалу промови, який був підібраний і відповідно розташований на попередніх етапах.

Цей розділ риторики вже за античних часів був добре (чи не найкраще) розроблений. А за доби занепаду риторики як науки і навчальної дисципліни окремі підрозділи елокуції вивчалися поетикою, стилістикою, теорією

літератури. Античними риториками були запропоновані такі критерії до мовного вираження промови: правильність, ясність, краса, доречність.

II. Риторичні фігури ще в Древній Греції поділялися на власне фігури і тропи. До риторичних фігур відносять такі прийоми виразності, які реалізуються на рівні речення чи одиниці, більшій за речення. Інколи розрізняють синтаксичні та стилістичні фігури, хоча зазвичай їх просто ототожнюють. Окремі посібники відносять до розряду синтаксичних фігур такі. **Риторичні вигуки.** Для ораторської мови характерні риторичні вигуки - це гасла в чистому вигляді. Наприклад: *"Бережіть природу!", "Шануйте батьків!"*. **Риторичні звертання** виражають емоційне ставлення оратора до об'єкта своєї промови: *"Тобі, Вітчизно, наші думи і наші серця!", «Стій, серце, стій, не бийся так шалено!»*. **Риторичні запитання.** Відповідь на них у них і закладена, чи відповідь узагалі не потрібна: *"Хіба режуть воли, як ясла повні?" Хто винен? Що робити?*

Іронія - фігура, за допомогою якої авторові легко натякнути на своє ставлення до об'єкта, дати зрозуміти аудиторії, що він критично ставиться до зображуваної ним людини чи явища, хоча прямо цього не висловлює.

Каламбур - це гра співзвучністю слів, яка має відтінок комізму. Приміром, *«Ноздрьов був певною мірою людиною історичною. Жодне зібрання, де він бував, не обходилося без історії»*.

Парадокс – неочікуване судження, висновок, що різко розходиться із загальноприйнятою думкою чи з логікою попереднього тексту: *"Я знаю, що я нічого не знаю". Завтра починається сьогодні. Поспішай повільно. Найкращий експромт – добре підготовлений. Піти, щоб повернутися. Найкраща оборона – напад. Сила жінки – в її слабкості.*

Анафора - лексико-синтаксичне повторення слів чи словосполучень на початку прозових речень (у віршах – рядків). *(Він був сином мужика – і став володарем у царстві Духа. Він був самоуком – і вказав нові, світлі шляхи професорам і книжним вченим. Інші будуть співці по мені, інші будуть лунати пісні.)*

Епіфора - зворотний анафорі прийом, повторення тих же слів (словосполучень) наприкінці речень (у віршах - наприкінці віршованих рядків або строф). Наприклад, "Теплота нашого серця - *тобі, Тарасе!* Щира любов наша – *тобі, Тарасе!*»

Інверсія - незвичний, нехарактерний для національної мови порядок розташування слів. *Пити за перемогу не годиться завчасно, то прикмета погана. Була весна весела, щедра, мила, промінням грала, сипала квітки.*

Еліпс - пропуск слова, яке легко відтворити, воно ніби "підказується" контекстом (пор. з неповними реченнями) *"Як захрестити себе й навкруги, то тоді чорт не приступить"* .

Алюзія - натяк на якийсь відомий історичний, міфологічний або загалом історико-культурний факт: *нитка Аріадни, Танталові муки, ахіллесова п'ята* і т. п. Зазвичай алюзія є ознакою ерудиції та спрямовує розмову в річище високого стилю.

Градація – стилістичний прийом, що дозволяє відтворити вчинки, думки, події чи почуття в розвитку: *"Прийшов, побачив, переміг"*.

III. До тропів належать: епітети, порівняння, метафори, уособлення та ін. Їх поділяють на прості (епітет та порівняння) та складні (всі інші).

Порівняння - зіставлення одного предмета з іншим на основі їх спільної ознаки; своєрідний живопис словом, покликаний розбудити уяву слухача (читача): *"Книга - морська глибина"*.

Епітет образно визначає річ, людину чи дію, підкреслюючи найхарактернішу чи вражаючу якість. *"Чи слід молодиці світити грішним волоссям проти Божого сонця?"* (Нечуй-Левицький). *Для всіх ти мертва і смішна. Для всіх ти бідна і нещасна. Моя Україно прекрасна. Пісень і волі сторона.* (О.Олесь).

Метафора - перенесення ознаки на подібну річ: *чаша терпіння, печать мовчання, у чужу душу не влізеш, витити гірку чашу тощо.* Метафори охоче використовують поети:

Жоржини на чорнобильській дорозі

вже другий рік як струшують біду (Л. Костенко)

Метафору можна назвати "головним" тропом. Аристотель зазначав, що вміння складати гарні метафори - ознака справжнього таланту.

Уособлення - надання неживим речам або нелюдському життю людських рис: *лисичка-сестричка, вовчик-братик тощо*. Уособлення дуже характерне для фольклору, використовують також літератори: *«А ліс шумить, стогне»* (О.Кобилянська). *"Рече та стогне Дніпр широкий"* (Т.Шевченко).

Персоніфікація – дуже близький до уособлення прийом, тут абстрактне явище набуває рис живої особи: *«Туга зійшла по Руській землі». «Ой, не крийся, природо, не крийся, що ти в тузі за літом, у тузі»*.

Алегорія – зображення абстрактного поняття чи явища через конкретний образ. Яскравими зразками алегорії є байки, притчі, загадки, прислів'я.

Метонімія - перенесення назви з одного предмета на інший за умови суміжності значень. Наприклад: *порцеляна, тарілка борщу. Се той Первий, що розпинав нашу Україну, а Вторая доконала вдову-сиротину. І Коллара читає з усієї сили, і Шафарика, і Ганка...* **Синекдоха** – різновид метонімії, це перенесення значення одного слова на інше на основі кількісних відношень: частина замість цілого, ціле замість частини, однини замість множини, множина замість однини. Наприклад: *перемовитися словом, учень тепер уже не той. Може, яку копійку там заробить. Щоб і ноги твоєї там не було. «Кругом Січі Запорозькі москаль облягає»*. **Гіпербола** – художнє перебільшення: *мало який птах долетить до середини Дніпра*. Гіперболи використовуються часто в полеміці та пропаганді. **Літота** – художнє зменшування: *Від Ніжина до Києва рукою подати. О принесіть як не надію, то крихту рідної землі...Море по коліна, на макове зернятко, за хвилину вернуса*.

Перифраз - описовий зворот мовлення, що вживається для того, щоб надати реченню ще більшої виразності, уникнути повторення: *Лягло*

*костьми людей муштрованих чимало...Гірська орлиця, дочка Прометей,
Каменяр, королева полів, чорне золото, голубе паливо.*

Висновки. Елокуція вивчає виразність ораторської промови, яка досягається використанням риторичних фігур і художніх троп. Риторичні фігури ще в Древній Греції поділяли на власне фігури і тропи. До риторичних фігур відносять такі прийоми виразності, які реалізуються на рівні речення чи одиниці, більшій за речення. До тропів зазвичай належать епітети, порівняння, метафори, уособлення та інші. Витонченість у промовах є результатом постійних тренувань мовця, наполегливої праці над текстами.

Запитання і завдання для самоконтролю

Що таке елокуція? Як поділяються риторичні фігури?

Наведіть приклади риторичних запитань.

Що таке метафора? Наведіть приклади метафор, описуючи Україну.

Що таке епітет? Наведіть приклади епітети до слів ліс, тиша, річка, спів.

Де використовують гіперболи та алегорію?

МЕМОРІЯ. АКЦІЯ

План

1. Меморія як розділ риторики. Способи запам'ятовування промови.
2. Акція як розділ риторики.
3. Паралінгвістика.

Для самостійного опрацювання: невербальні чинники мовної комунікації.

Мета: узагальнити знання з розділу «Теорія риторики»; з'ясувати суть понять «меморія», «акція», «ейдетика», «паралінгвістика»; ознайомити студентів з основними прийомами запам'ятовування; розвивати логічну, асоціативну пам'ять; формувати комунікативні вміння, підвищувати риторичний рівень студентів; охарактеризувати невербальні засоби оратора.

Ключові слова: меморія, акція, ейдетика, паралінгвістика, запам'ятовування, міміка, жести.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: Підручник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. - 287 с.
- Бабич Н. Основи культури мовлення / Надія Бабич. – Львів: Світ, 1991. – 287 с.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 208 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник. – Тернопіль, 2007. – С. 81-89.
- Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.В.Коваль, В.В.Коптілов. – К.: ВШ, 1975. – 336 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С.105-120.
- Літературознавчий словник-довідник /За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 171-172.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. — К., 2000. С.3-10.
- Сербенська О.Н. Культура усного мовлення. Практикум: Навч. посіб. /О.Н.Сербенська. – К., 2004. – 216 с.
- Спанатій Л.С. Риторика / Л.С.Спанатій. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С. 44-46.
- Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К., 1998. – С. 65-69; 252-255.
- Федоренко В.Л. Мовні цікавинки. Нестандартні дидактичні матеріали. – Хю: Основа, 2006. – С. 57-58.

I. Меморія і акція є розділами риторики. **Меморія** (походить від латинського слова, що означає пам'ять) – розділ риторичної науки, який вивчає особливості запам'ятовування ораторської промови.

Ще за античних часів меморія складала окрему частину класичної риторики, її розглядали як окремий важливий етап ораторської діяльності, оскільки промову за тієї доби вивчали напам'ять, а вже відтак виголошували.

Сьогодні пам'ять є предметом вивчення загальної психології, в цій науці існує чимало теорій пам'яті, які по-різному пояснюють цю здатність людини. Виокремлюють **три способи запам'ятовування**:

- механічний;
- логічний;
- мнемотехнічний.

При **механічному запам'ятовуванні** успіху досягають завдяки багатократному повторенню того, що слід запам'ятати. Це нагадує зубріння, оскільки запам'ятовування відбувається без усвідомленого зв'язку між окремими елементами матеріалу.

При **логічному способі запам'ятовування** існує смисловий зв'язок між елементами матеріалу. Таке запам'ятовування передбачає виконання таких умов: усвідомлення того, для чого слід запам'ятати матеріал; розуміння смислу того, що треба запам'ятати.

Мнемотехнічний спосіб ґрунтується на тому, що матеріал переводиться в іншу знакову систему, в інші образи, які людині легше зберегти в пам'яті.

Одним із таких методів запам'ятовування є **асоціативний спосіб**. Тут слід створити асоціації, а це ключ до гарної пам'яті. Цим методом активно послуговувався Цицерон, він називається «римська кімната» (виголошував промову, переходячи при цьому із однієї кімнати в іншу).

Пам'ять тісно пов'язана з увагою. Тому ораторові необхідно пам'ятати, що тут існують так звані 15-хвилинні періоди, коли кожних наступних 15 хвилин (15; 30; 45 і т.д.) увага слухачів значно знижується. За таких умов у

ці моменти мовець повинен дати можливість аудиторії «відпочити» (підвести підсумок; зробити паузу, розповісти додатковий цікавий матеріал, дотичний до теми тощо).

Слід зважати на ще такі особливості людського сприйняття, як **«ефект рамки»** та **«магічне число»**. «Закон межі», або «ефект рамки», полягає в тому, що найкраще запам'ятовується початок і кінець промови. На вступ і завершення відводиться, як правило, 10-30% загальної тривалості виступу. Проте загальне враження про мовця та його промову визначається саме цими компонентами виступу. У зв'язку із цим варто пам'ятати про розташування аргументів: сильні – на початку і наприкінці, а слабкий – посередині промови.

«Магічне число», або число Міллера (7 ± 2) характеризує обсяг оперативної пам'яті людини. На рівні промови це число характеризує оптимальну кількість різних (значущих, а не допоміжних) слів у реченні. У письмових текстах й до сьогодні надається перевага «телеграфному стилю», оскільки відомо, що найкраще сприймаються фрази з 10-13 слів, а ті, що складаються понад 30 слів, практично не сприймаються.

Отже, чіткість структури, ясність, стислість, викладу, образність мовних конструкцій сприяють ліпшому запам'ятовуванню промови самим оратором на етапі підготовки. Існує унікальна й цікава наука, яка вивчає особливості й можливості залучення всіх ресурсів людської пам'яті – **ейдетика** – прикладна наука, що сприяє розвитку здатності запам'ятовувати інформацію за допомогою асоціативного мислення. Виникла в Англії на початку ХХ ст., нині активно розвивається в риторичній теорії і практиці провідних країн світу.

II. Акція (від лат. слова, що означає дія) – розділ риторики, який розглядає виголошення оратором промови. На цьому етапі оратор представляє кінцевий продукт ораторської діяльності. Процес виголошення

дуже важливий, оскільки оцінюється не тільки те, що він говорить, а й те, як він говорить.

Фахівці радять, що безперервно слід говорити не більше 40 хв, а краще — до 20—30 хв. Якщо вже підготовлено все, що треба сказати, то тепер промовець мусить застерегти себе від того, чого не треба казати, бо майстерним вважають оратора, який не тільки скаже, що треба, але й не скаже того, чого не треба говорити.

У комунікації виокремлюють два блоки: вербальний (словесний) і невербальний (поза, жести, міміка, мова простору, одягу, кольорів, манера спілкуватися тощо).

Рекомендації щодо виголошення промови.

Перед початком виступу слід розслабитися, стати у зручній позі.

Не поспішати говорити одразу, треба зробити паузу і почати виступ у повільному темпі.

Не можна говорити занадто довго — це втомлює.

Треба бути тактовним і дякувати за зауваження, якщо навіть не погоджуєтесь з ним.

Під час виступу слід контролювати своє дихання, щоб не створювати враження риби, яку викинули на берег.

Силу голосу треба пристосовувати до розмірів приміщення та акустики в ньому, кількості слухачів.

Якщо ораторові потрібно наголосити на чомусь, це можна зробити за допомогою таких засобів: паузи, посилення або стишення голосу, уповільнення викладення матеріалу й наголошення на кожному слові в реченні; доповнення слова жестом і мімікою; зміни тону голосу; повторення важливого слова або речення іншими словами.

Не можна допускати повчального, зверхнього тону.

Неприпустимо вживати слова-паразити, звуки «е-е-е...», «ну-у...» на

місці пауз.

Жести мають бути природними, узгоджуватися зі всіма рухами всього тіла; жестикулювати потрібно тоді, коли треба наголосити на якомусь слові.

Бажано уникати жестів-паразитів (потирання підборіддя, чухання потилиці, прокручування гудзика, ручки тощо).

Доброзичливий і довірливий тон — запорука успішного виступу.

Слід також пам'ятати, що жести бувають поліфункціональними, більше того, вони мають «національне обличчя». Жест піднесеної руки, використовуваний як привітальний, був відомий ще в Давньому Єгипті. Люди, які зустрічалися, вітаючись між собою, піднімали руку на рівень плеча відкритою долонею вгору, ніби свідчачи: "Я не озброєний.". Дослідники вважають, що сучасний звичай вітатися за руку сягає своїм корінням саме тих часів. Рукоштовпання було відоме й у Київській Русі, про що свідчить і найдавніший літопис "Повість минулих літ": "Коли печенізький князь запропонував воєводі Святославові дружбу, вони подали один одному руки...". При зустрічі та прощанні рукоштовпання вважається цілком природним. У первісних людей рука була символом влади та сили. Рука, витягнута в бік іншої людини, могла означати мирні наміри. Відтоді цей жест став ознакою відсутності зброї або бажання битися. Жестикуляція мала важливе значення в давніх релігіях. Наприклад, греки молилися своїм богам із піднесеними руками, жест з'єднаних рук - долоня до долоні - означав у них пошану до старших. В арабів колись існував звичай цілувати старшим руки, згодом вони почали опиратися тим, хто хотів поцілувати їхні руки - вони прагнули випередити поцілунок одночасним потиском обох рук. Давні греки пропонували праву руку, коли бажали висловити незнайомцеві дружні почуття. Отже, коли ми, не замислюючись, тиснемо одне одному руки, то продовжуємо традиції, що дійшли до нас із сивої давнини. Японці під час розмови на будь-яку тему зберігають на обличчі застиглу усмішку, яка традиційно слугує тут знаком пильної уваги, й усіяко уникають дивитися у вічі співрозмовникові - це вважається просто неввічливим. У результаті американці та європейці, що

звикли вести бесіду в значно відкритішій манері, незрідка схильні звинувачувати японців у підступності й нещирості. Якщо у відповідь на гостинність японця європеєць захоче показати, зробивши певний жест біля горла, що вже досить-таки наївся, - це справить на гостинного хазяїна гнітюче враження, бо такий жест у Японії означає звільнення й страту. Широко всміхатися, демонструючи зуби, на Сході вважається непристойним. У японців під час розмови прийнято відвести погляд від співрозмовника, аби він не подумав, що його розглядають. В арабів також не прийнято дивитися у вічі співрозмовнику. Це більшість європейців, необізнаних зі звичаями Сходу, вважає виявом нещирості й намаганням обдурити.

III. Паралінгвістика вивчає невербальні чинники мовної комунікації, що беруть участь у передачі інформації, несуть визначене семантичне навантаження - екстралінгвістичну інформацію.

Темп мовлення характеризує швидкість протікання психічних процесів і визначається кількістю слів, вимовлених за одиницю часу (1 хв). Враховується також характер зміни темпу мовлення (поступове, різке), що підкреслює афективну насиченість переживань, їхню суб'єктивну значущість, ступінь емоційного контролю. Фахівці вважають, що оптимальний темп виголошення виступу — 100-120 слів на хвилину. Найважливіші думки виголошуються у сповільненому темпі, другорядна інформація може передаватися і в прискореному темпі.

Усі слова треба вимовляти правильно і наголошувати згідно з орфоепічними нормами. Швидкість мови залежить насамперед від характеру людини. Експериментально встановлено, що меланхоліки і флегматики говорять повільно, невпевнено; натомість люди, які мають жвавий і веселий характер, говорять швидко і стрімко. Істотно на темп мовлення впливає стать мовця: жінки говорять швидше, ніж чоловіки, часом темп їхнього говоріння перевершує чоловічий удвічі. У різних народів темп

мовлення і сила голосу можуть бути різними: представники романських народів (французи, італійці, іспанці) говорять набагато швидше, ніж скандинави.

Основний тон - голосність мови. Голосність - сприйняття різниці у фізичній силі вимовних звуків, зумовленої як суб'єктивно, так і інструментально.

Тембр мови - динаміка спектрального складу звуків. Тембр мови визначається як індивідуальними анатомо-фізіологічними особливостями голосового апарата, так і емоційним станом пацієнта. Тембр низьких частот частіше зустрічається при депресивних і астеничних розладах, високочастотний - різні види порушення, тривожні стани.

Мелодійність мови. Плавність і гармонійність спектральної динаміки звукового ряду, наявність погодженості амплітудно-частотних характеристик.

Паузи - наявність перерв у ході повідомлення (як синтаксично обґрунтованих, так і без семантичної наповненості). Оцінюється тривалість пауз: короткі - до 3 с, середні - 3-7 с, довгі – понад 7 с.

Інтонація — ритміко-мелодійний лад мовлення, послідовна зміна висоти тону, сили й часу звучання голосу, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий зміст мовлення. Інтонація містить кілька елементів: мелодику, темп (повільний, прискорений, швидкий, середній), ритм, інтенсивність мовлення, тембр голосу, а також фразовий, логічний емпатичний наголоси. Інтонація класифікується по-різному: висхідна, спадна, прискорена і сповільнена (за В. Гамаздіним); інтонація повідомлення, запитання, спонукання, закличності, вставності, оклична (за З. Куньч). Учені загалом налічують понад 20 видів інтонацій, що відбивають різні почуття. Аналізуючи реакції активних зон мозку людини, психолінгвісти простежили, що на гнівні репліки, вимовлені піднесеним тоном, люди реагують інтенсивним викидом гормонів стресу, причому навіть тоді, коли сердиті слова адресовано зовсім не їм. У такий спосіб спрацьовує захисний механізм нашого організму. Тож висновок із цих

спостережень учені роблять однозначний - у спілкуванні з іншими говорити треба без підвищень тону розмови, оскільки притишене мовлення зберігає здоров'я людини та не псує нерви тим, хто її оточує.

Висновки. Акція є важливим етапом ораторської дії. Зазвичай промовці не надто замислюються над цим завершальним актом; здається, що коли вже все на попередніх етапах продумано, підготовлено і підібрано, то з озвученням змісту проблем не буде. Утім, саме невдале виголошення промови може звести попередню роботу нанівець, ніби ілюструючи суть українського прислів'я: «Вміла готувати, та не вміла подавати». При виголошенні промови слід з'ясувати умови спілкування, образ аудиторії; важливими є методичне застереження і прийомотворення, інтонування тексту, паралінгвістичний супровід, психологічний тренінг, техніка дихання і техніка мовлення, зокрема й дикція, тобто все те, щоб, за висловом Цицерона, «достойно» виголосити промову.

Запитання і завдання для самоконтролю

Що таке меморія?

Назвіть основні способи запам'ятовування. Яким послуговуєтеся Ви?

Що вивчає акція як розділ класичної риторики?

Що треба пам'ятати, виголошуючи промову?

Від яких чинників залежить успіх публічного мовлення?

Що вивчає паралінгвістика?

АНТИЧНЕ КРАСНОМОВСТВО

План

1. Розвиток риторики в Древній Греції. Найвизначніші представники грецького красномовства: Перикл, Горгій, Лісій, Демосфен, Аристотель, ін.
2. Розвиток риторики в Древньому Римі.

3. Марк Туллій Цицерон як найвидатніший оратор Риму.

Для самостійного опрацювання: риторичні надбання Сократа, Платона, педагогічна риторика Квінтіліана.

Мета: ознайомити студентів із такою змістовою лінією, як історія риторики; подати основні етапи зародження і розвитку риторики за доби античності; охарактеризувати творчі напрацювання ораторів Древньої Греції та Древнього Риму (Горгій, Лісій, Демосфен, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Цезар, ін.).

Ключові слова: риторика, школи риторів, Древня Греція, Древній Рим, епідейктичні, дорадчі, судові промови, філіппіки, етос, пафос, Сократ, риторичний ідеал.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – С.25-37.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 208 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Еристика. – К., 2006. – 387 с.
- Карнегі Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей. – К., 2000. – 421 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник / С. Коваленко. – Тернопіль, 2007. – С.20-31.
- Козовик І.Я. Словник античної міфології / І.Я.Козовик, О.Д.Пономарів. – К.: Наук. думка, 1985. – 236 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С.120-175.
- Культура ведення дебатів. – Харків, 1988.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С.21-55.

- Молдаван В. Судова риторика / В.Молдаван. – К., 1996. – 190 с.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 45-111.
- Прокопович Ф. Філософські твори. – Т. 1. – К., 1979.
- Сагач Г. Золотослів / Галина Сагач. – К., 1993. – 340 с.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.
- Сагач Г. Похальне красномовство / Галина Сагач. – К., 1996. – 150 с.
- Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С.35-44.
- Цицерон Избранные сочинения. – М., 1972.

І. Розвиток риторики в Давній Греції у V—IV ст. до н. е. пов'язаний з епохою софістики і цим вченням стимулювався. Софістика заперечувала об'єктивну істинність (вона нічим не могла її довести), піддавала сумніву можливість вірогідного пізнання істини, існування надійних критеріїв істини і взагалі критично-недовірко ставилася до спроб її пізнання, тому спрямувала увагу на ближчий, конкретніший і доступніший об'єкт пізнання — людину. Софісти (з грец. — учителі мудрості, майстри), виходячи з ідеї, що об'єктивної істини немає, а може бути тільки суб'єктивне судження про істинність, проголосили, що істинною буде та думка, яка переконливіша. Тому вчителі софістики своє завдання вбачали в тому, щоб навчити переконувати інших, уміти навмисне робити думку, ідею слабкою або сильною, для цього використовували два основні засоби впливу: мистецтво міркування (діалектика) і мистецтво спілкування (риторика). Хто оволодіє цими мистецтвами переконувати, той зможе домогтися успіху в тогочасному демократичному суспільстві Афін, той стає «громадською» людиною. Отож зростала роль риторики як науки переконання.

Для того щоб зрозуміти, чим був викликаний та як підтримувався такий інтенсивний розвиток риторики в Давній Греції, треба звернути увагу

на кілька передумов. Однією з них є змагальність, яку фахівці з античності називають фундаментальним принципом грецької культури, настільки вона пронизувала грецький менталітет. Намагаючись довести свої переваги, давні греки змагались у всьому навіть з богами (це відображено в міфології, літературі й мистецтві). На Олімпійських іграх (776 р. до Р. Хр.) організовували не тільки спортивні змагання, а й мистецькі: за лаврові вінки переможця змагалися в майстерності поети, скульптори, музиканти, художники, оратори. Відомо, що там виступали оратори Платон, Демосфен, Сократ.

Другою передумовою зародження й успішного розвитку риторики можна вважати те, що риторика виникла не на порожньому місці. До риторики вже існувала усна традиція ліричної та епічної поезії. Про це свідчить і текст «Іліади» Гомера, де подано виступи царів перед воїнами, й інші зразки ораторської прози, зокрема оповіді про злочини й убивства в родині, які відтак використовувалися в судових промовах.

Вочевидь, для поширення риторики мало значення й те, що в VII—V ст. до н. е. у греків був культ живого, а не писаного слова. Греки вірили гарним словам і любили мову. Тому охоче вивчали красномовні тексти, декламували, захоплювалися афоризмами і цитували їх, карбували на камені, виголошували тріумфальні промови, вітаючи переможців. Є свідчення про те, що давні греки не знали читання «про себе», а читали тільки вголос.

Однак головною передумовою розвитку риторики був демократичний устрій Давньої Греції: верховний суд, народні збори і рада п'ятисот. За часів Солона був створений суд присяжних, суддею якого міг стати будь-який громадянин держави незалежно від майнового цензу (це вперше!), якому виповнилося 30 років. Цей суд називався гелією, що свідчить про те, як любовно ставилися до нього греки (у перекладі з грецької мови це слово означає «сонячне місце зібрання»). Залежно від того, якою була судова справа і наскільки важлива, жеребкуванням обиралися члени суду за кількістю 201 або 401 чи 501, а для винятково складних кримінальних

справ обиралося 1001, 1501 і навіть 2001 суддя. Такий суд неможливо було підкупити. Проте, крім цього суду, ніяких інших юридичних інституцій (прокуратури, адвокатури, слідства) не було. Позивач сам був слідчим, а відповідач — захисником. Усе це відбувалося без ділових паперів, тільки в живих промовах. Якщо не було позивача чи відповідача, його замінювали родичі, близькі люди, друзі. Після заслуховування сторін таємним голосуванням виносився вирок. У таких ситуаціях рішення суду присяжних залежало від того, яке враження на суддів справлять промови позивача і відповідача, хто зможе засобами живого слова більше переконати суддів у своїй правоті. Так у суспільстві виникла гостра, життєво необхідна потреба в красномовстві і зростав попит на риторів-учителів красномовства та риторичні школи. Суспільство стало цінити тих, хто вміє себе захищати, добре говорити, гідно триматися перед публікою. Риторика гучно про себе заявила саме судовим красномовством.

Другою демократичною інституцією Афін було віче, перетворене реформатором Солоном у Народні збори викликаних, тому що на певний день на ці збори глашатаї скликали людей з усієї держави. Збори обирали посадових осіб, приймали рішення про війну і мир, відносини з іншими народами тощо. На таких зборах висловлювати свою думку мали право всі вільні громадяни, а оскільки таких громадян було тисячі, то зростали вимоги до промовців, які мали володіти ораторською майстерністю, щоб утримувати увагу аудиторії.

Третьою демократичною інституцією Афін була створена Солоном рада п'ятисот, яка мала готувати справи для слухання їх на Народних зборах. Пізніше вона стала основним адміністративним органом Афін, колегіально ухвалювала рішення, тут важливим було вміння промовця переконати слухачів. Отож красномовство стало невід'ємною ознакою політика, судді, державця.

Одним з-поміж перших великих ораторів Афін був Перикл. Власне, й перше цілісне уявлення про античне красномовство засвідчують

риторичні джерела часів правління Перикла, який підтвердив свій ораторський талант сорокаріччям своєї влади в Афінах, оскільки завдяки своєму хисту красномовства керував ними впродовж чотирьох десятиріч, за що одержав титул вождя афінської демократії. На урочистому похованні захисників Афін, полеглих у Пелопоннеській війні, виголосив таку «Надгробну промову», що матері юнаків, яких він послав на загибель, на руках пронесли його містом («Рік втратив весну; ті, що загинули, вони, як боги; вирішальний момент прощання з життям був для них і кінцем страху, і початком посмертної слави; якими б добрими не були справи приватної особи, з загибеллю вітчизни вона все одно загине»).

Згодом красномовство набуває інтелектуальної сили. Ним починають займатися філософи-софісти (вчителі майстерності). Вважають, що риторика зародилася на Сицилії, де поет **Емпедокл** очолив демократичний рух проти тиранів, виступав у ролі судового оратора. Його послідовниками були **Корак**, **Лісій** і **Горгій**. **Корак** відкрив школу, щоб учити інших того, чого сам набув у судовій практиці. У школі він підготував хрестоматію зразків, які можна вставляти в промову. Його учень **Лісій** (бл. 459—380 рр. до Р.Хр.) продовжив цю ідею і створив теоретичний посібник техне, в якому були поради щодо побудови промови. **Лісій** написав понад 400 промов (пристрасні політичні промови, в яких викривав злочини олігархів проти народу й держави), збереглося кілька десятків. **Лісій** заклав основи жанру судової промови, створивши своєрідний еталон стилю, композиції і самої аргументації. Першою його судовою промовою стала промова проти одного з тридцяти тиранів, винного у смерті власного брата.

Горгій (483 — бл. 375 рр. до н. е.) зажив слави, коли він прибув до Афін як посол міста Леонтіни, що потерпало від Сіракуз, просити допомоги і захисту. **Горгій** так майстерно виступив, що викликав у афінян неймовірне захоплення. Під враженням цієї промови **Горгія** афінські Народні збори (еклесія) вирішать негайно надати Леонтині військову допомогу в її боротьбі з Сіракузами. Виступ перед греками в Олімпії уславила ім'я **Горгія**, його

увіковічили в статуї, основа якої, до речі, була віднайдена під час археологічних розкопок. В Афінах Горгій відкриває школу риторики. Оратор зазначав: «Існує ж два способи чаклунського чародійства: чарування духу і обман думки» (ця ідея є близькою до основних постулатів філософії софістики — релятивізму: все відносне — як зачаруєш, а звідси — як переконаєш, так і буде. Утім, чарувальна риторика Горгія шкоди не приносила, позаяк він не займався політичним та судовим ораторством, а лише епідектичним (приміром, «Похвала Олені»). Він розробив низку засобів: антитеза як поєднання протилежностей, рівночленність, або ізоколон, тобто вирівнювання синтаксичних частин (блоків, конструкцій) речень та співзвуччя кінцівок, яке досягається повторами асонансів і також посилює улюблену горгійську антитезу, як, приміром: «Чи була вона силою вкрадена, чи речами улещена, чи любов'ю охоплена; вони воздвигли трофеї над ворогами, Зевсові на прикрашання, собі ж на прославляння».

Учень Горгія **Ісократ** був майстром урочистих, святкових промов. Він відкрив в Афінах школу красномовства (392 р. до н. е.), працював у ній майже 40 років, розробляв техніку красномовства. Над окремими промовами Ісократ працював роками, вершиною його творчості є «Панегірик», який автор виношував 10 років. Афінська школа Ісократова була першим навчальним закладом, що готував висококваліфікованих ораторів — професіоналів, політиків.

Демосфен (384—322 рр. до Р. Хр.) став вершинною постаттю Древньої Греції, її символом. Цьому сприяло те, що більшого патріота й захисника серед ораторів, як Демосфен, Давня Греція не знала. Хворобливий хлопець-сирота, якого розорили нахабні опікуни, дійшовши повноліття, почав обстоювати свої права на спадкове майно, а для цього брав уроки у вже відомого оратора у спадкових справах Ісея і виграв процес. Набравшись у такий спосіб певного ораторського досвіду, Демосфен став логографом. Проте у виступах перед великою публікою зазнав невдач. Погана дикція, нервовий тік плечей, часте дихання не подобалися слухачам. Плутарх цю

історію Демосфена описав так. У розпачі після поразки, закрившись плащем, ішов Демосфен додому, його проводив вірний приятель актор Сатир. І Демосфен йому покаржився, що віддає всі сили красномовству, але публіка шанує не його, а якихось п'яниць, що не сходять з підмостків. Сатир попросив Демосфена прочитати щось з Евріпіда або Софокла. Демосфен виконав прохання. Цей самий текст прочитав і Сатир, але з іншим настроєм, і Демосфен зрозумів, у чому програвав. Треба думати, як подати, зіграти промову, бо самі собою вправи успіху не принесуть. Демосфен облаштував у підземеллі кімнату для занять і щоденно вчився там акторської гри, вдосконалював дикцію, змінював голос; фізично загартовувався, тренував дихання і голос: піднімався в гори, читаючи вірші, набравши в рот камінців, перекрикував шум моря, відпрацьовував жести й міміку. Щоб позбавитися нервового посмикування лівого плеча, підвішував над ним меч. І, нарешті, таки зробив із себе прекрасного оратора. Кожну свою промову він сумлінно й задалегідь готував. Скромному і працьовитому Демосфенові було соромно, якщо на світанку хтось ставав до роботи раніше за нього. Сучасники порівнювали оратора Демосфена з вихором або блискавицею за його вміння все запалювати і трошити своєю силою та владою під час промови.

Демосфен усе життя був пристрасним прихильником демократії і патріотом Афін. У цьому йому не було рівних, перемагав він щирістю і пристрастю, тому що не мав ані політичної, ані фінансової, ані військової влади. Однак добре розумівся на зовнішній політиці і свої пропозиції проводив як постанови через Народні збори і раду п'ятисот. Він був радником з міжнародних справ, брав участь у дебатах і посольських делегаціях, мав талант дипломата, аналітика, публіциста.

Політичний пафос Демосфена спрямований на боротьбу з тиранією і захист демократії. Намагаючись об'єднати еллінський світ, Демосфен виступив проти македонського царя Філіппа, що хотів прихопити собі частину демократичної Греції, а, як удасться, то й більше. Демосфен гнівними посланнями проти царя Філіппа започаткував у риториці окремий жанр —

філіппіки. У звинувачувальних промовах Демосфен поєднує елементи урочистої політичної мови і мови майдану, вулиці, майстерно вплітає елементи народної сміхової, комічної культури (грубі жарти, образи), іронії, пародіювання, антитез, риторичних запитань; ключові слова ставить на початку та наприкінці періоду, використовує членування періодів, довгі склади і ритми та евфонія кінцівок фраз робили вимову Демосфена плавною, приємною. Улюбленими тропами Демосфена були метафора і гіпербола, а також фігура умовчання.

Політичні промови Демосфена (а серед них вісім філіппік) були настільки майстерними і загальнозрозумілими, що навіть вороги оратора їх визнавали. Розповідають, що коли цар Філіпп Македонський прочитав третю філіппіку Демосфена, то сказав: «Якби я слухав Демосфена, я сам би подав голос за нього як за вождя в боротьбі проти мене». Коли на суді із своїм суперником Есхіном Демосфен переміг, Есхін не схотів платити штраф і подався у вигнання на острів Родос, де й організував школу риторики. Одного разу його учні попросили, щоб той прочитав свою останню промову на суді з Демосфеном. Есхін охоче виголосив її. Промова була прекрасна, і учні здивовано запитали, чому ж після такої промови їхній учитель у вигнанні, а мав би бути переможцем. На що Есхін відповів: «Якби ви чули, що говорив Демосфен, ви б про це не запитували».

Рада п'ятисот і весь народ постановили Демосфена увінчати золотим вінком у театрі Діонісія за вірність вітчизні і народу. Кінець ораторської кар'єри й життя Демосфена був таким же незвичним, як і початок. Афіни програли війну зі спадкоємцями Олександра, підписали тяжкий мир і змушені були винести на Народних зборах смертні вироки тим ораторам, які закликали проти війни з Македонією. Оратори втекли до храму, але були знайдені і закатовані. Демосфен знайшов пристановище у храмі Посейдона; але й там трагічний актор Архій знайшов його. Демосфен висміяв Архія за сценічні провали, попросив трохи часу, щоб залишити письмові розпорядження, сам зайшов у святилище, підніс до губ очеретяну паличку, якою

писали давні, прикусив її і впав отруєний біля вівтаря. Афіняни вшанували його бронзовим пам'ятником, на п'єдесталі якого викарбували такі слова: «Мав би ти силу таку, Демосфене, як розум, могутню, то македонський Арій влади в Елладі не взяв би». Своїм життєвим прикладом Демосфен яскраво довів, що "поетами народжуються, а ораторами стають".

Сімнадцятирічним юнаком прибув **Аристотель** (384—322 рр. до Р. Хр.) з Македонії до Афін і вступив до Академії Платона, де й пробув аж до смерті Платона — двадцять років, відтак заснував власну школу у гаю Аполона Лікейського, яка стала називатися Лікей. Аристотель («найуніверсальніший розум античності») вагомо спричинився до розвитку риторики як науки: вивів загальні закони красномовства, створив вчення про принципи досягнення прекрасного у сфері мовотворчості, систему вимог до поетичного твору, до ораторської (античної) прози. Риторичне вчення Аристотеля викладене у двох трактатах («Риторика», або «Про мистецтво риторики», що складається з трьох книг, і «Поетика»). Оцінюючи риторичну науку з погляду логіки, Аристотель вважав головним тут пошук доказів, способів переконань. Аристотель скеровував увагу риторів і ораторів на такі чинники: предмет риторичної науки; позу оратора; очікування емоції; стиль промови.

У першій книзі «Риторичної науки» розглядається предмет риторичної науки в системі інших наук, називаються три види (роди) промов: дорадчі, або політичні; епідейктичні, або урочисті; судові. Дорадчі промови радять щось прийняти або відхилити, судові — звинуватити або виправдати, епідейктичні — хвалять або гудять. На думку Аристотеля, в епідейктичній промові похвала за певні діяння спонукає діяча до нових, ще більших і кращих, благородних діяннь, і ця похвала є ніби порадою іншим брати приклад з похваленого («коли ти хочеш звалити щось, подивись, що би міг порадити... Якщо ти не знаходиш, що сказати про людину саму по собі, порівняй її з іншими, як це робив Ісократ... Слід порівнювати з людьми знаменитими, тому що, якщо вона виявиться кращою від людей, достойних поваги, її достоїнства від цього виграють. Справедливе перебільшення вживається при похвалах...»). Чимало

порад Аристотеля збагатили техніку риторики новими прийомами: ампліфікація як накопичення за рахунок розширення сказаного, синонімічних повторів; доповнення означень антитезами; перебільшення як особливість епідейктичних промов, обережно ставився Аристотель до іронії та гіперболи, бо їх можна використовувати лише в окремих конкретних випадках, велике місце відводив порівнянням та метафорам, а також ритміці промови та періоду. Особливого значення Аристотель надавав предметові, початку промови. Увага до ясності викладу, виразності слова, що здатні викликати у слухачів інтелектуальну насолоду, були основою Аристотелевого розуміння гарного стилю.

II. Войовничий і практичний Стародавній Рим холодно сприймав грецький культ краси в усьому, тому, продовжуючи з II ст. до н. е. духовну культуру Греції, виробляв свій ораторський ідеал. Для римської ментальності не характерний культ гарного слова, звукової гармонії, насолоди пишномовністю. Політична система цієї імперії потребувала практичного красномовства в сенатських дебатах. Якщо у Давній Греції заняття риторикою мали масовий характер, то в Стародавньому Римі це було сферою законодавства, політики, влади — консулів і senatorів.

Родоначальником латинського красномовства був відомий римський оратор і автор багатьох праць з юриспруденції **Марк Порцій Катон Старший** (234-149 рр. до н.е.); основними рисами його промов були максимальна стриманість, точність, лаконізм, стилістична вишуканість. Великого розвитку набула судова риторика. Останнім яскравим представником доцицеронівського періоду римського судового красномовства був Квінт Гортензій Гортал, який започаткував два риторичні прийоми: перелічувати питання, які буде висвітлено у промові, й підбивати підсумки, у яких нагадаються доводи супротивника та власні. Великою популярністю користувалися захисні промови іншого оратора Гальби, який мав юридичне мислення, умів

добирати і розташовувати докази, виголошувати промову з великою силою і переконливістю, вони нерідко закінчувалися гучними оплесками.

Відомим ритором цього періоду був захисник плебеїв **Гай Гракх**, високо оцінений Цицероном. Його промови є зразком римського патетичного стилю, про що свідчить уривок виступу Гракха після вбивства прихильниками сенатської олігархії рідного брата, в передчутті своєї трагічної смерті: «Куди, нещасний, подамся я? До кого звернуся? На Капітолій? Але він залитий кров'ю мого брата. Чи додому? Для того щоб побачити матір, нещасну, в сльозах і принижену?» Цицерон згадував, що виголошене це було з таким виразом очей, таким голосом, що навіть вороги не могли утриматися від сліз.

Давньогрецька риторика служила богам і шукала краси й пишності, відтак - гармонії, добра, істинності. Давньоримська риторика мала життєве призначення і йшла навпаки — від простоти і практичності до краси й пишності. Для неї властиві інвективність, тобто розвінчуваність (супроводжувалося зазвичай негацією — грубуватим гумором, який дуже подобався плебею. З розповіді Плутарха відомо, що одного разу, коли римляни домагалися хліба, Катон, аби відвернути їх від бунту, почав промову словами: «Важке завдання, громадяни, говорити зі шлунком, у якого немає вух». Ще однією прикметною ознакою римської риторики є її афористичність: «Приватні злодії марнують життя в колодках і путах, громадські — у золоті й пурпурі» (Катон), а також нагромадження дієслів, метафори, антитези. Утім основою давньоримської риторики завжди були сумлінно дібрані і згруповані факти.

III. Найвидатніший оратор і ритор римської риторики був відомим політичним діячем, філософом, письменником, що помножувало його успіхи у красномовстві. «Царем адвокатури» назвав його Квінтіліан. **Марк Туллій Цицерон** (106—43 рр. до Р. Хр.) вчився у грецьких риторів, займався адвокатською практикою. У Римі швидко досяг політичної влади:

його призначили керувати островом Сицилія, де вже був зlodійкуватий намісник Гай Веррес. Сицилійці звернулися за допомогою до адвоката Цицерона, і він сміливо виступив проти корупції. П'ять промов «Проти Верреса» стали блискучими зразками політичного красномовства.

Цицерон створив власний ораторський стиль, який став взірцем красномовства. Улюблений художній прийом - ампліфікація, перелік з метою емоційного нагнітання звинувачень: «Я стверджую, що в усій Сицилії, такій багатій, такій давній провінції, в якій так багато міст і таких багатих домів, не було ні одної срібної, ні одної корінфської або делонської вази, ні одного дорогоцінного каменя чи перлини, ні одного предмета із золота або слонової кістки, ні одного зображення з бронзи, з мармуру чи слонової кістки, ні одної писаної фарбами або тканой картини, яких би він [Гай Веррес] не розшукав, не роздивився і, якщо вони йому сподобались, не забрав собі».

Цицерон став консулом, бажаючи втілити свій ідеал політичного діяча в життя, примирити всі суспільні верстви (для цього написав трактат «Про державу»). Один його блискучий виступ міг змести з трону диктатора або піднести на п'єдестал політика. Одна промова Цицерона продовжувала Цезареві термін імператорських повноважень на п'ять років, але інші його ж викривальні промови підштовхнули до вбивства того ж диктатора Цезаря. Однак відтак усе змінювалося, вороги перемагали, політики зраджували, і тільки Цицерон залишався вірним Римській республіці, за що його й убили.

Улюбленими риторичними засобами Цицерона були риторичні запитання і вигуки («О часи! О звичаї!»), анафори, повтори, періоди, прийоми історичної аналогії (паралелі), персоніфікації: «Але тепер вітчизна, наша спільна мати, тебе ненавидить, боїться...»; поєднання несумісних понять (оксюморон): «Вона [вітчизна] так звертається до тебе, Катіліна, і своїм мовчанням ніби каже...; але коли справа стосується тебе, то сенатори, залишаючись байдужими, одобрюють; слухаючи, виносять рішення; зберігаючи мовчання, голосно говорять, і так поступають не тільки ось ці люди, цей авторитет ти, очевидно, високо ціниш (?!!), але чиє життя ставиш

ні в що...»; порівняння, метафори, заклинання; етичні антитези: «Адже на нашій стороні бореться почуття честі, на тій — нахабство; тут — сором'язливість, там — розбещеність; тут — вірність, там — обман; тут — доблесть, там — злочин; тут — чесне ім'я, там — ганьба; тут — стриманість, там — розбещеність; словом, справедливість, помірність, хоробрість; усі доблесті борються з несправедливістю, розбещеністю, лінощами, безглуздя, всілякими пороками; нарешті, багатство бореться зі злиднями; порядність — з підлістю, розум — з безумством, нарешті, добрі надії—з повною безнадією. Невже при такому зіткненні, вірніше, в такій битві, самі безсмертні боги не дарують цим прославленим доблестям перемоги над стількома і такими тяжкими пороками». Цицерон є автором численних афоризмів (приміром, «Коли говорить зброя, закони мовчать»; "Щоб запалювати серця, промова має сама палати").

Цицерон виголосив понад 100 промов (першу — у 25-річному віці), риторичною скарбницею для всіх часів та народів стали збережені для нащадків 58 промов, три трактати про ораторське мистецтво «Про оратора», «Брут», «Оратор», листи, філософські «Тулусканські бесіди», інші твори з етичних тем. «Батько риторики» виголосив найкоротшу промову (тільки 5 речень!) у сенаті, щоб віддячити Цезареві за прощення Марцеллія, на якого було зведено наклеп, через що той потрапив у немилість: "Давно я тримав мовчання. Проте не через страх: заважав біль за товариша. Поки існує співчуття, жалість, немає місця наклепам. Істина завжди торжествує!"

У праці «Про оратора» до його особи висуває низку вимог: бути уважним, мати досконалу пам'ять, гартувати волю. Практичні питання риторики та ораторський досвід праці з мовним матеріалом висвітлено в трактаті «Оратор».

До риторичної спадщини Цицерона належить і 14 блискучих філіппік проти Антонія, в яких він, майстерно володіючи технікою риторики, таврує нового узурпатора Риму. Дослідники відзначають, що ці памфлети можна

порівняти хіба що з філіппіками Демосфена проти македонського царя Філіппа, тут використано інвективи (грубі, лайливі слова, прокляття), іронію і сарказм, гострі, обурливі антитези. Проте тут є і благородні, приємні місця, душевні одкровення і поривання: «Я ж про себе скажу ось що: я захищав державу будучи молодим, я не покину її старим. Із презирством віднісся я до мечів Катіліни, не злякаюся й твоїх. Більше того, я охоче зустрів би своїми грудьми удар, якби міг своєю смертю наблизити звільнення співгромадян».

Висновки. Таким чином, риторика як теорія ораторського мистецтва, «цариця всіх наук» зародилася в V-IV ст. до Р. Хр. у Древній Греції, практичного застосування ораторське мистецтво вперше набуло у Сицилії. Визначними представниками давньогрецької риторики стали Перикл, Горгій, Корака, Лісій, Сократ, Платон, Демосфен, Аристотель, Сократ. Горгій зумів перетворити риторику на мистецтво, зрівнявши її за силою та красою з поезією. Епохою в розвитку риторики є творчість Аристотеля. Його «Риторика» - це єдиний давньогрецький твір, який дійшов до нашого часу в достатньо цілісному вигляді і в якому розглядаються судові промови, особистісні якості оратора, технічні сторони риторики. Риторика часів Еллади була представлена трьома галузями: судовою, політичною, урочистою. Перед ораторами ставилися три основні завдання: 1) щось роз'яснювати; 2) спонукати до певної дії, рішення або думки; 3) викликати задоволення у слухачів. Ораторів-професіоналів готували в спеціальних навчальних закладах — школах красномовства, перша з яких була відкрита Ісократом 392 р. до Р. Хр. в Афінах. Основні ідеї давньогрецької класичної риторики були перейняті та творчо розроблені ораторами Стародавнього Риму, найвидатнішим з-поміж яких був Марк Туллій Цицерон – «батько риторики». Складниками успіху оратора Цицерон вважав освіту, природний хист та ораторські здібності. Досвід класичної риторики узагальнено давньоримським оратором Квінтіліаном у 12 книгах

"Риторичних настанов", де він розробив структуру підготовки оратора, здатного добре говорити і переконувати.

Запитання і завдання для самоконтролю

Де зародилася риторика?

Назвіть найвидатніших риторів Древньої Греції.

Схарактеризуйте творчий спадок Горгія.

Аргументуйте тезу: Демосфен – визначний представник ораторського мистецтва античного світу.

У чому полягає заслуга Аристотеля в розвитку риторики?

Доведіть, що Цицерон – «батько риторики».

РОЗВИТОК РИТОРИКИ В УКРАЇНІ

План

1. Розвиток риторики в Київській Русі. Найвідоміші оратори цієї доби (Іларіон та Кирило Туровський).
2. «Риторика» 1620 року.
3. Розвиток ораторського мистецтва в Києво-Могилянській академії.
4. Феофан Прокопович як найвизначніший оратор епохи українського Просвітництва.

Для самостійного опрацювання: тема «Аргументативна риторика як напрям неориторики».

Мета: ознайомити студентів з історією розвитку вітчизняної риторики; охарактеризувати творчі напрацювання ораторів Київської Русі (Іларіон, Кирило Туровський); з'ясувати риторичний набуток Києво-Могилянської академії; розкрити роль і місце Феофана Прокоповича в розвитку української риторичної науки; ознайомити студентів із вітчизняним золотословом.

Ключові слова: Київська Русь, українське красномовство; Києво-Могилянська академія, Феофан Прокопович, трактат «Риторика», неориторика.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – С.25-37.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 208 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Еристика. – К., 2006. – 387 с.
- Карнегі Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей. – К., 2000. – 421 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник / С. Коваленко. – Тернопіль, 2007. – С.35-40.
- Козовик І.Я. Словник античної міфології / І.Я.Козовик, О.Д.Пономарів. – К.: Наук. думка, 1985. – 236 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С.120-175.
- Культура ведення дебатів. – Харків, 1988.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С.21-55.
- Молдаван В. Судова риторика / В.Молдаван. – К., 1996. – 190 с.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 75-111.
- Прокопович Ф. Філософські твори. – Т. 1. – К., 1979.
- Сагач Г. Золотослів / Галина Сагач. – К., 1993. – 340 с.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.
- Сагач Г. Похальне красномовство / Галина Сагач. – К., 1996. – 150 с.
- Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С.35-44.
- Цицерон Избранные сочинения. – М., 1972.

I. Християнська релігія, церква не схвалювали зовнішніх прийомів і вимагали від проповідників і слухачів стриманості. Крім проповідей, розвиваються й інші види духовного красномовства: похвальні промови, промови на освячення храмів. У період середньовіччя у царині риторики панували догматизм і схоластика. Феодальний лад базувався на зовнішній силі, на звичаї, що на практиці втілювався у чітко визначені, незмінні формули. О. Тимофеев писав: «Вершителем доль держав і приватних осіб був меч, а не слово». Авторитет католицизму негативно позначився на розвиткові риторики. За тих умов вона не могла володіти творчою силою справжнього мистецтва, а ораторові не знаходилося місця в державному житті. Політичного красномовства тоді майже не існувало, а риторське мистецтво розвивалося здебільшого на церковних кафедрах, в університетах.

Після хрещення Русі активно створюються пам'ятки писемності, розвивається мистецтво, архітектура, література, культура слов'ян, зокрема й риторична. Перлина слов'янської літератури «Слово о полку Ігоревім» донесла до наших днів «золоте слово» Святослава.

Взірцем високої риторичної культури того часу є Повчання Володимира Мономаха (*«Перш за все не забувайте убогих, а якщо можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним і убити людину. Хто б то не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте і не веліть убивати його; якщо і завинив хто в смерті, не губіть християнської душі. Коли ж вам доведеться цілувати хрест перед братами своїми або перед будь-ким, то перше спитайте свого серця, на чому ви зможете стояти твердо, і тільки тоді цілуйте, а поклявшись, не порушуйте клятви, бо загубите душу свою. Ніколи не майте гордоців у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми. Старих шануйте, як батьків, а молодих, яко братів... При старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду й бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати*

словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору...»).

Найвідомішими ораторами Київської Русі були Іларіон та Кирило Туровський. Іларіон (XI ст.) — перший Київський митрополит, давньоруський письменник, талановитий оратор. Найвідомішою його проповіддю є «Слово про закон і благодать», де з патріотичних позицій оцінено діяльність давньоруських князів і визначну роль Київської держави. Іларіон гаряче виступає проти зазіхань Візантії на Київську Русь, красномовно і переконливо доводить містичність учення про месіанську роль будь-якого народу, обстоює самостійність Русі. Дослідники риторичної спадщини Іларіона відзначали такі особливості «Слова», як яскрава образність, емоційність, надзвичайна мелодійність. Постаць митрополита Іларіона, його риторична спадщина надихали нащадків на опанування риторичних і морально-етичних секретів цієї видатної фігури слов'янської культури. Кирило Туровський (XI ст.) — блискучий оратор і представник урочистого красномовства Київської Русі. Він закликав уважно вивчати минуле, прикрашати діяння героїв відповідними словами: «Прикрасять словами й звеличать царів... і, славлячи їх, похвалами кінчають». К. Туровський — яскравий приклад творця величально-похвальних, піднесених промов, якого ми сповна можемо назвати великим «піснетворцем» Київської Русі. Неабияку риторичну цінність становить «Слово в новий тиждень після Пасхи», яке він побудував на порівнянні «церкви Христової» з навколишньою природою. В ньому — низка блискучих метафор про роль ритора, проповідника.

Ось характерний приклад: «Нині ратаї слова, приводячи словесних ягнят до духовного ярма і занурюючи... рало у мисленневих борознах, проводячи борозну покаяння й засипаючи сім'я духовне, надіями майбутніх благ веселяться».

II. Красномовство слов'ян базувалося як на класичній античній риторичній, так і на досягненнях західноєвропейської думки. Роль риторичного слова була напрочуд важливою у боротьбі слов'янських народів за національне визволення, проти окатоличення, проти власних експлуататорів та гнобителів. Кращі художні твори видатних майстрів слова ставали народними, національними. Зокрема, така доля судилася ряду поезій Григорія Сковороди («Всякому городу нрав і права» тощо).

У 1620 році створюється перша «Риторика» невідомого автора, яка дійшла до нас у тридцяти шести списках. Вона була дуже популярним твором у Москві, Новгороді, Ярославлі, Ниловій пустині, Соловецькому монастирі тощо. Це не самостійний російський твір, а переклад латинської риторики німецького вченого Пилипа Меланхтона. Але при творчому ставленні до тексту оригіналу, сюди були вписані уривки з глави про риторику «Сказання про сім вільних мудростей», а весь текст пристосовано до потреб місцевої освіти. «Риторика» має дві частини: «Про винайдення справ» та «Про прикрашання слова», написані у формі діалогу вчителя й учня, що було характерним для підручників Давньої Русі.

Своєрідним епіграфом, який визначає зміст ідеї цінної пам'ятки слов'янського красномовства, можуть слугувати ось ці слова: «Я — риторика добрословного і ясновидючого розуму, мною граматику виконується й діалектика прикрашається. Зв'язуючись із цими вченнями, я навчаю житейської мудрості і наставляю, як ясно складати добродійні промови».

Перша східнослов'янська «Риторика» є спадкоємницею традицій античного світу, настанов Цицерона, Демосфена, Аристотеля. Вона стала підґрунтям для подальшого розвитку слов'янського красномовства, спираючись на надбання кращих її служителів — Феофана Прокоповича, Михайла Ломоносова.

III. Києво-Могилянська академія протягом тривалого часу була єдиним осередком просвіти й культури в Україні, Росії, значною мірою і в Білорусії

та південних слов'янських країнах, мала статус європейського навчального закладу, а слава про її випускників сягала світового масштабу. Академія виконувала високу й благородну місію. Адже тут «наук визвольних навчаються й звідти підпору церкві православної і вітчизні необхідну творять». Вона виникла в період загального культурного піднесення на українських землях, що було зумовлено соціально-економічним пожвавленням у другій половині XVI — на початку XVII ст. Початок академії заклала Київська братська школа, заснована 1615 року; ідею підтримувало запорізьке козацтво та впливові освітні сили, які гуртувалися в той час у Києві. Школа досить швидко стала першим вищим загальноосвітнім навчальним закладом України.

Академія, маючи глибоко національне спрямування, керувалася системою і методами навчання кращих західноєвропейських університетів. Її вихованці здобували різнобічну освіту і згодом ставали визначними громадськими, політичними, державними діячами, відомими вченими, художниками, композиторами, які успішно працювали в Україні та за її межами.

Унікальні набуток у вихованні й навчанні у Київській академії припадають на XVII—XVIII ст., коли тут читався курс риторики. До наших днів дійшли описи 183 підручників риторики, з них 127 складені в академії. За свідченням В. Маслюка та З. Хижняк, це були оригінальні курси риторики як за структурою, так і за змістом, у які органічно впліталися громадсько-політичні проблеми; більшою чи меншою мірою вони виконували соціальне замовлення щодо захисту гноблених і беззахисних людей від іноземних поневолювачів та місцевих «держиморд», які зрадили інтереси народу. Переконаливо це простежується на прикладах судових промов. Риторика в академії була найпопулярнішим предметом, бо мала постійне практичне застосування. Студентів навчали створювати промови (судові, панегіричні), писати вітальні, дякувальні, прохальні, прощальні листи тощо.

Києво-Могилянська академія увійшла до скарбниці вітчизняної риторичної спадщини, а вивчення й осмислення накопиченого тут досвіду риторичної науки дають духовно-інтелектуальну наснагу сучасним риторам та дослідникам. Ім'я академії прославили й такі видатні ритори-гуманісти, як Григорій Сковорода, Феофан Прокопович, Михайло Ломоносов та інші просвітителі.

ІУ. Феофан Прокопович (1681—1736) — видатний український учений, оратор, письменник, політичний і громадський діяч. Один із засновників стилю українського бароко з його демократичним характером, зв'язком з народною творчістю, умілим використанням культурної спадщини.

Виходець із середніх верств суспільства, Феофан Прокопович рано втратив батьків, виховувався у дядька. Закінчивши Київську академію, продовжував навчання в Польщі та Римі. Завдяки своєму ораторському таланту згодом досягає вищих посад держави, стає, по суті, правою рукою Петра I, його радником, главою «Ученої дружини». З 1706 року Ф. Прокопович — професор риторики Київської академії, курс якої за тих часів розглядався як унікальна наука про слово взагалі. Риторика вважалася «царицею душ», «княгинею мистецтв». Спадщину видатного українського просвітителя високо цінували Пушкін, Сумароков, Фонвізін та ін. Підручник риторики, який створив Ф. Прокопович, увібрав у себе прогресивні ідеї Аристотеля і складався з десяти книг: Книга I. Загальні вступні настанови. Книга II. Про підбір доказів і про ампліфікацію. Книга III. Про розташування матеріалу. Книга IV. Про мовностилістичне оформлення. Книга V. Про трактування почуттів. Книга VI. Про метод писання історії і про листи. Книга VII. Про судовий і дорадчий рід промов. Книга VIII. Про епідейктичний, або прикрашувальний, рід промови. Книга IX, Де що про священне красномовство. Книга X. Про пам'ять і виголошування.

Метод риторики автор вбачав у тому, щоб навчити, як у промові за допомогою оволодіння мистецтвом слова дати відповіді на важливі

запитання й переконати, що ці відповіді є правильними. Джерелами красномовства він вважав природу, талант, освіту, тренування, наслідування. Учений обстоював принцип античної класичної естетики про відповідність словесного вираження ідейно-емоційному змісту. У своєму курсі риторики він писав про чесноти ритора, який повинен уміло розпочинати виклад, бути поважним у повчанні, дотепним у розважанні, сильним і багатослівним у зворушенні і, нарешті, підбирати стиль не на свій розсуд, а згідно з вимогами справи і часу. Творчо використовуючи досягнення античної риторики науки, Ф. Прокопович розробляє вчення про три стилі: високий, квітчастий і низький. Завдання і мета високого стилю — хвилювати аудиторію, для чого слід підбирати емоційні, величні способи викладу: часті метафори, піднесені фігури. Квітчастий стиль має приносити насолоду, для чого вживаються гарні способи вислову: часті тропи, помірковані сентенції, дотепні вислови. Низький стиль «служить для повчання і вживається у розповідях, якими ми повчаємо інших. Він виключає сильні емоції, рідко вживає фігури, тропи, буденні справи. Повчання вимагає низького стилю, розвеселення — середнього, а зворушення — високого».

Феофан Прокопович — автор славнозвісного «Букваря», за яким вчилися українці, росіяни, білоруси, молдавани, грузини, серби, болгари, греки та інші. Він закликав учених академії до формування самостійного мислення, мріяв про генерацію українських «знавців, а не крамарів науки». Учений володів багатьма мовами, писав українською, латинською, російською, старослов'янською, німецькою, англійською, французькою, шведською, польською мовами. Така полілінгвістична культура і сьогодні вражає.

Останніми передсмертними словами просвітителя були такі: «О голову, голову, розуму впившись, куди ся прихилиш?»

Висновки. Основою давньоруського красномовства були народні традиції, візантійські та південнослов'янські риторики взірці. Давньоруські тексти XI-XIII ст. засвідчують високу культуру усного мовлення, традиції

якої віднайшли свій подальший розвиток у наступних сторіччях, високу ораторську майстерність. Перші слов'янські керівництва з красномовства з'явилися у XVII ст. Найдавнішою з вітчизняних риторик, що дійшли до нашого часу, є "Риторика" (1620), це був переклад з латини давньоруською мовою підручника німецького гуманіста П.Меланхтона. Відтак Києво-Могилянська академія стала осередком просвітницької та риторичної культури в Україні, Росії, Білорусі, з її діяльністю загалом пов'язані риторичний Ренесанс в Україні (127 підручників з риторики створено в Києво-Могилянській академії), а також діяльність Феофана Прокоповича - видатного вчений, оратора, письменника, політичного і громадського діяча, одного із засновників стилю українського бароко з його демократичним характером, зв'язком з народною творчістю, умілим використанням культурної спадщини.

Запитання і завдання для самоконтролю

Розкрийте значення Іларіона для розвитку українського ораторського мистецтва.

Хто такий Кирило Туровський?

Розкрийте основні віхи життєтворчості Феофана Прокоповича.

Означте основні вимоги то ритора (за Феофаном Прокоповичем).

Назвіть відомих сучасних риторів.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичне заняття

КУЛЬТУРА Й ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ОРАТОРА. ОБРАЗ ОРАТОРА

I. Питання для обговорення.

1. Культура мовлення оратора.
2. Риторичний ідеал.
3. Образ оратора.
4. Образ аудиторії.
5. Умови ефективної мовленнєвої комунікації.
6. Техніка мовлення оратора української мови.

Список рекомендованої літератури

- Бабич Н. Основи культури мовлення / Надія Бабич. – Львів: Світ, 1991. – 287 с.
- Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник / А. Капська. – К.: Вища школа, 1990. – 320 с.
- Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення / К.Я. Климова. – К., 2007. – 238 с.
- Олійник Г. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник / Г. Олійник. – К.: Вища школа, 1995. – 317 с.
- Пономарів О. Культура мови. Мовностилістичні поради / Олександр Пономарів. – К.: Либідь, 1999. – 238 с.

II. Ділова гра-практикум «Заговори, щоб я тебе побачив».

1. Виразно прочитайте вірші студентів Педагогічного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», дотримуючись логічних і фразових наголосів, пауз, стежте за правильним диханням.

В ту мить годинник зупинився

Присвячується Романові Гурику

В ту мить годинник зупинився...
Завмерло серце... та не страшно помирати...
І ти мені в цю мить приснився,
Мій сивочолий добрий тату.

А знаєш, тату, ще мені приснився
Наш рідний дім, поріг і мати...
І клен наш сумно похилив гілля.
І мати... хоче нас обняти...

Пробачте, мамо, і не плач, мій тату,
Для мене ви зробили більше, ніж могли...
Життя віддав за Україну і за Брата,
А ви живіть, щоб неньку нашу зберегти...

І я буду разом із вами,
З дощем осіннім я до вас прийду,
Можливо, не загою в серці рани,
Та листопадом душі ваші застелю...

Дмитро Пальчак

Не треба брати кольорів багато

Не треба брати кольорів багато.
Палітра – жовтий та блакить.
Якщо умієш серцем малювати,
Якщо козацька кров в тобі бурлить, –
То намалюєш жовтим чисте поле,
А синім небо і росу,
Щоб, хто не знав, той зміг дізнатись
Вкраїни-ненечки красу!
В цих кольорах побачиш горе.
На смак гірке, немов полин,
І від Карпат по Чорне море

Сотні людей, народ один!
А десь в селі старенька мати
Крізь сльози дивиться на схід.
Прийшлося війною гартувати
Народу вільного політ.
Ми не такі вже, як раніше,
Жадібне щастя не клянем.
Гуртом повстанем і жвавіше
Самі собі його скуєм!

Леся Волощук

Небесна Сотня споглядає на Україну

Небесна Сотня споглядає на Україну,
Іде кривавий бій за майбуття.
Не раз ще матір скаже своєму сину:
"Борись, дитино, за своє життя"
Герої не вмирають – вони в серці,
Лиш пам'ять знов відтворить образ їх.
Можливо, воля ще постукає у двері.
Та скільки вже загинуло своїх?
Україна облилась війною й кров'ю,
Багато вже загинуло синів,
Небесна сотня й тисячі героїв,
Які вже не повернуться з війни.
Молитися ми мусимо за волю,
За нашу землю і своїх синів.
Одне, народе, я до тебе молю:
Не покидай дітей своїх.

Ліда Пlesh

2. Виконайте риторичний аналіз тексту Дмитра Павличка

Дорогі гості! Дорога Одесо! Коли молодого сотника Богдана Хмельницького спитав Потоцький, показавши йому свою збудовану європейськими інженерами фортецю: «Чи можеш ти знищити оці мури?» — майбутній гетьман України сказав: «Можу. Те, що людська рука створила, може бути знищене людською рукою». Великий полководець помилився. Якщо людською рукою керує геніальний дух, якщо та рука тримає не шаблю, а перо — вона може збудувати таку фортифікаційну систему, яку ніхто не зможе зруйнувати. Те, що Богдан створив шаблею, було знищено шаблею, а те, що створив Тарас генієм своїм — не було й не буде зруйноване жодним, хоч би й геніальним у підлості й неправді, нашим ворогом. Тарас Шевченко підняв з могили те, що було вбите після Богдана. Він створив нашу свідомість — національну і демократичну, він дав нам душу, осяяну загальнолюдськими ідеалами, і не було, і нема, і не буде такої сили на світі, яка могла б цю свідомість убити і цю душу знищити. Тарас Шевченко — це наше життя і безсмертя, це кодекс нашої моралі і закон нашої громадянської пристрасності. Іноземцям важко збагнути, чому ми так шануємо поета, який жив у минулому столітті й, значить, за нормами забуття, повинен би поступитись місцем якомусь іншому, сучасному улюбленцеві народу. Кажу вам, дорогі побратими, з усього світу тут зібраним, що шануємо в особі Тараса Шевченка не лише поета й художника, а самих себе, свою націю, свою землю, свою мову, свою присутність у загальнолюдській родині. Для кого я пишу? для чого? За що я **Вкраїну люблю, **Чи варт** вона **огня святого?****

Варт, дорогий Тарасе Григоровичу, **варт!** Україна пронесла твоє слово через брежнєвські фальшиві і сталінські **криваві часи**, і сьогодні вона збрала представників нації з усієї планети, щоб разом з ними вклонитися твоєму святому вогню, жертovníку правди, який ніколи не погасав на нашій землі.

Скільки на світі **пам'ятників** має Тарас Шевченко, але є, здається тільки один, який стоїть **недалеко від моря**. Тут, в Одесі, **сходяться дві рівнозначні стихії**, які нічим змінити — **море і Шевченко**. Але **море** через людське нехлюйство і через людське невігластво **укривається плівкою бруду!** Ми повинні **подбати, щоб воно було чистим**, щоб давало здоров'я народів і не обернулося в отруйну калюжу. А ще більше ми зобов'язані **не допустити, щоб море шевченківського духу вкрилося мазутом національної байдужості**, сміттям манкуртства, покидьками захланності, пристосуванства. ...Велике, **незглибиме море Шевченкової творчості**, шевченкової долі — нашої долі і нашої майбутності. **Слухайте його**, дорогі браття, одесити, **слухайте його**, українці й неукраїнці: на ньому не буває штилю, **воно реве і стогне**, освітлює і вмиває душу України, **вливається** потужними валами у **світовий океан доброти і правди!**

3. Гра. Опишіть максимально точно зовнішність Вашого однокурсника, використовуючи епітети, порівняння, метафори. Прочитайте опис уголос. Чи впізнавали Ваші друзі, про кого йдеться?

4. Виконайте вправи на розвиток дихання, запропоновані К. Климовою (Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення / К.Я. Климова. – К., 2007. – С.94-100).

5. Виконайте вправи на розвиток дикції та техніки мовлення, запропоновані Г. Сагач (Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.554-560).

Практичне заняття

Українська мова — національна мова українського народу.
Норми сучасної української літературної мови

Мета: поглибити знання студентів про українську мову як національну мову українського народу, забезпечити оволодіння ними орфографічними, фонетичними, орфоепічними, лексичними, граматичними, стилістичними тощо нормами сучасної української літературної мови; набути знання про

стильове розмаїття української мови, виховувати у студентів почуття краси і любові до рідного слова, формувати навички літературного редагування тексту, роботи з лексикографічним корпусом української мови.

Список рекомендованої літератури

Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: Підручник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.

Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1991. – 287 с.

Бибик С.П. Словник епітетів української мови С.П. Бибик та ін. – К.: Довіра, 1998. – 432 с.

Білавич Г. Говорімо українською правильно! Словник-порадник / Галина Білавич, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ: ПП „ТУР-ІНТЕЛЕКТ”, 2012. – 96 с.

Білавич Г. Наголошуймо правильно! Словник-порадник / Галина Білавич, Тетяна Лисечко, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ: ПП „ТУР-ІНТЕЛЕКТ”, 2013. – 135 с.

Бурячок А.А. Словник синонімів української мови / А.А. Бурячок та ін. – В 2-х т. – Т. 1 – 2. – К.: Наук. думка, 1999. – Т.1. – 1026 с., Т.2. – 955 с.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Гол. редактор – В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2003. – 888 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2002. – 1428 с.

Головащук С.І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник / С.І. Головащук. – К.: Либідь, 1995. – 192 с.

Іржі Т. Мистецтво говорити / Томан Іржі. – К., 1998. – 293 с.

Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник / А. Капська. – К.: Вища школа, 1990.

Караванський Св. Російсько-український словник складної лексики / Святослав Караванський. – К.: Академія, 1998. – 710 с.

Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення / К.Я. Климова. – К., 2007. – 238 с.

Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.П. Коваль, В.В. Коптілов. – К. : ВШ, 1975. – 336 с.

Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. Поезії, вислови. – К., 1990. – 165 с.

Крилаті вислови. – К., 1984. – 150 с.

Погрібний М.У. Орфоепічний словник /М.У.Погрібний. – К.: Наук. думка, 1984.

Полюга Л.М. Словник антонімів / Л.М. Полюга. – К.: Наук. думка, 1987. –176 с.

Пустовіт Л.О. та ін. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних сполучень. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

Сербенська О.Н. Культура усного мовлення. Практикум: Навч. посіб / О.Н. Сербенська. – К., 2004. – 216 с.

I. Питання для обговорення

1. Українська мова – національна мова українського народу.
2. Літературна мова.
3. Норми сучасної української літературної мови (СУЛМ) (фонетичні, орфоепічні, акцентні, граматичні, лексичні, стилістичні тощо).
3. Стильове розмаїття української мови.

II. Практичні завдання.

Вправа 1. Доберіть висловлювання учених, письменників про українську мову.

Вправа 2. Перепишіть слова, поставте правильно наголоси. Запам'ятайте їх.
Випадок, новий, старий, фаховий, легкий, важкий, тонкий, товстий, фаховий, середина, ненависть, ненавидіти, беремо, ідемо, несемо, люблю, роблю, несу,

валовий, вісімдесят, чотирнадцять, одинадцять, дошка, ремінь, кропива, нести, везти, ознака, феномен, виразний, читання, навчання, видання, рукопис, правопис, перепис, живопис, копійки, тарілки, ластівки, вчительки, твердий, Полтавщина, порядковий, предмет, ринковий, курятина, приятель, приятелька, черствий, дочка, спина, кропива, жила, було, несемо, кілометр, двірник, верба, циган, статуя, цемент, квартал, каталог, алфавіт, вісімдесят, вісімсот, разом, внести, відповіла, розповісти, захворіти, зобразити, дзвонять, ходжу, котрий, зимовий, документ, літопис, визвольний, медикаменти, ласкавий, зроблю, усмішка, загадка, подруга.

Вправа 3. Вимовте слова згідно з орфоепічними нормами СУЛМ.

Бджола, дзвінок, чарівний, чудовий, чай, щастя, щасливий, переїжджати, сніг, важко, боротьба, вокзал, книжка, казка, біг, ліг, віз, упав, правда, кров, мов, немов, чисто, вважається, пишеться, будуєшся, перетворюється, ніж, піч, річ, несуть, везуть, знайшов, кривда, різко, легко, нігті, могти, молотьба, низько, дід, легко, ніжка, був, лягти, нігті, боротьба, ніжці, дорожчі, менші, дзбанок, дріжджі, підняв, хліб, навчання, віднести, рознесуться, шістсот, дзвінок, ліг, слід, підхід, тчуть, з жару, Парасчин, зчищати, хутчіш, граєшся, сміється, перелле, щастя, чуйний, чарівний, купівля, навмання, люд, людський, студентський, качці, чай, щасливий, студентство, ґрунт, дзбанок, приїжджати, гудзик, підземелля, Буг, ґрунтовний, масштаб, шістсот, кігтя, бігти, крутишся, чомусь, вогко, канадський, туристський, смієшся, правда, зозуля, могти, могутня, зшити, у пічці, енциклопедія, село, посуха, директор, сержка, нехай, дівчата, простуда, уперед, ллється.

Вправа 4. Зредагуйте подані речення відповідно до норм СУЛМ.

Для капітального ремонту нам підійде любий матеріал. Ми діяли згідно законів України. У відповідності з рішеннями у жовтні учні ПТУ проходять практику. Відношення між учнями та вчителями мають бути доброзичливими. Я згодився на її пропозиції. У повістці дня два питання.

Це можна зробити при всіх обставинах. Учні не зрозуміли смислу слова. Зустрінемося через пару днів. Скільки годин? У міроприємствах приймали участь усі школярі. Його усунули з цієї посади. Я сходжу на слідкуючій остановці. Мені підходить любий день. У цьому році я завершую школу.

Вправа 5. Напишіть зразки різних стилів, використавши одне й те ж слово.

Вправа 6. Використовуючи мовні етикетні формули, змоделюйте бесіду між керівником та підлеглим, який без поважних причин запізнився на нараду.

Вправа 7. Прочитайте уривок промови І. Драча, дотримуючись норм сучасної української літературної мови. З'ясуйте, до якого стилю належить текст, відповідь обґрунтуйте. Поміркуйте, про що йдеться у цьому зверненні до молоді. Віднайдіть художні засоби, розкрийте їх роль у тексті.

Так, це до тебе, саме до тебе воно! Це від тебе залежить зараз, чи перерветься золота нитка тисячоліть, а чи оживе і заграє на сонці! Це від тебе, саме від тебе залежить, чи джерело рідної мови замулиться в твоїй душі, а чи пружно і вільно дихатиме! Океаном дихатиме!

Тільки воно, рідне, виплекане твоїм родом і народом, має таємничу здатність тримати людину у повноті її історичного і духовного буття. Тільки від порога рідної мови ти можеш виходити на широкі магістралі світу. А безмір світовий і космічний не дасться тобі в руки, коли ти будеш безбатченком. Чуєш, пісня лунає, ти мимохіть тягнешся вслід за нею – вона старіша від тебе на тисячоліття і на тисячоліття молодша. Воно у пісні, як вода у річці. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тоді, коли ти зневірився вже у всьому. І перше воно твоє, до мами звернене, материнське слово хай розширює твої груди озоном людської гідності. Це ти несеш його в

серці, як наполохану пташку. Воно довірилося тобі і повірило в тебе. Не сполохай його рідного, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни. Ти, саме ти – і ніхто інший.

Вправа 8. Напишіть гумористичний твір – опис відомого твору живопису, виклад змісту популярної книги, відомого кінофільму і под. – із застосуванням сленгової лексики.

Вправа 9. Доведіть на конкретних прикладах слушність поданих нижче порад щодо спілкування. Доберіть аргументи, користуйтеся формулою: Усмішка нічого не коштує, але багато дає, тому що...

1. Усмішка нічого не коштує, але багато дає.
2. Ім'я людини – найсолодший для неї звук будь-якою мовою.
3. Якщо ваша думка хибна, визнайте це швидко й рішуче.
4. Ніколи прямо не вказуйте на чужі помилки.
5. Не чіпляйтеся до співрозмовника.
6. Будьте уважні один до одного.
7. Слово „я” при спілкуванні вимовляйте тихо.
8. Не старайтеся перевиховати свого співрозмовника.

Вправа 10. Напишіть твір-мініатюру на одну із тем, поданих нижче.

Маленька праця краща за велике безділля. Краще чесно, ніж безчесно. Брехня стоїть на одній нозі, а правда – на двох. Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти. Краще відвертий ворог, аніж зрадливий друг.

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО І ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ КРАСНОМОВСТВА

Семінар-практикум

Заняття проводиться у формі конкурсу читців; обладнаний Шевченків куточок – «світлиця»; заздалегідь вибирається ведучий; готуються записи музичних творів (улюблені твори Т. Шевченка, народні пісні, твори українських композиторів, написані за мотивами поезій Т. Шевченка.

За американським славістом Г. Грабовичем (праця «Шевченко як міфотворець»), спадщина Кобзаря розглядається не за тематично-проблемним методом, а за різними формальними способами подання. Тому студентам заздалегідь пропонується ознайомитися з таким підходом до аналізу творчості Т. Шевченка, а також вивчити напам'ять поетичні твори одного з трьох «блоків»:

- риторичні, пророчі, політичні (ідеологічні) вірші і поеми («І мертвим, і живим...», «Кавказ», «Сон», «Розрита могила», «Чигирине, Чигирине», переробки і наслідування старозавітних пророків тощо);

- інтимні, «чисто ліричні», «сповідальні» вірші (короткі, переважно написані в період заслання);

- оповідні поезії, як приміром, «Катерина», «Русалка», «Гайдамаки», «Відьма», «Княжна», «Неофіти», «Невольник», «Москалева криниця», «Титарівна», «Марія»).

Заняття будується таким чином: спочатку студент коротко рецензує (аналізує) твір, відтак – його виразно читає.

Наприкінці заняття підбиваються підсумки: студенти обирають з-поміж конкурсантів-читців найкращого.

Список рекомендованої літератури

Бабич Н. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1991. – 287 с.

Білавич Г. Говорімо українською правильно! Словник-порадник / Галина Білавич, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ: ПП „ТУР-ІНТЕЛЕКТ”, 2012. – 96 с.

- Білавич Г. Наголошуймо правильно! Словник-порадник / Галина Білавич, Тетяна Лисечко, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ: ПП „ТУР-ІНТЕЛЕКТ”, 2013. – 135 с.
- Головащук С.І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник / С.І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.
- Іржі Т. Мистецтво говорити / Томан Іржі. – К., 1998. – 293 с.
- Капська А. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття: Навч. посібник / А. Капська. – К.: Вища школа, 1990.
- Климова К.Я. Основи культури і техніки мовлення / К.Я. Климова. – К., 2007. – 238 с.
- Олійник Г. Виразне читання: Основи теорії: Навч. посібник / Г. Олійник. – К. : Вища школа, 1995. – 317 с.
- Погрібний М.У. Орфоепічний словник /М.У.Погрібний. – К.: Наук. думка, 1984.
- Сербенська О.Н. Культура усного мовлення. Практикум: Навч. посіб / О.Н. Сербенська. – К., 2004. – 216 с.

Практичне заняття

ЖАНРИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Мета: оволодіти основними жанрами монологічного красномовства (суспільно-політичний, епідейктичний, академічний, соціально-побутовий, військовий тощо); ознайомити студентів з найкращими надбаннями минулого в царині суспільно-політичного, академічного, похвального, соціально-побутового красномовства, а також із зразками промов, створених студентами; навчити студентів продукувати тексти різних типів промов; підвищувати ораторську культуру студентів; навчити виробляти в собі уважне і критичне ставлення до свого мовлення і суспільної мовної практики.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 33-41.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Іржі Т. Мистецтво говорити. – К., 1998. – 386 с.
- Карнегі Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей. – К., 2000. – 421 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – 232 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – 190-216 с.
- Молдаван В. Судова риторика. – К., 1996. – 190 с.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 355-411.
- Прокопович Ф. Філософські твори. – Т. 1. – К., 1979.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.
- Сагач Г. Похальне красномовство / Галина Сагач. – К., 1996. – 150 с.
- Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С.35-44.

I. Питання для обговорення.

- I. Поняття про ораторське монологічне мистецтво.
- II. Основні жанри й роди ораторського мистецтва:
  - II.1. Соціально-політичне красномовство:
    - II.1.1. Політична промова як один із найважливіших видів соціально-політичного красномовства.
    - II.1.2. Поняття про парламентське красномовство.
    - II.1.3. Мітингова промова.

III.1. Академічне красномовство:

III.1.1. Власне академічне (реферат, наукова доповідь, огляд, дискусія).

III.1.2. Красномовство у ВНЗ (лекція, цикл лекцій).

III.1.3. Шкільне красномовство (шкільна лекція, розповідь, опис, бесіда).

IV. Судове красномовство.

IV.1. Звинувачувальна промова.

IV.2. Захисна промова.

IV.3. Самозахисна промова.

IV.4. Промова громадського звинувачувача.

IV.5. Промова громадського захисника.

IV.6. Судова промова.

V. Соціально-побутове красномовство.

V.1. Ювілейна промова.

V.2. Похвальна (похвала речам, особам).

V.3. Надмогильна промова.

V.4. Гост.

V.6. Анекдот.

VI. Лекційно-пропагандистське красномовство.

VI.1. Науково-теоретична лекція.

VI.2. Науково-популярна лекція.

VI.3. Науково-методична лекція.

VI.4. Основні види науково-популярної лекції (лекція-бесіда, лекція-показ, лекція-інструктаж, лекція-інформація, лекція-репортаж, лекція-спогад).

VII. Дипломатичне красномовство.

VII.1. Дипломатична промова.

VII.2. Промова на міжнародній конференції.

VIII. Військове красномовство.

IX. Рекламне красномовство. Особливості розвитку в Україні.

X. Гомілетика як наука.

*Примітка: кожен жанр ораторського мистецтва ілюструвати прикладами, створивши власні промови чи використавши приклади із наукової, художньої, публіцистичної літератури.

II. Ділова гра-практикум «Заговори, щоб я тебе побачив».

1. Підготуйте промову з однієї і тієї самої теми для трьох різних аудиторій.
2. Підготуйте агітаційну промову про певного кандидата в депутати до Верховної Ради України.
3. Підготуйте агітаційну промову про конкретного кандидата в депутати до місцевих органів самоврядування.
4. Підготуйте дорадчу промову про претендента на вакантну посаду.
5. Підготуйте папку з власними промовами (до кожного жанру ораторського мистецтва).

III. Практичні завдання.

1. Виконайте риторичний аналіз двох парламентських промов народних депутатів України (за вибором з матеріалів преси).
2. Підготуйте й виголосіть промову іронічного характеру (3-5 хвилин) у вигляді похвального слова із використанням відомих ораторських прийомів.
3. Виконайте риторичний аналіз промови Стіва Джобса, виголошену перед випускниками Стенфордського університету 2005 року (Промова засновника корпорацій Apple та Pixar Animation Стіва Джобса на випускному в Стенфорді. 2005 рік. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ttest.com.ua/Jobs.html>)
4. Перегляньте виступ Президента України П. Порошенка на церемонії вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні на Майдані Незалежності та проаналізуйте його з погляду риторики (Виступ президента України Петра Порошенка на церемонії вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні на Майдані Незалежності // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://>

Практичне заняття

ДІАЛОГІЧНЕ ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Мета: ознайомити студентів з мовним етикетом; навчити «техніки спілкування» через сукупність стандартів культурної поведінки, етичних і естетичних норм у використанні вербальних і невербальних засобів комунікативної взаємодії; виробити уміння і навички взаємодії між співрозмовниками за допомогою словесних і невербальних засобів; навчити студентів вести полеміку, суперечку, правильно послуговуватися стійкими формулами спілкування; розвивати риторичну культуру студентів через участь у проведенні ігрових форм занять; перевірити знання студентів щодо культури і техніки мовлення, норм сучасної української мови, жанрів ораторського мистецтва.

Список рекомендованої літератури

Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240.

Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 33-41.

Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.

Зазуліна Л. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів / Л. Зазуліна. – К., 2000.

Іржі Т. Мистецтво говорити. – К., 1998. – 386 с.

Карнегі Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей. – К., 2000. – 421 с.

Культура ведення дебатів. – Харків, 1988. – 190 с.

Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – 190-216 с.

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про діалогічне ораторське мистецтво.
2. Еристика як наука ведення дискусій.
3. Аналіз основних аспектів діалогу (логічний, соціальний, соціологічний, лінгвістичний, аксіологічний, педагогічний, політологічний).

II. Семінар-практикум. Творчі завдання. Мікрогрупи заздалегідь вибирають один із основних видів діалогу (дискусія, диспут, полеміка, бесіда-полілог, спір, інтерв'ю, прес-конференція, вечір запитань і відповідей, круглий стіл, ділова гра тощо) та ілюструють ведення обраних форм діалогічного красномовства. (Тематика, поділ на мікрогрупи для ділових ігор, тривалість тощо узгоджуються заздалегідь).

III. Контрольна робота.

1. Предмет і завдання риторики як науки і навчальної дисципліни.
2. Значення риторики для сучасного українського суспільства.
3. Фаховий аспект риторики і педагогічна майстерність.
4. Риторика у зв'язках з іншими науками.
5. Основні жанри ораторського мистецтва (загальна характеристика).
6. Діалогічне красномовство.
7. Стилі усної й писемної форм української мови.
8. Норми сучасної української мови.
9. Культура мовлення оратора.
10. Основні розділи риторики.
11. Основні вимоги до оратора й аудиторії.
12. Техніка мовлення оратора.

Практичне заняття

ІНВЕНЦІЯ

Мета: закріпити знання щодо розробки предметної царини ораторської промови; сформувати навички винайдення ідеї, теми, розробки концепції через підбір відповідного матеріалу; навчити будувати та структурувати

промову й забезпечувати зв'язок між окремими її частинами; розвивати комунікативні вміння студентів.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 170 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Зазуліна Л. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів / Л. Зазуліна. – К., 2000.
- Іржі Т. Мистецтво говорити. – К., 1998. – 386 с.
- Карнегі Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей. – К., 2000. – 421 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник / С. Коваленко. – Тернопіль, 2007. – С. 74-76.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С. 21-81.
- Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
- Ломоносов М. Краткое руководство к красноречию // Ломоносов М. Полное собрание сочинений. – Т. 7. – М-Л., 1952.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 90-132.
- Молдаван В. Судова риторика. – К., 1996. – 190 с.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.
- Спанатій Л.С. Риторика / Л.С. Спанатій. – К., 2008. – С.23-29, 44-46.

І. Питання для обговорення:

1. Інвенція як розділ класичної риторики.
2. Задум, ідея, тема.
3. Гіпотеза. Концепція.

II. Практичні завдання:

1. З'ясуйте структуру, вид та прийоми аргументації (критики) в наведених прикладах:

Той, хто хоче досягти успіху, заздалегідь визначає свої завдання на наступний день. Він записує їх на папері в порядку важливості щонайменше шість значущих справ, які має виконати наступного дня. І з самого ранку він починає звірятися зі списком, викреслювати завдання, які вже Були виконані, додавати нові та переносити до списку на наступний день те, що не вдалося завершити.

«На мою думку, у світі є лише три нещастя: жити взимку в холодному помешканні, влітку носити вузькі чоботи і ночувати в кімнаті, де кричить дитина... у мене немає ні першого, ні другого, ні третього. Отже, немає у мене нещастя» (І.Тургенєв. «Рудін»).

2. Продумайте ораторські промови, які б розкривали теми:

- «Сім'я чи кар'єра»
- «Українська книга в Україні»
- «Українська мова в Україні»
- «Вільне відвідування лекцій»
- «Навіщо потрібні дипломи? А освіта?»

3. Виберіть тему та доберіть матеріал для ораторської промови на соціально-педагогічну тему з огляду на ту аудиторію, перед якою Ви будете виступати.

4. Виберіть правильні відповіді. Усно їх аргументуйте.

Інвенція – це розділ риторики, який вивчає:

- засоби виразності ораторської промови

- розробку предметної царини ораторської промови
- структуру ораторської промови

Мета промови – це

- результат, до якого прагне оратор
- враження, яке він намагається справити на аудиторію

5. Завершіть думку: аргументація – це...

6. Схарактеризуйте основні види аргументації.

7. Який із типів підготовки до промови Вам найбільше імпонує? Відповідь обґрунтуйте.

8. Доберіть 3-4 аргументи до таких тем:

- «Донбас – це Україна»
- «Герої не вмирають»
- «Свою Україну любіть, любіть її, во врем'я люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть»
- «Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окрадену, збудять»
- «Крим – український»
- «А ми тую червону калину підіймемо...»
- «За Україну, за її волю, за честь, за славу, за народ!»

9. Міні-есе (рефлексія): висловіть ставлення та особистісне розуміння висловлювання «*Paulatim summa petuntur*» («Вершини досягають не відразу; майстерність набувають поступово» (лат.)).

10. Міні-есе: висловіть ставлення та особистісне розуміння висловлювання «Гарно

сформульована проблема – наполовину розв’язана проблема» (Д.Карнегі).
Екстраполуйте зміст цієї сентенції на проблематику та зміст практичного заняття.

Практичне заняття

ДИСПОЗИЦІЯ

Мета: закріпити знання щодо розробки предметної царини ораторської промови; сформувати навички викладу матеріалу; навчити студентів створювати вступну частину промови; забезпечувати зв’язок між вступом, основною частиною і завершенням; виробляти навички добору та розташування аргументів; оволодіти вміннями завершувати промову; удосконалювати рівень риторичної культури студентів.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. – 240.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 170 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Зазуліна Л. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів / Л. Зазуліна. – К., 2000.
- Іржі Т. Мистецтво говорити. – К., 1998. – 386 с.
- Карнегі Д. Учись виступати публічно і впливати на широке коло людей. – К., 2000. – 421 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник / С. Коваленко. – Тернопіль, 2007. – С. 74-76.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С. 21-81.
- Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром’як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.

Ломоносов М. Краткое руководство к красноречию // Ломоносов М. Полное собрание сочинений. – Т. 7. – М-Л., 1952.

Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 90-132.

Молдаван В. Судова риторика. – К., 1996. – 190 с.

Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.

Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.

Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К., 2008. – С.23-29, 44-46.

I. Питання для обговорення:

1. Диспозиція як розділ класичної риторики.
2. Основні поняття і закони диспозиції.
3. Основні частини промови (вступ, виклад, висновки), їх характеристика.

II. Практичні завдання:

1. Доберіть приклади початку промови.
2. Складіть вступ-зацікавлення до теми «Книга – морська глибина».
3. Виберіть правильну відповідь:

Диспозиція – це розділ риторики, який вивчає:

- засоби виразності ораторської промови
- способи запам'ятовування ораторської промови
- структуру ораторської промови.

5. Виберіть правильну відповідь, аргументуйте своє рішення.

Оптимальним вважається такий порядок розташування аргументів у промові:

- сильні, слабкі аргументи
- слабкі, сильні аргументи
- сильні, слабкі, найсильніший аргумент.

6. Доберіть варіанти завершення промови.

7. Закінчіть речення.

Усім своїм виглядом ви повинні виражати (яке?)... ставлення до слухачів. Ваш погляд повинен бути (яким?) ..., ... і спрямованим (куди?) ... Вираз вашого обличчя не повинен говорити (про що?) ..., ... до слухачів. Жести промовця повинні бути (якими?)...,..., і не повинні бути (якими?) ... Тон промови має бути (яким?) ...

8. Проаналізуйте поезію Л.Костенко «Моя любове», визначте її проблематику. Висловіть ставлення та особистісне розуміння ідей вірша.

Моя любове!

Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.
Лиш не зроби слухняною рабою,
не ошукай і крил не обітни!
Не допусти, щоб світ зійшовся клином,
і не присни, для чого я живу.
Даруй мені над шляхом тополиним
важкого сонця древню булаву.
Не дай мені заплутатись в дрібницях,
не розмінйай на спотички доріг,
бо кості перевернуться в гробницях
гірких і гордих прадідів моїх.
І в них було кохання, як у мене,
і від любові тьмарився їм світ.

І їх жінки хапали за стремена,
та що поробиш, – тільки до воріт.
А там, а там... Жорстокий клекіт бою
і дзвін мечів до третьої весни...
Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сни.

9. Конкурс промов на одну із тем (за вибором студента): «Донбас – це Україна»

- «Герої не вмирають»; «Свою Україну любіть, любіть її, во врем'я люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть»; «Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окраденую, збудять»; «Крим – наш, український»; «А ми тую червону калину підіймемо...»; «За Україну, за її волю, за честь, за славу, за народ!»

Практичне заняття

ЕЛОКУЦІЯ

Мета: узагальнити знання з теми «Елокуція», доповнити матеріал літературознавчими відомостями; ознайомити з ознаками, які складають виразність ораторської промови; розкрити поняття прямої і непрямой форми мовленнєвого впливу; вдосконалити навички роботи з художнім текстом, формувати любов до художнього слова.

Список рекомендованої літератури

Аристотель. Риторика. – М., 1978.

Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001.

Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 208 с.

- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник. – Тернопіль, 2007. – С. 81-89.
- Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.В.Коваль, В.В.Коптілов. – К.: ВШ, 1975. – 336 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С. 81-105.
- Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 133-166.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос / Г.С. Онуфрієнко. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 11-45; 232-283.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. — К., 2000. С.3-10.
- Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К., 1998. – С. 65-69; 252-255.

I. Питання для обговорення:

1. Елокуція як розділ класичної риторики.
2. Форми мовленнєвого впливу.
3. Комунікативні ознаки мовлення.

II. Практичні завдання:

1. Розкрийте сутність прямої та непрямой форм мовленнєвого впливу.
2. Виберіть правильну відповідь, аргументуйте її:
Елокуція – це розділ риторики, який вивчає:
  - засоби виразності ораторської промови
  - розробку предметної царини ораторської промови
  - Виголошення оратором промови.

3. Доберіть заголовки до тексту. Визначте тему, спробуйте побудувати мікрровиступ на аналогічну тему, використовуючи подані факти.

Чи може людина говорити 20-25 мовами? А 40? Історія зафіксувала: людина може оволодіти 26, 27, 28 мовами (є такі приклади) чи вільно розмовляти 19 і знати ще близько 12 мов, а працювати, користуючись словниками, з 54 мовами.

Найдовше слово, що вживалося в комедії Аристофана, складалося із 182 букв, а складне слово – із 195 знаків, що може бути транслітеровано 428 буквами латинського алфавіту, було написане на санскриті.

4. Доберіть синоніми до поданих слів.

Спокій, ліс, примхливий, рахувати, дочка Прометея, азбука, знаменитий, Каменяр, обережний, тепер, гарно, сет, вступ, пальто, кепка, бажання, говорити, старанно, ввічливий, Батьківщина, думати, стара людина, Японія, шлях, буква, снігопад, воротар.

5. Одне з поданих прислів'їв оберіть як тему для виступу, доберіть аргументи, мовні засоби.

Маленька праця краща за велике безділля. Краще чесно, ніж безчесно. Вчення в щасті украшає, а в нещасті потішає. Чим нива чорніша, тим хлібець біліший. Брехня стоїть на одній нозі, а правда – на двох. Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти. Краще відвертий ворог, ніж зрадливий друг.

6. Зредагуйте словосполучення. Проаналізуйте їх щодо правильності вживання лексичних одиниць.

Самий високий, найбільш значне, більш ніж (як) двісті, в кінці кінців, зустрічаються випадки, ВУЗ, учбовий план, виключення, виконуючий, до них відносяться, любі, ні єдиного, по крайній мірі, по місцям, по рокам, так як, такі як, навчатися риторичі, згідно чого, відповідно чого, представляє

собою, в деякій мірі, ведучий спеціаліст, військовий (як іменник), відношення, мати відношення, вибачатись (я вибачаюсь), завідуючий кафедри, користуватися попитом, на рахунок, наступаючий (рік, період), оточуючий, оточуюче середовище, переїздить, на протязі одного року, дитяча площадка, рахувати (я рахую, що ...), слідуєчий, п'ятнадцять чоловік, у відповідності до закону, приймати участь у міроприємствах, не дивлячись на це, приймати міри.

7. Знайдіть засоби виразності в наведеному тексті. Доберіть з класичної і вітчизняної афористичної та поетичної скарбниць висловлювання чи віршовані рядки про матір.

Одного разу Бог вирішив створити ...маму. Шість днів і шість ночей Він роздумував, та от з'явився Ангел і каже: «Ти стільки часу тратиш на неї! Якою ж вона буде?»

- Її цілунок має лікувати все – від зламаної ноги до розчарування в коханні. Також вона має мати три пари очей. Одну, щоб бачити через зачинені двері, коли питає: »Що ви там робите, діти?», навіть якщо вона вже знає, що вони роблять. Іншу пару – на потилиці, щоб бачити те, що не мала б бачити, але що має знати. Ще іншу пару, щоб таємно сказати синові чи доньці, які попали у халепу: «Розумію, сину, і люблю Тебе».

Тоді Ангел схилився і доторкнувся до її обличчя.

«Тут щось стікає», - здивувався він.

«Так, це – сльоза», - відповів зі смутком Бог.

« А для чого вона?» - спитав Ангел.

«Щоб висловити радість, журбу, розчарування, біль. Але, правду кажучи, ту сльозу створив не Я...», - прошепотів Бог.

То чому їх творимо ми?

ЕЛОКВЕНЦІЯ

Мета: узагальнити знання з теми «Елокуція», доповнити матеріал літературознавчими відомостями; познайомити з новими риторичними фігурами та художніми тропами через роботу зі Словником літературознавчих термінів; удосконалити навички роботи з художнім текстом та навички виразного читання; формувати власний ораторський стиль студентів через створення мікровиступів.

Список рекомендованої літератури

- Аристотель. Риторика. – М., 1978.
- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 208 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник. – Тернопіль, 2007. – С. 81-89.
- Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.В.Коваль, В.В.Коптілов. – К.: ВШ, 1975. – 336 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С. 81-105.
- Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 133-166.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос / Г.С. Онуфрієнко. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 11-45; 232-283.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. — К., 2000. С.3-10.
- Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К., 1998. – С. 65-69; 252-255.

I. Питання для обговорення:

1. Елоквенція як підрозділ елокуції.
2. Риторичні фігури, критерії їх виокремлення та розрізнення.
3. Види тропів і їх використання в публічних промовах.
4. Роль і місце риторичних фігур у промові. Специфіка їх використання.

II. Практичні завдання:

1. Зробіть на основі опорних слів текст яскравим, художнім, емоційним, уживши порівняння, епітети та метафори.

Університет. Моя професія. Друзі. Навчання. Україна.

2. Визначте, яка це синтаксична фігура:

«Люди поділяються на праведників, що вважають себе грішниками, та грішників, що вважають себе праведниками» (Паскаль).

3. Напишіть міні-промову «Мій перший публічний виступ» (доцільно спочатку створити «сухий» текст, а відтак «оздобити» його за допомогою цих та інших прийомів).

5. Складіть для енциклопедичного словника статтю про улюбленого волонтера, бійця АТО, героя Небесної Сотні, поета, письменника, співака, учителя, політика, громадського діяча чи видатну людину місцевості, у якій ви живете, використавши при цьому виражальні засоби української мови.

6. Складіть кросворд, сканворд, чи чайнворд, чи вікторину за матеріалами вивченого з теми «Елоквенція».

7. Виразно прочитайте уривок із поеми Тараса Шевченка «Марія». Назвіть виражальні засоби художнього мовлення (тропи) та поетичні фігури синтаксису, які вказують на образність мовлення автора. Підготуйте розповідь про свою матір, використовуючи засоби виразності.

...Святая сило всіх святих,

Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Возри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу
Твого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойно пітая! Благаю!
Царице неба й землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о Всеблагая!...

8. Прочитайте виразно вірш студента ДВНЗ «Прикарпатський університет імені Василя Стефаника», проаналізуйте художні засоби виразності.

Війна

На місто плине темнота,
Бреде вороже військо,
І куль не спинить висота
Чи вишколи армійські.

Шинелі пустять корені.

Вас залишилось мало.
І сходить сонце на весні,
Яке вночі втікало

Зраховують боєприпаси,

Поля палають у огні.
І на очах ранений гасне.
І губиться десь у війні.

Та вас чекають вдома рідні,

Знайомі вулиці й мости.
Шалені, пристрасні й амбітні
Ви відсилаєте листи.

Так глушать залпи автоматів,
Кого підбили ножовими...
Вам завжди раді в своїй хаті
І хочуть бачити живими.

Богдан Ігнатюк

Практичне заняття

МЕМОРІЯ

Мета: закріпити знання з теми «Меморія», розкрити значення понять «меморія», «акція», «ейдетика», «паралінгвістика»; ознайомити студентів з основними прийомами запам'ятовування; розвивати уміння запам'ятовувати промову за допомогою спеціальних засобів; розвивати логічну, асоціативну пам'ять, формувати комунікативні вміння, підвищувати риторичний рівень студентів через виразне читання поезій.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: Підручник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. - 287 с.
- Бабич Н. Основи культури мовлення / Надія Бабич. – Львів: Світ, 1991. – 287 с.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 208 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник. – Тернопіль, 2007. – С. 81-89.
- Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.В.Коваль, В.В.Коптілов. – К.: ВШ, 1975. – 336 с.

- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С.105-120.
- Літературознавчий словник-довідник /За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 171-172.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. — К., 2000. С.3-10.
- Сербенська О.Н. Культура усного мовлення. Практикум: Навч. посіб. /О.Н.Сербенська. – К., 2004. – 216 с.
- Спанатій Л.С. Риторика / Л.С.Спанатій. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С. 44-46.
- Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К., 1998. – С. 65-69; 252-255.

I. Питання для обговорення:

1. Меморія як розділ риторики.
2. Способи запам'ятовування промови.

II. Практичні завдання:

1. Виберіть правильну відповідь, обґрунтуйте свій вибір.
Найбільш ефективним способом запам'ятовування матеріалу є:
  - логічний
  - механічний
  - мнемотехнічний.
2. Прочитайте, запам'ятайте і відтворіть прочитаний текст якнайближче до оригіналу (на запам'ятовування дається 5-7 хвилин).

ЛИСТ ДО МАТЕРІ

(опублікований в американській пресі журналісткою А.Лендерс)

«Учора був найсумніший день мого життя: я похоронив свою маму. У час, коли я останній раз поглядав на її обличчя, різні спогади зринали у

моїй пам'яті. Я пригадав собі часи, коли я планував зателефонувати до мами та запитати її, може вона чогось потребує, але дуже рідко це робив.

Я пригадав собі вечори, коли няня нашої дитини в останній хвилині відмовлялася прийти до нас. Тоді ми завжди кликали маму, і вона ніколи не сказала, що в неї інші плани, інші заняття, вона ніколи не відмовлялася прийти. Тоді я завжди постановляв собі, що з вдячності, за найближчої нагоди, куплю для мами квиток до театру і візьму її із собою, але ніколи цього не зробив.

Я пригадав собі день, коли я зустрів маму в пекарні, її зимовий плащ був витертий, сходжений і я вирішив взяти її до крамниці і купити їй новий плащ. Та я завжди був зайнятий і не зробив цього для мами. Я пригадую собі останню річницю її народження. Ми послали їй вазон азалій, але не відвідали її, бо того дня були футбольні змагання.

Я пригадав собі останню зустріч з мамою, а було це на весіллі мого племінника. Вигляд її обличчя був сумний, знеможений, і я сказав собі: "Мушу послати маму до Флориди, щоб вона там відвідала свого брата і хоч трохи погрілася на сонці", але я так і не купив їй квитка на дорогу.

Якби я міг повернути час і годинник! Я купив би мамі той плащ, узяв би її до театру, провів би з нею кожную річницю її народження і відправив би її на відпочинок, куди б вона не забажала. На жаль, вже запізно, і в мене серце болить, що я не вчинив цього для своєї мами. Анно! Прошу тебе: умісти в газеті цього листа! Можливо, якби я побачив такого листа в пресі, я б інакше ставився до моєї матері».

3. Конкурс читців (студенти читають напам'ять поетичні твори класиків української літератури).

4. Підготуйте виступ на тему «Ейдетика про ресурси людської пам'яті».

5. Схарактеризуйте невербальні засоби оратора.

6. Опрацюйте «Підручник мнемотехніки» В. Козаренка, скористайтеся порадами автора при запам'ятовуванні поезії Л. Костенко.

7. Ознайомтеся з методичними рекомендаціями фахівців щодо тренування пам'яті, адже тренування пам'яті не що інше, як її використання, застосування, постійна практика запам'ятовування. Найкращий спосіб – учити вірші, а також виконувати відповідні вправи.

Вправа «Будинок пам'яті». Спробуйте по пам'яті назвати за прізвищами всіх однокласників, однокласників, поетів чи письменників, поняття з кожної сфери (жіночі та чоловічі імена, предмети меблів, кімнатні рослини, усі поняття пов'язані із педагогікою, музикою тощо), яких точно зможете згадати. Якщо Ви змогли пригадати без великих труднощів і гальмування хоча б 12-15 предметів (осіб), то це вельми не погано.

Вправа «Концентрація на завданні». Проста вправа, яка допоможе Вам розвинути звичку концентруватися на завданні – це промовляння слів навпаки.

Ви повинні не читати слова навпаки, а вимовляти їх, не дивлячись на папір.

Ніс – Сін. Ліс – Сіл. Краса – Асарк. Роги – Игор. Гора – Арог. Любов – Вобюл. Піаніно – Онінаіп. Хмарочос – Сочорамх. Картина – Анитрак.

Вправа «Що бачу, те й називаю». Якнайшвидше без пауз називайте вголос всі предмети, які бачите перед собою.

Вправа «Тренування пам'яті в побуті».

Нову інформацію читайте щодня.

Після перегляду фільмів і передач подумки «прокручуйте» їх у голові від початку до кінця. Чи точно Ви пам'ятаєте назву? Чи звернули увагу на імена режисера, акторів?

Список, що потрібно купити, тримаєте в голові, а не в кишені.

Намагайтеся запам'ятати імена: спільних знайомих, у тому числі випадкових, членів сім'ї колег, одногрупників.

Запам'ятовуйте всі потрібні телефонні номери.

Наприкінці дня пригадайте події дня з самого ранку.

Запам'ятовуйте дні народження, розклад дня і тижня.

Відповідайте на заняттях без шпаргалки. Так само давайте письмові відповіді.

Заведіть блокнот для цікавих фактів, ідей, покликань, цитат, щоб була можливість скористатися ними при нагоді.

Вправа «Римська кімната». Ця вправа допоможе Вам запам'ятовувати тексти. Прочитавши якийсь текст, спробуйте уявити таку картину: Ви перебуваєте в кімнаті, де чимало різних шафок. В одну із них Ви кладете Ваш текст. А у момент, коли Вам потрібно буде відтворити цей текст, Ви можете просто підійти до цього ящика і дістати його.

Вправа «Добери синоніми». Для виконання цієї вправи вам знадобиться помічник. Він має написати декілька слів. Ваше завдання дібрати синоніми до цих слів і записати їх навпроти. Далі Ви закриваєте слова, які були вихідними, і, дивлячись на синоніми, спробуйте згадати слова з першого стовпчика. Далі кількість слів варто збільшувати.

Вправа «Яке все зелене!». Цей метод розвитку пам'яті для всіх органів почуттів популярний у Європі, його використовують для дітей, у яких - дефіцит уваги й знижена концентрація. Кожен раз, відправляючись на прогулянку або у справах, ставте перед собою завдання акцентуватися на будь-яких відчуттях - зорових, тактильних, нюхових, звукових. До прикладу, вирушаючи у великий торговий центр, спробуйте сконцентруватися на речах зеленого або будь-якого іншого кольору, причому шукайте їх не тільки серед товарів, але і на вивісках, в одязі інших людей. Перебуваючи на ринку, «увімкніть на максимум» нюх - аналізуйте і порівнюйте запахи, намагайтеся запам'ятати їх послідовність і викликати в пам'яті якийсь асоціативний ряд. Їдучи в транспорті, намагайтеся «фотографувати» поглядом усе, що бачите за

вікном (від зупинки до зупинки), а потім відтворити. Удивляючись в обличчя перехожих, намагайтеся зрозуміти, на кого хоча б віддалено подібна та чи інша людина.

Практичне заняття

АКЦІЯ

Мета: узагальнити знання з розділу «Теорія риторики»; з'ясувати суть понять «акція», «паралінгвістика», «невербальні засоби оратора»; формувати риторичні вміння, підвищувати риторичну культуру студентів через підготовку та виголошення промов; використовувати невербальні засоби оратора.

Список рекомендованої літератури

- Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація: Підручник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 472 с.
- Абрамович С.Д. Риторика / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2001. - 287 с.
- Бабич Н. Основи культури мовлення / Надія Бабич. – Львів: Світ, 1991. – 287 с.
- Білавич Г. Основи риторики / Галина Білавич. – Івано-Франківськ, 2008. – 208 с.
- Гурвич С. Основи риторики / С. Гурвич та ін. – К., 1988. – 248 с.
- Коваленко С. Сучасна риторика. Навчально-практичний посібник. – Тернопіль, 2007. – С. 81-89.
- Коваль А.П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А.В.Коваль, В.В.Коптілов. – К.: ВШ, 1975. – 336 с.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.І. Колотілова. – К., 2007. – С.105-120.
- Літературознавчий словник-довідник / За ред. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К.: Академія, 1997. – 750 с.

Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С. 171-172.

Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. — К., 2000. С.3-10.

Сербенська О.Н. Культура усного мовлення. Практикум: Навч. посіб. /О.Н.Сербенська. – К., 2004. – 216 с.

Спанатій Л.С. Риторика / Л.С.Спанатій. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С. 44-46.

Томан І. Мистецтво говорити / Іржі Томан. – К., 1998. – С. 65-69; 252-255.

I. Питання для обговорення:

1. Акція як розділ риторики.
2. Секрети завершального етапу публічного виступу.
3. Невербальні засоби оратора.

II. Практичні завдання:

1. Схарактеризуйте основні невербальні засоби впливу на слухачів.

2. Дайте характеристику таким жестам оратора:

- спирається руками на стіл
- смикає вухо
- відтягує комірець сорочки
- тримає руки за спиною.

3. Схарактеризуйте такі жести слухача:

- під час розмови схиляється до Вас
- поглядає поверх окулярів
- тримає лікті на столі, а пальці «хатинкою» під підборіддям
- під час розмови відхиляється на спинку стільця, закладає руки за голову
- спирається підборіддям на стиснутий кулак.

4. Конкурс ораторів «Ну щоб, здавалося, слова...» (для підготовки до виголошення промови дається 5 хвилин, виголошення – 1-2 хв).

5. Конкурс ораторів «Підказка».

6. Конкурс «Загадка». Відтворіть жестами (без слів) такі ролі: пихата особа; доброзичлива особа; сліпий; кишеньковий злодій; суворий викладач; клоун; літня людина; виступ відомої естрадної зірки тощо.

7. Опрацюйте статтю «Як побороти хвилювання та виголосити вдалу промову: 11 порад», опубліковану в Інтернет-виданні «Українська правда». Скористайтеся цими порадами, які пропонують фахівці ТЕД (TED Technology Entertainment Design; Технології. Розваги. Дизайн) – приватного некомерційного фонду США, відомого своїми щорічними конференціями, які проводяться з 1984 р. у Каліфорнії. Випрацьовуйте власний ораторський стиль.

«Як побороти хвилювання та виголосити вдалу промову: 11 порад» (за *Джиною Барнетт*):

«1. Почніть пити воду вже за 15 хвилин до початку свого виступу, якщо у вас зазвичай пересихає горло. Інакше мікрофон передасть аудиторії в'язкі, плямкаючі звуки, що видаватиме ваш рот.

Коли закриваєте рот, хай язик не торкається піднебіння. Уявіть, ніби на язиці у вас половинка сливи, яка не дає утворюватися вакууму (щоб уникнути клацання язиком).

2. Підбадьорюйте себе, а не залякуйте. Негативними думками на кшталт "А раптом це буде провал?" можна справді запрограмувати себе на невдачу. Міркуйте як спортсмен перед відповідальним змаганням: "Це буде круто!" "Не можу дочекатися, щоби поділитися своєю ідеєю!"

3. Якщо нервуєтеся, спрямовуйте цю енергію в корисне русло. Не намагайтеся її стримати. Натомість перелійте її в вашу промову. Поки чекаєте на свій вихід, виконайте статичні вправи, потрусіть руками.

4. Коли відчуваєте, як вирує адреналін, зосередьтеся на диханні, зробіть три-чотири усвідомлені, рівномірні, спокійні вдихи та видихи. Розслабте живіт, і хай повітря на вдиху опуститься до живота.

5. Не забувайте про повторювані рухи. Коли люди стоять на сцені, вони часто, не усвідомлюючи цього, переносять вагу з однієї ноги на другу тощо. Це погано, бо повторювані рухи відволікають та навіть заколисують глядачів. Щоби уникнути цього, потренуйтеся виступити перед людьми, які чесно вкажуть вам на такі рухи. Потренуйтеся перед дзеркалом.

6. Подумайте про те, як використати рух із розумом. Ви можете ходити, але не крокувати. Можете зробити крок уперед чи назад, але не танцювати рок. Це так само відволікає й заколисує глядача. Рух має додавати виразності промові, бути доцільним. Наприклад, коли ви робите крок уперед у ту мить, коли цього вимагає зміст промови. Тренуйтеся, стоячи на розстелених газетах. Їхній шурхіт не дасть забутися, і ви навчитеся рухатися "з метою".

7. Додайте словам ваги за допомогою інтонації. Не повідомляйте приємну новину монотонним голосом, а серйозну – з надмірним захватом, бо такі розходження відволікатимуть публіку. Розставте відповідні позначки по тексту промови.

8. Дайте слухачам адаптуватися до вашої вимови. Вимовляйте перші речення повільно та підкреслено виразно, щоб люди призвичаїлися до вимови.

9. Зосередьтеся не на собі, на чомусь іншому. «Розфокусуйтеся», для цього оберіть щось, до прикладу, зелений колір – та роззирайтеся довкола, щоби побачити, де він є в кімнаті. Чи оберіть інший об'єкт для спостереження. Роздивляйтеся, яке на людях взуття, або хто з них має годинник, телефон. Чи намагайтеся звернути увагу на те, як світло відбивається від різних поверхонь.

Це допоможе розслабитися.

10. Пам'ятайте, що ви подобаєтеся аудиторії. Ваша аудиторія – на вашому боці. Їй цікаво почути вашу думку, хай вона навіть з нею не згодна.

11. Байдуже, як добре ви підготувалися – будьте готові до несподіванок. Ви можете забути слово, хтось за лаштунками може дуже голосно щось впустити, можуть виникнути технічні проблеми. Заждіть мить, глибоко вдихніть і продовжуйте».

8. Створіть похвальну промову мамі (татові) до дня народження, ювілею, свята Матері (свята Батька).

9. Виконайте декілька завдань (за вибором студента):

Виконайте риторичний аналіз тексту промови Пантелеймона Куліша над могилою Тараса Шевченка у Петербурзі «Слово над гробом Шевченка» // Куліш П. Твори: В 2 т. — К., 1989. — Т. 2. — С. 521— 522.

Виконайте риторичний аналіз двох парламентських промов народних депутатів України (за вибором з матеріалів преси).

Виконайте риторичний аналіз дипломатичного тексту (за вибором з матеріалів преси).

Проаналізуйте з погляду риторики судову звинувачувальну промову.

Проаналізуйте з погляду риторики судову захисну промову.

Проаналізуйте з погляду риторики радіорекламу за якийсь місяць.

Проаналізуйте з погляду риторики телерекламу за певний місяць.

Підготуйте і виголосіть дорадчу промову з вільної теми.

Підготуйте і виголосіть звинувачувальну промову з обраної теми.

Підготуйте і виголосіть захисну промову з обраної теми.

Підготуйте і виголосіть похвальну промову громадського звучання (до урочистого засідання).

Підготуйте і виголосіть вітальну промову ювілярові.

Підготуйте і виголосіть епідейктичну промову.

Підготуйте і виголосіть євхаристичну промову.

Підготуйте і виголосіть гомілетичну промову.

Підготуйте і виголосіть військову промову.

Підготуйте і виголосіть прощальну промову.

Практичне заняття

РИТОРИКА В ЇЇ ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Мета: мета: закріпити відомості студентів з історія риторики; подати основні етапи зародження і розвитку риторики за доби античності; охарактеризувати творчі напрацювання ораторів Древньої Греції та Древнього Риму (Горгій, Лісій, Демосфен, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Цезар, ін.).

Список рекомендованої літератури

- Аристотель. Риторика / Аристотель. – М., 1978.
- Демосфен. Речи / Демосфен. – М., 1954.
- Колотілова Н.А. Риторика / Н.А.Колотілова. – К., 2007. – С. 121-190.
- Кохтев М. Риторика / М.Кохтев. – М., 1994. – 298 с.
- Мацько Л.І. Риторика / Л.І. Мацько та ін. – К.: Вища школа, 2003. – С.21-90.
- Міфи Древньої Греції. – К., 1985.
- Молдаван В. Судова риторика / В.Молдаван. – К., 1996. – 190 с.
- Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – С. 45-111.
- Оратори Греции. – М., 1985.
- Плутарх. Порівняльні життєписи. – К., 1991.
- Прокопович Ф. Філософські твори / Ф.Прокопович. – Т. 1. – К., 1979.
- Сагач Г. Золотослів / Галина Сагач. – К., 1993. – 340 с.
- Сагач Г. Риторика / Галина Сагач. – К., 2000. – С.256-311.
- Сагач Г. Похвальне красномовство / Галина Сагач. – К., 1996. – 150 с.
- Спанатій Л.С. Риторика /Л.С. Спанатій. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – С.35-44.

Цицерон Избранные сочинения / Цицерон. – М., 1972.

I. Питання для фронтального опитування:

1. 1. Поняття про риторику.
- 1.2. Риторика і ораторське мистецтво — ідентичні чи різні поняття.

II. Питання для обговорення

- 2.1. Давньогрецька міфологія про красномовство.
- 2.2. Давня Греція і Давній Рим — світові скарбниці ораторського мистецтва.
- 2.3. Демосфен як великий оратор і громадянин-патріот.
2. 4. Видатні оратори Древньої Греції (Перикл, Сократ, Горгій, Платон, Аристотель, ін.).
- 2.5. Цицерон — батько ораторського мистецтва.
- 2.6. Розвиток риторичних шкіл у Древньому Римі.

III. Питання і завдання для письмового опрацювання

- 3.1. Виписати і вивчити 20 афоризмів зі світової фольклорної скарбниці, з творів грецьких, римських риторів, філософів тощо.
- 3.2. Законспектувати праці Аристотеля «Риторика», Цицерона «Три трактати про ораторське мистецтво», Плутарха «Про Демосфена, Цицерона».
- 3.3. Укласти словник до теми «Історія розвитку риторики як науки».

IV. Виразне читання (декламування) улюблених поезій.

V. Підготувати реферати на теми:

Передумови виникнення риторики у Давній Греції.

Давньогрецькі риторичні школи.

Великі оратори Давньої Греції (Лісій, Горгій, Ісократ, ін.).

Місце риторичної техніки в ораторстві давніх греків.

Поняття істини, моралі, краси й гармонії у давньогрецькій риторичі.
Патріотизм у красномовстві Демосфена.
«Риторика» Аристотеля як вершина давньогрецького красномовства.
Риторика республіканського Риму.
Секрети майстерності Цицерона.
Риторика в Римській імперії.
Риторична діяльність Гая Юлія Цезаря.
Педагогічні ідеї риторики Квінтіліана.

VI. Завершити думку:

Як наука і навчальна дисципліна виникла в...
Найвидатнішим оратором Древньої Греції був...
Чому не збереглися твори Сократа?
Батьком риторики вважають...
Значення Аристотеля для розвитку риторики як науки полягає в тому...
Значення надбань Феофана Прокоповича полягає...
Видатними ораторами Древнього Риму є...
Демосфен – це ...
Основні положення риторики Цицерона – це...

VII. Гра «Риторичне інтелект-шоу»

Група заздалегідь поділяється на дві команди з однаковою кількістю учасників, які обирають капітанів, обмірковують назви команд, готують привітання, по 10 запитань для конкурсу «Розминка». Крім цього, команди готують художнє читання поезії чи прози, студентські риторичні мініатюри для конкурсу «Риторичний коник».

Гра відбувається в такій послідовності:

I тур. » Візитка».

II тур. «Розминка».

Команда команді ставить по 10 запитань із розділів класичної риторики.

ІІІ тур. «Заговори, щоб я тебе побачив». Конкурс капітанів.

Завдання для них - створити міні-промову за однією з орієнтовних тем:

«Ну що б, здавалося, слова»

«Історію творить народ, але що з нею витворяють від його імені»

«Книга – морська глибина»

«Ти зрікся мови рідної. Тобі Твоя земля родити перестане»

«Я так люблю свою Україну убогу...»

«Хай вічно живе мрія»

«Чи потрібна молоді незалежність?»

ІV тур. «Риторичний коник».

Команди демонструють свій «коник», зазвичай це конкурс студентських риторичних мініатюр.

V тур. «Поетами народжуються, ораторами стають». Конкурс читців.

VI тур. «Дуель».

Викладач пропонує завдання командам. Першою відповідає та, яка першою сигналізувала про свою готовність до відповіді, якщо команда не справляється, відповідає команда-суперник.

Орієнтовні завдання:

I. Завершити афоризм:

Обов'язок оратора – ... (Платон)

Можна відповісти на будь-яке запитання, якщо воно ... (Платон)

Добро не в тому, щоб не чинити несправедливості, а в тому ...

(Демокріт)

Не той дурний, що не знає, а той ...

II. За 1 хв записати якомога більше крилатих висловів.

III. Дати відповідь на запитання:

- оптимальний темп мовлення оратора ...
  - найвидатніший оратор Древньої Греції ...
  - чому не збереглися праці Сократа?
  - хто був такий вдячний своєму вчителю, що ввів його образ у всі свої твори-діалоги?
  - автор філіппіків ...
  - скільки суддів було в Афінах?
  - хто із знаменитих риторів мав вади?
  - еристика – це...
  - назвіть вихованця Аристотеля
  - кому належать вислови: «Поетами народжуються, ораторами стають»;
«Якби я його слухав, я сам би подав голос за нього, як за вождя в боротьбі проти мене»?
  - звідки походить назва сучасного навчального закладу академії?
- Підставте слово-звертання: «..., ті що йдуть на смерть, вітають тебе»
- Промовте скоромовку:
- Ішов Прокіп, кипів окріп, прийшов Прокіп – кипить окріп, як при Прокопі, так і при Прокописі і при Прокопенятах.

УІІ тур. «Підказка».

Команди виготовляють 20 картинок з одиничними предметами або 20 слів-назв. Учасники цього конкурсу описово називають це поняття, свого роду «підказуючи» тому, хто відгадує. При оцінюванні цього туру береться до уваги кількість правильних відповідей (тривалість гри - 3 хв).

Підбиття підсумків, нагородження переможців.

ВИМОГИ ДО КУРСУ «ОСНОВИ РИТОРКИ ТА КРАСНОМОВСТВА»

Риторика як наука і навчальна дисципліна.

Загальна характеристика розділів риторики. Основні поняття риторики.

Риторика і ораторське мистецтво.

Місце риторики серед інших наук.

Літературна мова. Норми сучасної української літературної мови.

Культура мовлення оратора. Риторичний ідеал.

Закон моделювання аудиторії.

Умови ефективного мовленнєвої комунікації.

Техніка мовлення оратора.

Акція.

Меморія.

Елоквенція. Елокуція.

Образ оратора.

Основні етапи підготовки і виголошення промов.

Інвенція.

Диспозиція.

Міфологія красномовства. Видатні оратори у Давній Греції (Перикл, Сократ, Лісій, Горгій, Демосфен, Сократ, Платон, Аристотель).

Розвиток риторики в Україні.

Риторика Горгія.

Риторичне вчення Аристотеля.

Риторика Сократа.

Ораторство Демосфена.

Риторика Платона.

Історія і досвід давньоримської риторики.

Цицерон як «батько риторики».

Ритори Києво-Могилянської академії.

Риторична система Феофана Прокоповича.

Досвід церковно-християнської риторики.

Види судових промов і мовні ознаки їх.

Види епідейктичних промов і мовні ознаки їх.

Види дорадчих промов і мовні ознаки їх.

Особливості політичного красномовства.

Риторика діалогічного мовлення. Еристика.

Мовні засоби дискусії.

Сучасні українські промовці й оратори (за вибором студента).

Жанри ораторського мистецтва (соціально-політичне, академічне, військове, дипломатичне красномовство, гомілетика, ін. підвиди ораторського мистецтва).

Академічне красномовство та його види.

Рекомендації щодо підготовки промови.

Рекомендації щодо виголошення промови.

Основні етапи риторичної підготовки промов.

Види аргументів.

Риторичні фігури і тропи, їх види критерії їх виділення та розрізнення.

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

Методичні рекомендації щодо публічного виступу

Перед приготуванням виступу

Хто? – ким ти є

До кого? – до кого звертаєшся

Для чого? – що маєш намір досягти

Що? – що хочеш сказати

Як? – яку форму має мати виступ

Коли? – коли маєш виступати

Коли маєш виступати

Мусиш знати, скільки часу маєш на приготування виступу

Важливим є вибір часу виступу – це впливає на настрій слухачів; неефективно виголошувати промову одразу після або перед перервою; варто знати, хто виступатиме перед тобою, а хто після тебе

Структура виступу

Вступ

Розвиток думки

Завершення

Логічна структура виступу

Повтори тези й головні аргументи на початку й наприкінці виступу – не бійся повторень

Не вживай понад 3 головні аргументи

Помісти найслабший аргумент у середину виступу

Теза

Аргумент 1

Аргумент 2

Аргумент 3

Підаргумент 1а

Підаргумент 2а

Підаргумент 3а

Підаргумент 1в

Підаргумент 2в

Підаргумент 3в

Яка мета**Що ти хочеш досягти?**

Переказати інформацію в такий спосіб, який би полегшував розуміння і запам'ятовування

Переконати слухачів в тому, що маєш рацію:

- показати себе в якнайкращому світлі
- зав'язати довготривалі контакти

Як маєш виступати

Пропонується така система підготовки:

- продумай тему і означ основні моменти
- напиши виступ повністю (цей етап можна оминати)
- відкоригуй виступ
- приготуй на підставі тексту обов'язкові моменти виступу – можуть бути записані у формі, зрозумілій лише для виступаючого

Тези мають не займати більше ніж одну сторінку формату А4 чи декілька менших карток

- підбери величину літер до свого зору - краще більші, ніж менші

Як виступати (нотатки)**Чи будеш користуватися з нотаток?**

- чи напишеш текст і будеш його читати
- чи напишеш текст і будеш його проголошувати напам'ять
- чи нічого не будеш писати, лише продумаєш тему
- чи зазначиш тільки основні моменти

Читаючи текст, будеш говорити монотонно, втрачаєш можливість впливу на аудиторію жестами, мімікою обличчя, поглядом

Як виступати

Детально визнач план виступу

- краще говорити коротше і більш цікаво, ніж занадто довго

Збуди в слухачів довіру й симпатію

Визнач стиль виступу

- чи хочеш звертатися до серця людей, чи до їх розуму

- чи хочеш опиратися на власному прикладі, чи на досвіді інших

- чи використовуєш піднесений емоційний стиль, чи більш холодний і скупіший на емоції

- чи хочеш зберігати певний бар'єр між собою й аудиторією

Що хочеш сказати

Склади план свого виступу

- що в ньому має бути

Не старайся сказати все одразу – зроби вибір

Якщо не впевнений, чи треба щось сказати, - не кажи того

Не дай опанувати себе емоціям – говори спокійно те, що запланував

Будова речень під час виступу

Не намагайся за будь-яку ціну розмовляти правильною мовою, почувайся вільнішим, залежно від обставин допускай у мовленні й інші, крім нормативних, звороти

Будуй речення в активній формі, а не в пасивній

Вживай речення-ствердження, а не заперечення

Відмовся від довгих обговорень

Не залишай найважливіших слів наприкінці речення

Поділи текст виступу на виразні частини, можеш розбити його на пункти

Використовуй риторичні запитання, порівняння, метафори тощо

Задавай запитання

Використовуй паузи – вони підкреслюють останнє речення

Використовуй слова, які би впливали на уяву людей
Надавай перевагу вживанню простих слів
Уникай жаргонів
Не використовуй так звані звороти непевності (наприклад, мені здається, ін.) – вони послаблюють виступ

Коли говориш до великої аудиторії,

Ідея виступу має бути дуже простою
Посилайся на стереотипи
Ніколи не показуй сумнівів
Звертайся до серця людей, не до розуму
Повторюй головні тези і аргументи
Говори відверто, не оминай гострих кутів
Керуй аудиторією
Захопи її

Як завоювати довіру

Компетенція

- реклама, зроблена іншими
- представитися на початку – коротко, але продумано
- цитуй авторитетів
- ти маєш почувати себе в питаннях, про які говориш, як риба у воді

Порядність:

- покажи, що дієш згідно з принципами, цінностями, які сповідує аудиторія
- добре, якщо маєш ту саму систему цінностей, що й аудиторія
- будь об'єктивним

Підкреслюй, що те, що ти робиш, - є для загального добра

Інтелігентність:

- представ оригінальну точку зору

- бери до уваги речі і великі, і малі
- твій виступ має бути блискучим

Уміння бути симпатичним:

- не будь понурим – посміхнись
- показуй, що любиш слухачів
- будь скромним
- показуй, що любиш те, що робиш

Хвилювання

Солідно приготуй виступ

Не вчи його напам'ять

Абстрагуйся від власного виступу

Аудиторія зазвичай позитивно налаштована до того, хто виступає

Перед виступом попроси когось, щоб тебе послухав

Підготуй собі додатковий матеріал на випадок, якби тобі забракло основного

Слухачі не знають твоїх страхів

Як говорити, щоб тебе слухали й розуміли

Говори ясно й точно

- ти мусиш сам добре знати, що хочеш сказати
- уникай слів, які не всім зрозумілі
- говори короткими та простими реченнями
- уникай хаосу – дотримуйся логічної структури висловлювання

Стеж за мовою свого тіла і намагайся, щоб вона збігалася зі словами, які ти вимовляєш

Пристосуй свій спосіб передачі інформації до стилю партнера, з яким розмовляєш

Пам'ятай, що саме ти відповідаєш за те, щоб тебе слухали й розуміли

До кого звертаєшся

Аналіз аудиторії

Переконання національні, релігійні, політичні – треба вважати, щоб необережним словом не роздратувати аудиторію: у більшості випадків це призводить до поразки!

Середовище і професії слухачів

- звертай увагу на професійну лексику, специфічні скорочення, символи; пам'ятай, що спосіб мислення представників точних наук є інший, аніж гуманітарних

Групи зацікавлень – треба застосовувати аргументування до публіки, не дратувати її, а навпаки, заспокоювати

Настрій слухачів – добрий виступ або повинен бути підібраний під настрій аудиторії, або ж має сформулювати цей настрій згідно з планами виступаючого

Вступ (цілі)

Завоювання уваги слухачів

- почати виступ жартом чи анекдотом (але це не завжди допускається)

- почати описом якоїсь драматичної сцени

- почати з добору прикладу, який би мав безпосередній зв'язок з реальною ситуацією (найбільш наболілою)

- почати запитанням, інколи риторичним

- почати провокаційним твердженням

- використати таблиці, слайди, діаграми

Здобуття симпатії слухачів

- сказати комплімент слухачам

- передати їм відчуття, що ними цікавляться

Оголосити ціль (це може бути мета, лише декларована, не обов'язково дійсна) і теми виступу

Чого можна очікувати

не очікуй від виступу занадто багато - переконати можеш лише тих, які ще не вибрали чітко своєї позиції

слухачів можна поділити на 4 групи:

- тих, що мають подібні погляди з твоїми - творять добру атмосферу в залі
- тих, що мають відмінні переконання - критичні, об'єктивні, зможуть оцінити добрий аргумент
- тих, що мають відмінні переконання, але не остаточно переконані – уважно слухають аргументи, що ти добираєш, агресивні в дискусії - не дратуй їх занадто швидко
- байдужі - мусиш їх зацікавити, показати спорідненість ваших поглядів - їх можеш переконати

Запитання

Передбачай запитання – аналізуй аудиторію, провокуй запитання, вкладай в уста людини, що задає запитання, власне запитання

Дай людині, що ставить запитання, відчутти трохи приємності – «це дуже добре запитання»

Відтягуй увагу аудиторії від людини, що задає питання - поглядом, читанням нотаток

Перебудовуй запитання і сам давай означення проблемі

Коли не знаєш відповіді на запитання:

- стверджуй, що це зле поставлене запитання
- відповідай поперехово
- відповідай на дещо інше запитання
- перетвори запитання на жарт

Не бери запитань від дуже добрих учасників дискусії – завжди вибирай запитання від слабших учасників диспуту

Старайся почерпнути під час дебатів якусь інформацію і для себе – не ігноруй інформацію

Якщо відкидаєш інформацію, то роби це рішуче, найкраще жестом

Не допускай, щоб тобі ставили занадто довгі запитання – переривай

Не залишай запитань без відповіді

Ніколи не бери незавершену інформацію, перерване на половині речення чи думку – вичекай, заверши

Завершення

Підсумування того, що сказав

- повтори ще раз найважливіші тези й висновки
- закцентуй на значенні справ, що обговорюються
- повтори найважливіші пропозиції

Створення «останнього мазка», який би завершив виступ

- цитата чи анекдот
- бачення майбутнього
- гасло чи запитання
- повернення до того, про що говорив у вступі
- подяка слухачам

Міміка й жестикуляція

Підкреслюй важливі моменти виступу мімікою і жестикуляцією

Синхронізуй жести з виступом, інтонацією

Використовуй жести, але помірковані, не занадто широкі
Не тримай руки на грудях, не стискай кулаки
Уникай «фігового листка»
Не тримай у руках жодних предметів
Не будь занадто стриманим
Не стій на місці, але і не відходь занадто далеко
Не тримай руки в кишенях

Правила ведення суперечки (за С.М. Коваленком)

Обговорювати можна лише те питання, у якому добре розуміються обидві сторони. Не сперечайтесь про дуже близьке і дуже далеке.

Необхідно погоджувати з опонентом предмет суперечки і порядок ведення полеміки.

Точно дотримуватися теми, що обговорюється, не відходити від предмета обговорення. Вести суперечку навколо головного, опускаючи деталі.

Не припускати "переходу на особистості".

Не приписувати партнерові негідних мотивів ведення суперечки.

Займати визначену позицію. Виявляти принциповість, але не впертість.

Дотримувати етики ведення полеміки: спокій, витримка, доброзичливість.

Вступаючи у суперечку, переконайтеся у тому, що ви правильно розумієте позицію свого опонента, а він - вашу, а потім доводьте свої чи спростовуйте висунуті опонентами докази.

Зверніть увагу, чи немає протиріч у висловлюваннях опонента, чи не розглядаєте ви з ним одне й те ж питання в різних співвідношеннях.

Починайте заперечувати тільки тоді, коли ви впевнені, що думка противника дійсно суперечить вашій.

Запам'ятайте правила висунення тези і аргументів, намагайтеся їх не порушувати.

Намагайтеся стежити за тим, щоб ні у ваших судженнях, ні в судженнях противника не було логічних помилок.

Починайте суперечку лише тоді, коли будете мати достатньо достовірних і переконливих аргументів для доказу точки зору.

Зверніть увагу на те, щоб докази були достатньо переконливими для вашого опонента та інших учасників дискусії.

Мистецтво аргументації полягає не лише в доказі істинності своїх суджень, але й в умінні спростовувати точку зору опонента, виявити неправильні твердження.

Спростування здійснюється трьома способами: спростовується теза, критикуються докази, спростовуються демонстрації.

Неефективним способом є критика доказів опонента. Підкреслюючи неправдивість чи необґрунтованість аргументів, полеміст наводить слухача на думку, що висунута теза не доведена.

Інколи полемісти, щоб показати помилковість тези опонента, просто відкидають його докази і розвивають свої ідеї. Але не можна відкидати чужих аргументів без доказів їх невідповідності.

Важливу роль у полеміці грає і такий випробуваний метод, як спростування демонстрації, тобто виявлення того, що теза протилежної сторони логічно не випливає із аргументів. Завдання полеміста полягає в тому, щоб проаналізувати хід суджень опонента і показати відсутність у викладі дійсного логічного зв'язку. Щоб відстояти свою точку зору і спростувати думку опонента, учасники суперечки використовують різні полемічні прийоми.

Ефективним засобом вважається застосування гумору, іронії, сарказму.

Вони є обов'язковими психологічними елементами публічного виступу, посилюють полемічний тон, емоційний вплив виступу на

слухачів, Допомагають послабити напруження, створюють певний настрій при обговоренні гострих питань, допомагають досягти успіху.

Іронічне чи жартівливе зауваження-запитання може збентежити опонента, поставити його у скрутне становище, а подекуди і зруйнувати ретельно вибудувані докази.

Поширеним є прийом "доведення до абсурду, нісенітниця". Суть цього прийому - показати неправдивість тези чи аргументу, оскільки наслідки його суперечать дійсності (Коваленко С.М. Сучасна риторика: Навчально-практичний посібник. - Тернопіль: Мандрівець, 2007. – С.100-101).

Пам'ятка лекторові

Лекція — одна з найпоширеніших форм публічних виступів. Вона порушує нові й актуальні проблеми, має характер гострої злободенності. Лекція є дуже важливим елементом системи зв'язків із громадськістю. Вона потребує серйозної підготовки та знань. Тут можна виокремити такі етапи:

1. Представлення доповідача. Представлення доповідача передбачає надання стислої інформації про нього: його прізвище, ім'я та посада. Не потрібно викладати зміст його повідомлення, адже це його власне завдання, але голова зібрання може пояснити, чому саме цю людину запрошено виступити. Якщо вже з моменту представлення лектор прагне справити враження, він має дати якомога більше інформації про себе тому, хто його представлятиме.

2. Попередня інформація для доповідача. Промовець повинен знати заздалегідь:

- тему зібрання (конференції, лекторію тощо);
- склад аудиторії;
- хто ще виступатиме на зібранні;
- місце й час зібрання.

3. Доповідь. Проголошення доповіді вимагає серйозної підготовки. Перший крок у підготовці — окреслити мету та завдання виступу, визначити

коло питань, що їх він має охопити. Другий крок — добір основної та допоміжної інформації. Вона може бути отримана з двох джерел: 1) теоретичні джерела — це можуть бути статті в періодичних виданнях, книги та окремі публікації, що стосуються теми, енциклопедичні, термінологічні та галузеві словники; 2) усні розмови з обізнаними з проблемою людьми. Висвітлені питання мають ґрунтуватися на найновіших дослідженнях та наукових публікаціях (якщо це науковий виступ), на останніх виступах у пресі, на радіо та телебаченні як прихильників, так і опонентів (якщо це науково-популярний виступ). Добираючи інформацію, необхідно пам'ятати, що повідомлення буде теоретично обґрунтованим та актуальним лише за умови наявності промовистих прикладів, чітких аргументів.

Завершивши підготовку, слід поструктурувати інформацію в певні категорії, надати їй чіткості, визначити та сформулювати власне бачення проблеми. Лекцію слід будувати, дотримуючись таких вимог: теоретична обґрунтованість, опора на фактичний матеріал, наведення переконливих прикладів, власне бачення проблеми тощо.

Наступний крок — написання плану доповіді, що містить: вступ; основний текст (серцевина лекції); висновки.

Вступ. Початок лекції є визначальним і повинен чітко й переконливо відбивати причину та мету виступу, розкривати суть конкретної справи, містити докази. Першочерговим завданням доповідача на цьому етапі є привернути й утримати увагу аудиторії. Для того, аби не дозволити думкам слухачів розпорошитися, вже після перших речень лекції необхідно висловлюватися чітко, логічно та змістовно, уникаючи зайвого. Відповідно, речення мають бути короткими й стосуватися виключно суті питання, варто інтонаційно виділяти найважливіші місця висловлювання і виражати своє ставлення до предмета мовлення.

Практичні поради лекторові:

- 1) подякуйте тому, хто представив вас аудиторії (наприклад, голові);
- 2) чітко назвіть тему вашої доповіді та проблему, яку розглядатимете;

3) стисло поясніть, у який спосіб ви аналізуватимете проблему, на що насамперед звернете увагу. Обмежте кількість аналізованих у лекції питань. Зазначте, яку візуальну допомогу ви задієте (відеофільми, графіки, діаграми, таблиці та інші ілюстративні матеріали).

Основний текст. В основній частині лектор викладає суть проблеми, наводяться докази, пояснення, міркування, дотримуючись попередньо визначеної структури лекції. Слід пояснювати кожен аспект проблеми, добираючи переконливі цифри, факти, цитати (проте кількість подібних прикладів не має бути надто великою — нагромадження ілюстративного матеріалу не повинно поглинати змісту доповіді). Варто подбати про зв'язки між частинами, поєднавши їх в єдину струнку систему викладу; усі питання мають висвітлюватися збалансовано (при цьому не обов'язково кожному з них приділяти однакову кількість часу). Постійно й уважно потрібно стежити за відповідністю між словом і тим, що воно позначає.

Варто також продумати, в яких місцях тексту потрібні своєрідні «ліричні» відступи, адже суцільний текст погано сприймається. При цьому не слід забувати, що подібні відступи обов'язково мають бути короткими і, певна річ, мають ілюструвати повідомлення.

Висновки. Підсумуйте все сказане. Висновки певним чином мають узгоджуватися із вступом і не випадати із загального стилю викладу.

У тому разі, якщо, готуючись до виступу, доповідач вирішить записати виступ на папері, йому слід урахувати, що розмовна мова значною мірою відрізняється від писемної. Тому не варто говорити так, як пишемо, навпаки, потрібно писати так, як говоримо, адже розмовна мова менш формалізована, менш структурована, вільніша, сприймається легше (для порівняння зверніть увагу на мову оглядача новин на ТБ). При цьому не можна нехтувати дотриманням загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними й стилістичними засобами мови, адже важливою умовою успіху є бездоганна грамотність. Мовлення

має бути не тільки правильним, а й лексично багатим, синтаксично різноманітним.

Варто записати промову на касету й прослухати, оцінюючи її критично. Виступаючи, можна користуватися нотатками. Зважаючи на це, було б доречно записати найважливіші речення, щоб під час виступу відтворити їх дослівно. Останнє може бути особливо корисним у процесі виголошення завершальної частини лекції.

Пам'ятка помовцеві

Подолання страху перед аудиторією

Страх перед аудиторією — явище досить поширене серед промовців. Він дається взнаки по-різному: може тремтіти голос, може вкриватися червоними плямами обличчя, ніби доповідач щойно вчинив щось ганебне, може супроводжуватися повільним блокуванням будь-яких проявів волі. Ці ознаки — справжня напасть для доповідача. Найгірше ж те, що вони лише посилюють страх і доповідач зазвичай думає вже не про логічний виклад думок, а про якомога швидше завершення цієї екзекуції. Він усвідомлює, що прояви страху є очевидними для слухачів і, як наслідок, поспішає, ще більше плутається, що часом призводить до завчасного завершення виступу.

Страх перед аудиторією відрізняється від емоційного напруження, що може виникати під час публічних виступів; останнє є навіть необхідним — ненатягнутий лук не може випустити стрілу. Емоційно врівноважений доповідач значно «небезпечніший» у своїй нудній промові, аніж той, у чиєму настрої присутня здорова доза нервового збудження.

Хоча боротьба зі страхом і є досить складною, все ж можна дати кілька порад.

По-перше, потрібно гарно підготуватися; найкраще записати усю доповідь на папері, виклавши її розмовною мовою, а потім прочитати

уголос. З часом текст виступу можна прочитати ще раз — перед дзеркалом (варто зробити це двічі або тричі).

По-друге, слід уявити себе на місці слухача, оцінити свій виступ критично. Чи хотілося б вам спостерігати за тим, як доповідач не може уникнути поразки? Ви — звичайна людина, як і решта, котрі прийшли на зустріч, щоб почути щось нове, цікаве, а не для того, щоб марнувати час.

По-третє, добре вивчіть композицію виступу та переконайтеся, що за потреби ви зможете швидко зорієнтуватися, зазирнувши у записи. Нотатки варто зручно розмістити, щоб ними одразу можна було скористатися.

По-четверте, варто шукати підтримки в аудиторії. Завжди є люди, котрі усміхнуться, кивнуть чи якимось інакше схвально відреагують на ваш виступ. Важливе значення для утримання уваги аудиторії має зоровий контакт. Варто дивитися безпосередньо в очі слухачам, використовуючи питання типу: «Ви розумієте...», «Ви також помітили, що...», «Як ви знаєте...».

По-п'яте, стежте за своїм мовленням, технікою мовлення; використовуйте невербальні засоби інформування.

Отже, щоб позбутися нерішучості, несміливості, використовуйте кожную нагоду, щоб потренуватися в мовленні.

Зв'язок з аудиторією

Подумки варто постійно спілкуватися з аудиторією. Доброзичливість, відвертість, продемонстровані доповідачем, спрацьовують найефективніше лише в тому разі, якщо вони ґрунтуються на щирому непідробному інтересі. Доповідач випромінюватиме довіру, якщо сам віритиме в себе, не применшуватиме своїх можливостей, але й не перебільшуватиме їх, залишатиметься діловитим, не ображаючи при цьому інших. У жодному разі не можна зверхньо ставитись до слухачів та співдоповідачів, адже подібна поведінка викликає антипатію та неповагу.

Процес спілкування не вичерпується усним повідомленням, важливу роль при цьому відіграють невербальні засоби інформування. Важливе

значення для утримання уваги аудиторії має зоровий контакт. Варто дивитися безпосередньо в очі слухачам, використовуючи питання типу: «Ви розумієте...», «Ви також помітили, що...», «Як Ви знаєте...». Це подобається людям, оскільки свідчить про те, що промовець бачить їх.

Невербальна комунікація

Невербальна комунікація супроводжується словами з певною інтонацією, тоном. Голос, тон, виклад, уся сукупність засобів і прийомів повинні свідчити про істинність думки й почуття промовця. Темп мовлення також має практичне значення.

Практичні поради:

1. Постійно тренуйте свій голос; найзручніший спосіб для цього — читання вголос; контролюйте правильність вимови.
2. Пристосуйте свій голос до тієї обстановки, де відбувається спілкування.
3. Не говоріть надто голосно — це справляє враження агресивності.
4. Хто говорить надто тихо, справляє враження людини, яка погано володіє тим матеріалом, про який говорить, або ж не впевнена в собі.
5. Голос підвищуйте тоді, коли ставите запитання, виявляєте радість чи здивування.
6. Голос понижуйте тоді, коли хочете когось переконати або відповісти на запитання.

Отже, щоб не виникало непорозумінь під час спілкування, слід узгоджувати несловесні засоби із словесними, адже дослідження свідчать, що невербальні сигнали справляють вплив утричі більший, ніж слова.

Жести

Дійовими є також жести, які являють собою вияв людських думок, емоцій. У поєднанні зі словами вони стають надзвичайно промовистими: жести посилюють емоційне звучання сказаного. Щоб оволодіти бодай

азами жестикулювання, потрібне тривале тренування, розуміння ролі кожного жесту. Частота жестикуляції залежить передусім від культури поведінки людини.

Практичні поради:

1) жести мають бути мимовільними. Застосовуйте жест, відчуючи необхідність у ньому;

2) жестикуляція не повинна бути безперервною. Не жестикулюйте руками протягом усієї доповіді;

3) керуйте жестами — жест не повинен відставати від слова;

4) урізноманітнюйте жестикуляцію. Не користуйтеся од ним і тим самим жестом у всіх випадках, коли потрібно надати словам виразності;

5) жести мають відповідати своєму призначенню.

Мова жестів

Невербальна комунікація включає в себе й розуміння мови жестів, яка є таким самим продуктом суспільного розвитку, як і словесна, вербальна, мова. Кожна людина повинна володіти мовою жестів з метою адекватної передачі інформації та її сприймання.

Спеціалісти розрізняють низку груп жестів, які виражають різні позиції людини в процесі комунікації. Розглянемо основні з них.

Жести відкритості:

розкриті руки долонями догори

— жест щирості й відкритості;

знизування плечима, яке супроводжується жестом розкритих рук;

— жест відкритої натури;

розстібування піджака — люди відкриті та прихильні до Вас часто розстібують піджак або навіть знімають його у вашій присутності.

Спеціалісти помітили, що наприкінці успішних перемовин простежується така ситуація: співрозмовники розстібують піджаки, випрямляють ноги, пересуваються на край стільця ближче до столу, до співрозмовника.

Жести захисту:

так звана поза великого вождя

— *схрещені на грудях руки*. Так співрозмовник реагує на можливі конфліктні ситуації. Якщо ми побачимо таку позу співрозмовника, то мусимо переглянути свою позицію (що ми говоримо, робимо), бо партнер починає відходити від теми обговорення;

стиснуті в кулаки руки — свідчать про захисну реакцію співрозмовника.

Оцінюючі жести:

рука біля щоки, людина спирається на щоку — глибокі замислення або замріяння;

підборіддя спирається на долоню, вказівний палець витягується вздовж щоки, решта пальців розміщуються нижче рота — жест критичної оцінки «почекаємо-побачимо»;

людина сидить на краєчку стільця, лікті на стегнах, руки вільно звисають — «це чудово»;

нахилена голова — уважне слухання;

почісування підборіддя — «добре, давайте подумаємо», ситуація, коли людина зайнята процесом прийняття рішення;

жести з окулярами: протирання скелець, взяття дужок окулярів у рот тощо — пауза для роздумів, щоб вчинити сильніший опір, вимагаючи пояснення чи ставлячи запитання;

ходіння — людина прагне розв'язати складну проблему чи прийняти складне рішення;

помацування перенісся супроводжується заплющенням очей — глибока зосередженість, напружені роздуми.

Жести підозри, прихованості:

рука прикриває рот — співрозмовник ретельно приховує свою позицію;

погляд убік — ознака приховування позиції;

ноги або й усе тіло звернені до виходу — явна ознака того, що людина хоче закінчити зустріч, бесіду;

легке потирання носа, дотик до нього — знак сумніву

Жести домінантності /підпорядкованості:

вітальне рукостискання, коли співрозмовник міцно потискує Вам руку і повертає її так, що його долоня опиняється зверху Вашої — ознака фізичної переваги;

долоню догори простягає той, хто готовий до підкорення, підпорядкованої ролі;

руки в кишенях, великий палець зверху — жест впевненості.

Жести готовності:

руки на стегнах — явна ознака готовності (часто спостерігається у спортсменів, які чекають своєї черги);
людина сидить на кінчику стільця, лікоть однієї руки й долоня другої спираються на коліна — ситуація перед укладанням угоди або перед тим, як встати й піти.

Жести перестраховки:

численні рухи пальцями — ознака невпевненості, внутрішнього конфлікту (дитина може ссати палець, підліток гризти нігті, дорослий гризе ручку);

сплетені пальці рук, великі пальці потирають один одного — ознака невпевненості, певних переживань; сюди ж належать помацування шкіри, зачіпання спинки стільця перед тим, як на нього сісти; жінка підвищує внутрішню впевненість жестом вишуканого піднімання руки до шиї.

Жести фрустрації:

коротке дихання, яке часто супроводжується неясними звуками типу стогону тощо; необхідно помічати коротке дихання в опонента, інакше можуть бути серйозні проблеми в комунікації;

міцно сплетені, напружені руки — жест недовіри й підозри;

руки міцно стискають одна одну — людина потрапила в серйозну ситуацію (при звинуваченні);

захисне погладжування шиї долонею; жінки поєднують цей жест із поправлінням зачіски.

Жести довіри:

пальці з'єднані подібно до куполу храму — жест «купол» означає довіру, проте інколи — егоїстичність, гордовитість; часто зустрічається у начальника по відношенню до підлеглого.

Жести авторитарності:

руки з'єднані за спиною, підборіддя підняте догори;

спеціалісти стверджують, що свою перевагу, зверхність Ви демонструєте кожного разу, коли фізично піднімаєтесь над співрозмовником: сідаєте вище, стаєте вище, встаєте, коли співрозмовник сидить, тощо.

Жести нервовості:

покашлювання, прочищення горла;

лікть стоять на столі, утворюючи піраміду, вершина якої — кисті рук, розташовані прямо перед ротом — співрозмовник грає із партнером у «кота й мишенят», доки не дасть можливості «розкрити карти» забиранням рук назад на стіл;

дзвякання монетами у кишені — стурбованість людини;

смикання себе за вухо — співрозмовник хоче перервати Вас, але стримується. Жести самоконтролю:

руки заведені за спину, і там одна міцно стискає іншу;

людина сидить у кріслі зі схрещеними ногами, міцно вчепившись руками у підлокітники (наприклад, чекаючи прийому до зубного лікаря) — людина прагне оволодіти сильними почуттями.

Жести нудьги:

постукування ногою по підлозі, стукання ковпачком ручки;

голова спирається на долоні;

машиналильне малювання на аркуші;

«порожній» погляд — «я дивлюся, але не слухаю Вас» (Сагач Г. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. Навч. посібник. – К.: Зоря, 2003. – С. 222-225).

Як бути приємним співрозмовником

Коли ви перебуваєте в оточенні малознайомих людей, пам'ятайте:

1. Вітайтеся й усміхайтеся перші.
2. Виявляйте дружнє ставлення до людей, не чекайте, коли вони виявлять до вас свої симпатії.
3. Дотримуйтеся правил спілкування.
4. Цікавтесь людьми, які вас оточують, їхніми радощами й турботами.
5. Вживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей: *даруйте, перепрошую, дякую, будь ласка, не ображайтеся, чи не змогли б Ви, на жаль та ін.*
6. У товаристві не намагайтеся переговорити всіх, дайте можливість висловитися іншим.
7. Будьте тактовні: спочатку подумайте, чи нікого не образить те, що ви хочете сказати, а відтак уже говоріть.

Як зацікавити людей

Щоб стати цікавим співрозмовником, необхідно:

мати всебічні знання та інтереси, які постійно слід розвивати і поглиблювати;
говорити про те, що цікавить слухачів;
запам'ятовувати й записувати все цікаве, що ви бачите, чуєте чи прочитаєте.

Щоб ваша розповідь була цікавою, потрібно:

дібрати тему розмови цікаву й нову;
початок розмови має привернути увагу слухачів;
розповідь повинна бути стислою, невимушеною й зрозумілою;
думки мають бути логічно впорядкованими;

наводити захоплюючі факти;
залучати слухачів до дискусії.

Мовні цікавинки (з резервних знань оратора)

Англійські та американські вчені незалежно одні від одних і майже одночасно здобули підтвердження тому, що ім'я завжди впливає на психіку людини. Матеріалом для таких висновків слугувало кількарічне обстеження пацієнтів психіатричних клінік. Було встановлено, що люди з екзотичними, чудернацькими іменами набагато частіше потерпають від психічних розладів та опиняються в божевільнях, ніж носії звичних та звичайних імен. Також такі особи частіше за інших опиняються й у в'язницях. Під час дослідження було встановлено й вплив імен на характер окремих груп, виділених за певними ознаками. Скажімо, переважна більшість жінок, яких названо іменами, похідними від чоловічих (Олександра, Антоніна, Павла, Васирина, Костянтина, Вікторія й под.), мають твердий не по-жіночому характер, вольові риси, відзначаються упертістю та рішучістю; нелегкою є й життєва доля таких осіб.

Представники різних народів використовують жестикуляцію неоднаковою мірою. До прикладу, мексиканець протягом однієї години розмови використовує жести 180 разів, француз — 120, італієць — 80, а фін — усього лишень один раз.

Друкарський шрифт курсив було розроблено за почерком видатного італійського поета Франческо Петрарки.

Деякі китайські друкарські машинки мають до 5700 знаків. Ширина клавіатури на них складає близько одного метра, найшвидші й найпрофесійніші друкарки досягають швидкості друку тільки 11 слів за хвилину.

Донедавна вважалося, що найдовша фраза складається з 814 слів і займає дві з половиною сторінки в романі французького письменника Марселя

Пруста. Лондонський репортер Бернар Левін побив цей рекорд, написавши в одній зі своїх статей фразу в 1672 слова.

Єдиним алфавітом поміж усіма світовими, у якому відсутнє розрізнення великих і малих літер, є грузинський.

Цивілізація, яку ми називаємо європейською і з якою ототожнюємо себе, згубно вплинула на мовну картину світу. Під час колонізації європейськими народами нововідкритих земель у Південній Америці протягом XVII-XXст. зникло 1400 мов, у Північній Америці протягом XVIII-XX ст. — 170 мов, в Австралії протягом XIX-XX ст. — 375 мов. А загалом за всю історію нашого світу, за даними мовознавців, з лінгвістичної карти планети зникло приблизно 150 тисяч мов, хоча називаються й інші цифри — від 30 тисяч до півмільйона.

Мови різних народів відрізняються між собою не тільки своїми власне мовними особливостями, але й деякими позамовними рисами, як, наприклад, відстань, що встановлюється між співрозмовниками в процесі спілкування. Так, зокрема, найбільша дистанція між співрозмовниками у спілкуванні встановлюється у фінів та естонців, найменша — в іспанців та італійців. У японців така відстань теж доволі значна; приїхавши, скажімо, до нашої країни, вони дуже дивуються малій відстані, яку займають співрозмовники один щодо одного.

У найближчі півстоліття англійська мова опуститься в рейтингу найпоширеніших мов світу з другого місця на четверте, стверджує лінгвіст Девід Гредол. До 2050 року, згідно з обрахунками вченого, китайська мова залишиться найпоширенішою мовою світу. Друге місце посядуть гінді й урду — вони будуть головними для 73,7 мільйонів осіб. Услід ітимуть арабська (72,2 мільйона) і тільки потім англійська з 65 мільйонами англомовних людей. Нині англійською мовою розмовляє понад 500 мільйонів осіб, китайською — 1 мільярд 200 мільйонів.

У Європі майже півмільярда жителів, які спілкуються 120 мовами.

Французька мова була офіційною в Англії упродовж неповних 600 років.

За уточненими даними, нині на нашій планеті існує 6703 живі мови, серед яких в Азії — 2165 мов (32 %), в Африці — 2011 (30 %), в Океанії — 1302 (19%), в Америці - 1000 (15 %), у Європі - 225 (3 %). Хоча багато хто з мовознавців світу ставить під сумнів таку кількість мов на планеті. До прикладу, професор Київського університету К. Тищенко називає цифру в 2500 мов, уважаючи, що автори попередніх висновків у деяких випадках беруть до уваги не мови, а діалекти. Головним доказом своєї слушності український мовознавець вважає кількість мов світу, якими перекладено Біблію. За даними вченого, Святе Письмо перекладено на сьогодні 1017 мовами.

Російський мовознавець академік О. Трубачов нараховує у своїй радній мові лише менше одного відсотка власне російських слів, решту становлять запозичення з інших мов та слова, успадковані з давнішої епохи — праслов'янської

Сімейні сварки не просто псуєть настрої, а й ослаблюють імунну систему організму. Такого висновку дійшли медики університету штату Огайо, які спостерігали за 90 молодими сім'ями. За умовами досліджень молодята обговорювали розподіл бюджету, ставлення до свекрухи і тещі. Це призводило до конфліктів. З'ясувалося, що під час сварок імунна система слабне в дружини і в чоловіка, та найбільших неприємностей сімейні конфлікти завдають саме імунітету жінки.

Професор психології британського університету в Манчестері Джон Коен недавно опублікував висновки своїх досліджень швидкості мови жінок і чоловіків. Виявилося, що за 30 секунд жінка вимовляє 80 слів, а чоловік 50; за 60 секунд — жінка 116, чоловік — 112. Різниця помітніша на відрізку часу в 120 секунд: чоловік — 182, жінка — 214. Професор Коен пояснює це явище в цьому випадку тим, що жінки багато займаються дітьми, і тому змушені швидко реагувати на вчинки й запитання своїх чад, що у свою чергу вимагає вправніше використовувати «засоби спілкування».

У китайському письмі ієрогліф, що позначає труднощі, прикрощі, неприємності, зображується у вигляді двох жінок під одним дахом.

Японка, спілкуючись із чоловіком, має весь час усміхатися, навіть коли йдеться про якісь неприємні чи драматичні події.

Наука доводить, що високий жіночий голос, особливо фальцет, дуже негативно позначається на людській психіці. Саме цим пояснюється знервованість багатьох школярів, учительки яких мають високий голос і звикли підвищувати його тон.

Найпоширенішим жіночим ім'ям на нашій планеті є ім'я Ганна — 95 мільйонів жінок мають різні його національні варіанти: Анна, Ханна, Аніта, Ана, Аннета, Аннуш, Анук та ін. Найпоширенішими посеред українців є імена Іван і Ганна. Цікавий факт: ці самі імена лідирують і за загальною кількістю розмовно-побутових варіантів – перше ім'я має їх понад сто, друге – більше сімдесяти.

Ім'я Тетяна було популярним у Росії ХІХст. поміж простолюдом, в аристократичних колах воно майже не використовувалося, і тільки завдяки тому, що російський поет Олександр Пушкін прославив його у своєму творі «Євгеній Онегін» воно збереглося до наших днів, хоч могло б піти в небуття, як інші імена, поширені в народі, — Агаф'я, Параскева, Фекла та под. Тож можна сказати, що талант письменника зберіг одне ім'я від забуття.

В Італії, як це не дивно звучить, у кожній добі реєструється до 50 осіб на ім'я Люцифер і до десяти осіб на ім'я Юда. Також п'ятдесятьма випадками в кожному поколінні італійців засвідчується називання дітей Ісусом. А от в Іспанії та іспаномовних країнах Латинської Америки Ісусове ім'я дається дітям дуже часто, там воно має форму Хесус. Популярним це ім'я є й у Португалії, правда, у національному варіанті Жезу.

Найпоширеніше прізвище в Україні, як стверджує статистика, — Шевченко. Лише у Києві налічується близько тисячі однопрізвищників великого Кобзаря.

Найвідомішим поліглотом України є, безперечно, академік Агатангел Кримський — видатний український сходознавець, історик, мовознавець, письменник і громадський діяч, людина універсальних знань і колосальної творчеспромоги. Він не міг навіть назвати точної кількості тих мов, які знав (а це були не тільки живі мови, але й мертві), проте приблизно окреслював їх число шістдесятма. Головна спеціалізація вченого — східні мови, з яких він залишив дуже багато перекладів, а також досліджував їхні особливості. Найбільше цей видатний поліглот вивчав саме українську мову.

У радянські часи витворилося багато міфів про визначні мовні здібності компартійних вождів, як і їхні великі розумові здібності загалом. Скажімо, В. Ленінові приписано знання 11 мов, тоді як насправді він знав лише три іноземні мови — французьку, англійську й німецьку, та й то не на дуже високому рівні. Й. Сталін окрім рідної грузинської та абхазької мов знав тільки одну — російську, якою говорив із невитравним кавказьким акцентом, хоч і називав себе постійно «людиною російської культури». Лише народний комісар освіти Анатолій Луначарський може вважатися поліглотом: коли його було обрано дійсним членом Академії наук, він свій виступ почав російською, продовжив німецькою, французькою, англійською та італійською мовами, а завершив, за традицією, класичною латиною.

Український письменник Василь Якович Єрошенко (1900-1952) вільно володів 12-ма мовами (за іншими даними — 17-ма). Цей факт, справді, слід визнати унікальним, тому що в чотирирічному віці він назавжди втратив зір. Але побував у Китаї, Середній Азії і всюди вивчав місцеві мови.

Найвизначнішими поліглотами посеред українців були професійні перекладачі. У творчому доробку письменника і літературознавця Григорія Кочури - переклади з 25 мов, майже 30 літератур світу, перекладені українською мовою утвори світового письменства від Архілоха (VII ст. до Р. Х.) до сучасності). Близько двох десятків мов було в арсеналі перекладача і лінгвіста Миколи Олексійовича Лукаша (1919-1988), автора чудових

перекладів творів світової класики В. Шекспіра, Ф. Лопе де Веги, Й. В. Гете та ін.

Безперечним рекордсменом з-посеред усіх відомих поліглотів світу від давнини до сучасності слід визнати німця Людвіга Густава Шютца, який помер перед Другою світовою війною. Загалом він знав 270 мов світу.

Найфундаментальнішу мовну підготовку одержують шведські школярі: навчаючись у школі 12 років, вони, окрім шведської, 8 років освоюють англійську, 6 років — німецьку, 5 років — французьку, а також одержують загальне уявлення про данську й норвезьку мови.

Визначними поліглоти в Україні були деякі письменники. До прикладу, Леся Українка, окрім рідної української, знала 10 мов (німецьку, французьку, грецьку, латинську, англійську, італійську, польську, російську, болгарську, іспанську), з деяких перекладала літературні твори (Г. Гайне, Гомер, А. Міцкевич, Дж. Байрон, М. Гоголь, В. Гюго, І. Тургенєв, В. Шекспір, А. Негрі, Г. Гауптман, Данте та ін.). Літературознавець, перекладач, письменник і педагог Михайло Іванович Рудницький (1899-1975), «львівський Мефістофель», як звали його за ерудицію, також володів десятьма мовами. А про Івана Франка в жарт казали, що він був дописувачем абсолютно всіх газет і журналів, що виходили в Європі в той час. Оригінальні літературні твори І. Франко писав, крім рідної мови, ще й польською («Маніпулянтка», «Лель і Полель», «Панталаха» та ін.), німецькою («Свинська конституція», «Острий-преострий староста», «Історія однієї конфіскації» та ін.) і російською. Згодом письменник перекладав ці твори українською або писав на їхній основі нові україномовні варіанти. А перекладав І. Франко зі значно більшої кількості мов світу — як живих, так і мертвих. Це вавилонська, санскрит, давньогрецька та арабська, латина й староевропейські мови, з яких він переклав фольклорні твори та зразки епосу різних народів з різних часів. Коло перекладених цим видатним літератором авторів сягає початків ХХ ст. До того ж, багато переклав І. Франко й із української — в польських та

німецьких виданнях друкувалися його переклади українських народних пісень.

Визначним знавцем іноземних мов був відомий український фізик і механік Іван Пулюй. Свої наукові праці (понад 50) він писав українською, англійською та німецькою мовами, а знання давніх мов допомогло йому взяти участь у проєкті перекладу українською мовою Біблії (спільно з П. Кулішем) та перекласти українською мовою молитовник. Загалом цей видатний учений знав 13 мов, якими вельми вправно послуговувався у своїй діяльності.

Король українських полів - жайвір - має у своєму репертуарі близько двох тисяч наспівів і впродовж секунди видає 130 звуків. Крокодили - єдині хижаки на землі, які не мають язика. Кішки мають в своєму "лексиконі" майже 100 різноманітних звуків.

До Національної книги рекордів України потрапив дуже цікавий персонаж - Юрій Коваленко, який працює актором-імітатором. Він імітує голоси до п'ятдесяти відомих людей, до вісімдесяти звуків живої та неживої природи, а також рафіновану вимову доброго десятка світових мов. Форми застосування ним свого обдарування - озвучування кінофільмів, анімаційних стрічок, виступи зі сцени, випуск відповідних дисків тощо. Над одним звуком Юрій Коваленко працює загалом до трьох днів. Своїм найліпшим здобутком актор вважає імітацію скреготу напильника об метал, а найбільш запитаним називає дитячий плач. Нещодавно актор-імітатор випустив цілий диск зі своїми записами, який склали наслідування голосів відомих людей (В. Ленін, М. Горбачов, С. Хусейн та ін.) та імітування різних звуків. Талант до імітування голосів та звуків мають й інші українці. Наприклад, одна дівчина з Дніпропетровська дуже майстерно імітує голоси більше сотні птахів.

Найтривалішу безперервну промову в історії сенату США виголосив сенатор від штату Орегон Вейн Морзе (1900-1974) 24-25 квітня 1953 р., коли під час обговорення законопроєкту про прибережні нафтові родовища він говорив без перерви протягом 22 годин 26 хвилин. Рекорд США за

тривалістю виступу - 43 години - належить сенаторові штату Техас Біллові Мейєру, що виступав у травні 1977 р. проти нерозголошення нещасних випадків у промисловості (Федоренко В. Мовні цікавинки [Електронний ресурс]. – Режим доступу / Валерій Федоренко // www.ukrcenter.com/Форум/30275/).

**Анкета
на виявлення труднощів у риторичній діяльності**

Прізвище, ім'я та по батькові студента _____

Інструкція. Проаналізуйте труднощі на основі їхньої важливості для подолання. Цифрою 1 відмітьте те, що найбільше перешкоджає, цифрою 2 – перешкоджає меншою мірою, цифрою 3 – труднощі, з якими ви не зустрічаєтесь зовсім:

<u>№ п/п</u>	<u>Характеристика труднощів</u>	<u>Ранг</u>
1	Важко визначитися з темою виступу	
2	Труднощі при формулюванні задуму, створенні концепції	
3	виступу	
4		
5	Важко дати назву промові, особливо рекламну	
6	Труднощі при підборі необхідного для промови матеріалу	
7	Важко надати промові композиційної довершеності	
8	Не вмію вербалізувати й редагувати промову	
9	Важко підібрати доцільні приклади, щоб проілюструвати думку	
10	Не вмію прикрашати промову художньо-виразними засобами (естетизувати текст)	
11	Важко самостійно, без сторонньої допомоги, підготуватися	
12	до виступу	
13	Труднощі при моделюванні портрету аудиторії	
14	Важко адаптувати вже готову промову до певної аудиторії	
15	Не можу подолати аудиторний шок під час виступу	
16	Важко управляти своїми жестами, рухами, мімікою	
16	Не завжди вдається досягти бажаної емоційності та експресивності	
17	Важко стежити за культурою аргументації (втрачаю основну думку, відволікаюсь на інше, другорядне, забуваю)	
18	Не знаю, як зацікавити слухачів, завоювати увагу, викликати довіру	
19	Важко налагодити зворотній зв'язок, встановити контакт з аудиторією	
20	Не вдається тримати «контакт очей» зі слухачами під час виступу	
21		
22	Не можу викликати слухачів на дискусію	
23	Розгублююсь, коли хто-небудь із слухачів зі мною не	

24	погоджується, суперечить	
25	<p>Не вмію переконувати</p> <p>Не завжди пам'ятаю про надзавдання будь-якого публічного виступу (педагогічна проблема, виховний аспект, мораль)</p> <p>Важко бути артистичним, виявляти власну харизму</p> <p>Не вдається виглядати впевненим у собі</p> <p>Труднощі при аналізі промови, важко рефлексувати</p>	

Критеріальна характеристика рівнів сформованості риторичних умінь у майбутніх педагогів та шкала їх оцінювання

№ п\п	Рівні	Критеріальна характеристика рівнів сформованості риторичних умінь	Шкала оцінювання
1	В и с о к и й	<ul style="list-style-type: none"> - Ставлення до риторичних умінь як до професійно необхідних для майбутнього педагога, важливої умови самореалізації особистості має стійкий характер; виражені емоційно стійкі потреби й прагнення до оволодіння риторичними вміннями, що проявляються в активності, наполегливості, ініціативності; - знання про сутність риторичних умінь у монологічних, діалогічних та полілогічних формах глибокі, є надбанням свідомості особистості, внутрішньою детермінантою поведінки; - риторична діяльність характеризується логічною стрункістю, їй притаманні визначеність, несуперечливість, послідовність, обґрунтованість, переконливість викладу думки, чіткість і глибина аргументації; проявляються елементи своєрідності стилю та творчого підходу; - мовлення правильне, характеризується ясністю, чіткістю, доцільністю, ємкістю, багатством вербальних засобів, образністю; високий рівень техніки мовлення; - риторичні дії узгоджені з особливостями аудиторії та конкретною ситуацією, проявляється здатність до емпатії, атракції, рефлексії; спілкування з аудиторією має характер взаємодії; розвинені вміння саморегуляції; емоційно-експресивні прояви адекватні й сприяють ефективній риторичній діяльності. 	5,0 – 4,5 балів
2	Д о с т а т н і й	<p>Передбачається наявність основних показників, характерних для високого рівня. Однак, застосування знань і навичок має стереотипний характер. У зв'язку з цим часто виявляється невідповідність риторичної діяльності вимогам нової ситуації та особливостям конкретної аудиторії (зміна ситуації спілкування й аудиторії практично не призводить до змін способів дій).</p>	4,4 – 3,5 балів

3	С е р е д н і й	<ul style="list-style-type: none"> - Ставлення до риторичної діяльності загалом позитивне, потреба в оволодінні риторичними вміннями недостатньо чітко усвідомлена, а тому не стала стійким мотивом, що систематично спонукає до оволодіння цими вміннями; недостатня наполегливість та ініціативність у риторичній діяльності, нестійка активність; - володіння основними знаннями щодо риторичної діяльності, розуміння сутності риторичних умінь, їх складових; визнання відносної важливості риторичних умінь у майбутній професійній діяльності; - спостерігається недостатня ясність і чіткість мислення, інколи виявляються порушення логічності та послідовності викладу, недостатня переконливість й аргументативність думок; відсутні прояви оригінальності й творчості; - у мовленні допускаються помилки, наявні слова-та звуки-паразити, інколи проявляється багатослів'я, монотонність, порушення темпу, невідповідність інтонації та інші технічні упущення, бракує художньо-образної виразності й чіткості; - не завжди мисленнєво-мовленнєва діяльність відповідає комунікативним вимогам; недостатнє володіння перцептивними вміннями: утруднення з рефлексією, емпатією, атракцією; виникають помилки у виборі адекватних засобів впливу й організації взаємодії з аудиторією; емоційно-експресивна поведінка часто не відповідає ситуації спілкування, не завжди вдається саморегуляція. 	3,4 – 2,5 балів
---	--------------------------------------	---	-----------------

4	Н и з	<ul style="list-style-type: none"> - Значення риторичних умінь для майбутньої діяльності усвідомлюється слабо або ж зовсім не усвідомлюється, тому практично відсутні позитивна мотивація і вольові зусилля щодо оволодіння риторичними вміннями; риторична діяльність характеризується інертністю, безініціативністю, небажанням долати труднощі; - знання носять емпіричний характер; - риторичні дії виконуються на побутовому рівні без урахування логічних вимог; характерні 	2,4 – 1,0 балів
---	-------------	--	-----------------

<p>ь к и й</p>	<p>невизначеність думки, порушується послідовність викладу, наявні суперечливі судження; слабка аргументативність та переконливість міркувань; - мовлення монотонне, нечітке, неясне, спостерігаються грубі порушення мовленнєвої норми; техніка мовлення розвинена слабо; відсутня образність мовлення; - способи впливу на співрозмовників переважно неадекватні, контакт з аудиторією встановити не вдається, тому діяльність має односторонній характер; комунікативні якості не сформовані; значення емоційно-експресивних засобів не усвідомлюється і не контролюється.</p>	
----------------------------	---	--

Результати вивчення мотивації студентів

щодо оволодіння риторичними вміннями та їх самооцінки

Запитання-ствердження	Варіанти відповідей (бальна оцінка)	Відповіді студентів (%)
1. По закінченні навчання ви плануєте працювати за обраною спеціальністю	- обов'язково (5);	
	- скоріше, так (4);	
	- не впевнений (3);	
	- скоріше, ні (2).	
2. Ефективність вашої майбутньої професійної діяльності залежить від рівня володіння вами риторичними вміннями	- безумовно, залежить (5);	
	- залежить (4);	
	- напевне, залежить (3);	
	- не залежить (2).	
3. Оволодіння риторичними вміннями ви вважаєте	- необхідним (5);	
	- бажаним(4);	
	- можливим (3);	
	- не обов'язковим (2).	
4. Риторичними вміннями ви володієте	- на високому рівні;	
	- на достатньому рівні;	
	- на середньому рівні;	
	- на низькому рівні.	

Методичні рекомендації щодо формування ораторських умінь студентів на практичних заняттях

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ

Запам'ятай, що перш аніж в слові почати вправлятися,
треба клітку грудну розширити злегка й при цьому
низ живота підібрати для опори диханню й звукові.

Плечі в час дихання бути повинні в спокої, без руху.

Кожен вірша рядок на однім видиху промовляй

і простеж, аби груди не стискалися під час мовлення,
бо при видиху рухається лише діафрагма.

Рядочок читати скінчивши, не поспішай з переходом до наступного:

витримай паузу коротку у темпі вірша й одночасно

добери частку повітря, та лише користуючись диханням нижнім,
стримай повітря на мить і тільки тоді вже читання продовжуй.

Стеж чутливо, щоб кожнеє слово почуте було:

пам'ятай про дикцію ясну і чистоту звуків приголосних;

рот не лінуйся відкривати, щоб для голосу вільним був шлях;

голосу звук не глуши придиховим тьмяним відтінком –

голос і в тихім звучанні повинен зберігати металевість.

Перш ніж вправлятися в темпі, висоті й силі,

до уваги слід взяти рівність, стійкість звуку:

слухай уважно, щоб голос ніде не тримтів і не колихався,

видих веди економно – з розрахунку на цілий рядок.

Зібраність, дзвінкість, злетність, стійкість, повільність і плавність –

ось що слухом уважним спочатку у вправах здобудь [Бабич Н.Д. Основи
культури мовлення. – К., 1990. – с. 190 - 191].

УМОВИ ПРАВИЛЬНОГО ДИХАННЯ ОРАТОРА

Вдихати повітря через ніс слід вільно, безшумно.

Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, необхідного для виголошення структурно-логічної частини тексту; це позбавить від “позачергового” вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричинює уривчастість, поверховість дихання.

Не допускати, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря) – це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря слід економно і рівномірно. Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно.

Пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже – сила звучання голосу.

Вдихати і видихати слід безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху і видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

Таким чином, умови, за яких дихання під час мовлення буде правильним, можуть бути реалізовані систематичним тренуванням. Окрім тренування, необхідно дотримуватися і деяких гігієнічних правил:

- не слід читати вголос чи промовляти у непровітреному, душному, з надто сухим повітрям приміщенні;
- дихання залежить і від розміру приміщення, його акустики: сила звуку залежить від якості дихання, яка зумовлена активною роботою реберних, діафрагмових і голосових м'язів;
- оскільки надлишок повітря утруднює утворення звуку, не слід набирати в легені надто багато повітря;
- поза мусить бути вільною (рівно сидіти, краще – стояти), грудна клітка не стиснути, голова піднята;

- не можна надмірно підсилювати голос – напружувати голосові зв'язки, бо це вимагатиме напруження і від дихального апарату, що призведе до розладу всього апарату мовлення;

не слід без належної паузи переходити від афективного до врівноваженого мовлення – у стані афекту дихання не може бути правильним [Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – К., 1990. – с. 165 - 166].

Вправа на вироблення оптимального темпу мовлення

Оратор говорить приблизно 100-120 слів за хвилину. Визначіть свій темп мовлення. Для цього візьміть вірш або прозовий уривок, який ви знаєте напам'ять, помітьте фрагмент, що складається із 100 – 120 слів і прочитайте його у звичайному для вас темпі. Якщо ви прочитали його за 1 хвилину, темп вашого мовлення нормальний; якщо прочитали швидше, вам необхідно стежити за своїм мовленням, щоб говорити повільніше; якщо не вклались у хвилину – попрацюйте над тим, щоб мовлення було швидкішим.

Робота над голосом (поради й вправи).

Потурбуйтеся про хорошу дикцію – чітке та ясне вимовляння слів, особливо їх закінчень. Для цього виконайте такі вправи:

- вимовіть слова в реченні по складах;
- вимовіть речення, розділяючи всі самостійні слова паузами;
- навчіться вимовляти скоромовки.

Намагайтеся уникати монотонності мовлення. Для цього один і той самий текст прочитайте:

- змінюючи темп мовлення: швидко, середньо, повільно;
- змінюючи силу голосу: голосно, посередньо, тихо;
- змінюючи висоту голосу: низьким тоном, середнім, високим.

Вчіться виражати голосом почуття і переживання. Для цього одну й ту саму фразу вимовляйте, вкладаючи в неї різні почуття й виражаючи це голосом.

Робота над скоромовками (корисні поради).

Якщо язик у вас заплітається, читайте скоромовки спершу по складах, особливу увагу звертайте на кінцеві склади слів, які під час усного мовлення часто “ковтаються” чи звучать нечітко. Після цього читайте скоромовки, зупиняючись перед кожним словом (прийменники, сполучники і всі слова, які вимовляються без наголосу, зливайте з тими словами, біля яких вони стоять). Поступово прискорюйте темп мовлення у 2, 3, 4 й більше разів. Намагайтеся вимовляти слова у скоромовці чітко, виразно, голосно й швидко.

Використовуючи подані вище поради, попрацюйте із скоромовками:

Босий хлопець сіно косить, босі ноги роса росить.

Ходить перепіл між полукіпками за своїми перепеленятами.

Сів шпак на шпаківню, заспівав шпак півню: “Ти не вмієш так, як я, так, як ти, не вмію я”.

Прийшов Прокіп – кипів окріп, пішов Прокіп – кипів окріп. Як і при Прокопі кипів окріп, так і без Прокопа кипів окріп.

Варка варила вареники, Василь варив вареники. Варка Василя вареником, Василь Варку вареником.

Росте липа біля Пилипа, Пилип біля липи очима глипа.

Пильно поле пильнувати, перепелів полювати.

Летів горобчик, сів на стовпчик, а біг хлопчик – утік горобчик.

Серед корчів корч найкорчакуватіший.

Їхав піп коло кіп, лічив копи по три снопи: одна копа копаком, друга копа – копаком, третя копа – копаком!

Ми свій фундамент перефундаментували, перефундаментуйте і ви свій!

Ваш паламар нашого паламаря не перепаламарює.

Гей, малий, скажи малому, хай малий малому скаже, хай малий теля прив'яже!

У нашого діда капелюх не по-капелюховськи.

Хитру сороку спіймати морока, а на сорок сорок – сорок морок!

Інтонаційна вправа.

Спробуйте вимовити фразу: *“Я – не я, корова не моя, моя хата скраю, нічого не знаю”*, ніби ви: а) на ходу засинаєте; б) признаєтеся в коханні; в) страшенно перелякані; г) читаєте революційні вірші; д) дуже собою пишаєтесь; е) робот; ж) дошкільник; з) пояснюєте свою невинність.

Вправа-гра *“Добери фразеологізм”*.

Студенти діляться на дві команди. Перша команда виголошує фразу, що передає значення якого-небудь фразеологізму, а друга повинна назвати цей фразеологізм. Наприклад: *“Він нічого не робить”* – *“Б'є байдики”*, *“Людина дуже щаслива”* – *“На сьомому небі”* тощо.

З метою розширення словникового запасу й удосконалення якостей мовлення пропонуємо вам завести риторичний словничок, в який необхідно виписувати всі незнайомі слова, уточнювати їх значення, а також встановлювати походження. Пам'ятайте, що слово тільки тоді ввійде до вашого активного словникового запасу, коли ви будете його вживати в мовленні.

Запишіть до риторичного словничка дані слова, поясніть їх значення й походження. Введіть кожне слово в речення: *альманах, антиципація, більйон, вітраж, евфемізми, маргінал, харизма*.

Проаналізуйте речення. Виявіть допущені в них помилки (змішування стилів, неточність слововживання чи вживання фразеологізму, канцеляризми, багатослів'я тощо). Дайте власні варіанти.

- В актовому залі школи царював діловий переполох.
- Слід підняти питання на потрібну висоту про рівень підготовки студентів до занять.
- На жаль, на високому рівні знаходиться кількість правопорушень серед неповнолітніх.
- Фірмінне блюдо єхидни – мурашки та терміти.
- Навесні в результаті танення снігу збільшився рівень води в річці.
- Хочеться особливо відмітити дует двох тромбонів.
- У звіті він виклав головну сутність цієї проблеми.
- Маршрут руху автоколони наперед був визначений її керівником.
- Фізкультура грала велике значення в його житті.
- Серед психологів широкого розповсюдження набула точка зору про творчий процес як явище психологічне.
- Він не оплатив за проїзд в автобусі.
- В роботу необхідно включити якомога більше людей і коней, які би справились із збиранням врожаю.

Прочитайте наведений монофон (монофон – невеликий твір, у якому всі слова, крім службових, починаються з однієї й тієї ж букви, що або задається, або вибирається). Які вислови у ньому здаються вам найбільш вдалимими? Чому? Які мисленнєво-мовленнєві якості розвиваються при складанні монофонів? Складіть власний монофон, підготуйтеся до виразного читання його.

ВЕЧІР

Весняний вечір на Вінничині у Великих Водичках. Віє весняний вітерець. Ворони варнякають вгорі на вербах. У Величків всім весело. Валя варить вареники, а Віра – вправно випікає ватрушки. Василина Власівна вміло вишиває витончений візерунок – волошки у вазі. На веранді Віктор Володимирович відпочиває від вчителювання. У вівторок він від'їжджає у відпустку до Варшави. А вівчарка В'юнок вис від втоми, як великий вовк.

Восьмирічний Василько втішає В'юнка і відважно вартує біля воріт, вдаючи воїна.

Прочитайте уривок з гуморески О. Любченка “Як допускається псування гарного настрою” й подумайте, який прийом застосовується автором для створення гумористичного ефекту.

“Здійснивши повернення зі служби додому, я виконав певну роботу по зніманню капелюха, плаща, черевиків, перевдяганню в піжаму й тапочки і сиданню в крісло з газетою. Дружина в цей період втілювала в життя ряд заходів, спрямованих на чищення картоплі, варення м'яса, замітання підлоги й миття посуду.

Через певний період часу вона стала гучно піднімати питання про недопустимість моєї неучасті в заходах, що проводяться нею.

На це з мого боку була зроблена категорична заява про небажання вислуховувати претензії з даного питання через здійснення мною в даний момент, по закінченні робочого дня свого законного права на заслужений відпочинок.

Однак дружина не зробила відповідних висновків з моїх слів і не зупинила своїх безвідповідальних висловлювань, в яких, зокрема, відобразила такий момент, як відсутність у мене низки позитивних якостей, як от: совісті, порядності, сорому тощо, причому як під час свого виступу, так і по закінченні його займалась присвоєнням мені найменувань різних тварин, які знаходяться у власному користуванні робітників і селян...”.

Бланк-схема оцінки публічного виступу

Прізвище, ім'я та по батькові студента -----

Група _____

Тема промови _____

За поданими критеріями оцініть промову за 5-бальною шкалою:

№ п/п	Критерії оцінки промови	Бали
1	Актуальність проблеми, новизна підходу, компетентність автора у темі	
2	Врахування особливостей аудиторії	
3	Композиція промови (логічність і послідовність викладу, співрозмірність частин, доцільність вступу та заключення)	
4	Аргументованість тези (логіка доведень, адекватність прикладів тощо)	
5	Техніка мовлення (голос, дикція, дихання, інтонація)	
6	Мовленнєві якості (правильність, точність, ясність, доцільність, простота, ємність тощо)	
7	Виразність (образність) мовлення (фігури, тропи)	
8	Вміння встановити контакт з аудиторією	
9	Вміння управляти власною поведінкою (емоційно-експресивні вміння, саморегуляція)	
10	Вміння відповідати на запитання в кінці промови й вести дискусію	
Всього		

Рецензент _____

Бланк-схема оцінки вміння вести бесіду

Тема бесіди _____

Мета _____

Вид _____

Учасники _____

На основі критеріїв оцініть ефективність бесіди за 5-бальною шкалою:

№ п/п	Критерії оцінки бесіди	Бали
1	Підготовка до бесіди, прогнозування її ходу та результатів	
2	Доцільність та ефективність вступу	
3	Ступінь налагодження контакту із співрозмовником (аудиторією)	
4	Коректність та ефективність запитань	
5	Обґрунтованість відповідей	
6	Послідовність і логічність ведення бесіди	
7	Адекватність сформульованих висновків	
8	Мовленнєва культура співбесідників	
9	Комунікативна культура співбесідників	
10	Загальна ефективність бесіди відповідно до її мети	
Всього		

Рецензент _____

Бланк-схема оцінки вміння вести спір

Тема спору _____

Вид спору _____

Учасники спору _____

На основі даних критеріїв дайте оцінку спору за 5-бальною шкалою:

№ п/п	Критерії оцінки спору	Бали
1	Актуальність предмету спору для даної ситуації, для учасників спору, для слухачів.	
2	Компетентність і ерудиція мовця щодо предмету спору.	
3	Ефективність стратегії впливу на опонента: цільової установки, формулювання тези (контртези)	
4	Ефективність тактики ведення спору (аргументація)	
5	Ефективність прийомів захисту в спорі	
6	Коректність та ефективність запитань	
7	Об'єктивність відповідей	
8	Мовленнєва культура	
9	Комунікативна культура	
10	Вміння завершувати спір, підводити підсумки	
Всього		

Рецензент

_____

_____

ЗМІСТ

Передмова.....	3-6
Теоретичний блок.....	7-117
Практичний блок.....	118-162
Практична риторика.....	164-209

Навчальне видання

Білавич Галина Василівна

ОСНОВИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Білавич Г. Основи ораторського мистецтва. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 211 с.

В авторській редакції